

Politechnika
Wroclawska

REINTEGRACJA OSIEDLI

z cyklu *Krajobrazy XXI wieku*

REINTEGRACJA OSIEDLI

z cyklu *Krajobrazy XXI wieku*

Pod redakcją
Jacka Wiszniowskiego

Oficyna Wydawnicza Politechniki Wrocławskiej
Wrocław 2014

Opieka naukowa i koncepcja graficzna
Alina Drapella-Hermansdorfer

Recenzenci
Sabina Kuc
Bogusław Wojtyszyn

Opracowanie redakcyjne i graficzne
Jacek Wiszniowski

Korekta
Agnieszka Dacuć-Skowronek
Dorota Lis-Olszewska

Skład i łamanie tekstu
Piotr M. Pietrus

Na okładce wykorzystano fotografie M. Olczyka i J. Wiszniowskiego

Wszelkie prawa zastrzeżone.
Żadna część niniejszej książki, zarówno w całości, jak i we fragmentach, nie może być reprodukowana w sposób elektroniczny, fotograficzny i inny bez zgody wydawcy i właścicieli praw autorskich.

Copyright by Oficyna Wydawnicza Politechniki Wrocławskiej, Wrocław 2014

OFICyna WYDAWNICZA POLITECHNIKI WROCLAWSKIEJ
wyb. Stanisława Wyspiańskiego 27, 50-370 Wrocław
<http://www/oficyna.pwr.wroc.pl>
e-mail: oficwyd@pwr.wroc.pl

ISBN 978-83-7493-737-5

Drukarnia Oficyny Wydawniczej Politechniki Wrocławskiej. Zam. nr 198/2014.

Spis treści

Wstęp 5

Jacek WISZNIOWSKI

Aspekty społeczne osiedli w świetle idei partycypacji 11

Jacek WISZNIOWSKI

Narodziny idei
Pierwsze polskie doświadczenia
Poszukiwania przełomu lat 60. i 70. XX wieku
Próba wyjścia z kryzysu
Społeczne doświadczenia przełomu wieków
Podsumowanie
Bibliografia

Konsultacje społeczne w programie rewitalizacji 55

Szymon ROZALSKI

Definicje i uwarunkowania prawne
Obszar działania
Problemy infrastrukturalne i społeczne
Program Rewitalizacji Obszaru Wsparcia
Konsultacje społeczne
Podsumowanie
Bibliografia

Partycypacja społeczna w gospodarowaniu krajobrazem 73

Łukasz DWORNICZAK

Europejska Konwencja Krajobrazowa
Gospodarowanie krajobrazem w teorii
Zbieranie informacji o krajobrazie
Gospodarowanie krajobrazem w praktyce
Podsumowanie
Bibliografia

Reintegracja osiedli poprzez rozwój partycypacji społecznej 91

Jacek WISZNIOWSKI

Przyczyny przestrzennego chaosu
Standardy partycypacji
Program Reintegracji Osiedli
Rezultaty współpracy z samorządem
Upowszechnianie wiedzy
Podsumowanie
Bibliografia

1

2

3

4

**Tereny rekreacyjno-sportowe w procesie reintegracji
strefy podmiejskiej.....121**

Maciej STOJAK

5

Dezintegracja urbanistyczna – znak naszych czasów
Dezintegracja krajobrazu – analiza procesu
Planowanie terenów sportowych i rekreacyjnych
Podsumowanie
Bibliografia

**Reintegracja krajobrazu gminy Wisznia Mała.
Studium przypadku.....135**

Maciej STOJAK

6

Reintegracja „wyprzedzająca”
Reintegracja przyrodnicza
Reintegracja funkcjonalna
Reintegracja krajobrazu
Podsumowanie
Bibliografia

Koncepcja zagospodarowania Parku Rataje w Poznaniu ... 145

Łukasz DWORNICZAK

Mariusz HERMANSDORFER

Piotr WESOŁOWSKI

7

Osiedle Rataje w Poznaniu
Park sportowo-rekreacyjny
Idea i zasady budowania parku
Etapowanie
Program funkcjonalno-przestrzenny parku
Sztuka
Podsumowanie
Bibliografia

Spis ilustracji i tabel..... 160

Wstęp

Jacek WISZNIOWSKI

Na stronie tytułowej rozdziału:
Spotkanie publiczne* na temat
problemów i możliwości rozwoju
przestrzennego gminy Wisz-
nia Mała. Aula Szkoły Podsta-
wowej im. JPII w Psarach, 2012.
Fot. J. Wiszniowski

* W ramach umowy o współpra-
cy między Wydziałem Architek-
tury Politechniki Wrocławskiej
a Urzędem Gminy Wisznia
Mała na zajęciach prowadzo-
nych na Wydziale Architektu-
ry Politechniki Wrocławskiej
tematami projektów studen-
ckich były problemowe zagad-
nienia przestrzenne związane
z wybranymi miejscowościami
na terenie gminy.

Efekty tych prac były prezento-
wane przez studentów w czasie
spotkania publicznego, na które
przybyli mieszkańcy, władze sa-
morządowe, pracownicy Urzędu
Gminy, urbaniści i projektanci.

Stan organizacji przestrzeni wokół człowieka wymaga coraz większej troski. Rośnie świadomość wpływu ładu przestrzennego na rozwój gospodarczy, społeczny i kulturowy. Jakość środowiska przestrzennego jest przedmiotem badań, tematem wielu konferencji i publikacji oraz podejmowanych inicjatyw politycznych w większości krajów Unii Europejskiej. W Polsce ze względu na szybkość przekształceń w ciągu ostatnich lat nastąpiła eskalacja problemów związanych z gospodarowaniem przestrzenią. Obserwując narastający chaos, szukamy rozwiązań, które mogłyby temu przeciwdziałać. Niniejsza monografia jest owocem tych poszukiwań i podsumowuje spostrzeżenia i doświadczenia zebrane na polu naukowym, dydaktycznym i przez praktyczne zaangażowanie.

W książce zaprezentowano zbiór wybranych działań edukacyjnych prowadzonych przez pracowników Zakładu Kształtowania Środowiska Wydziału Architektury Politechniki Wrocławskiej, które mają na celu scalanie rozbitych przestrzennie i społecznie osiedli na terenach podmiejskich Wrocławia, poprzez upowszechnianie wiedzy, przygotowywanie partycypacji społecznej i budowanie struktur dialogu i współpracy pomiędzy różnymi stronami procesu planowania.

Współczesne metody reintegracji osiedli opierają się na partycypacji społecznej, przyjmując podstawowe założenie o współzależności ładu przestrzennego i ładu społecznego. Partycypacja społeczna stała się jedną z naczelných zasad zrównoważonego rozwoju. Jest też zapisana w licznych regulacjach w dokumentach krajowych i unijnych. Jest obecna w publikacjach i tematach konferencji. Znaczący dorobek w tej dziedzinie osiągnęły również polskie ośrodki naukowe – krakowski (Krystyna Pawłowska, Aleksander Böhm, Grażyna Schneider-Skalska), warszawski (Halina Skibniewska, Stefan Wrona, Sławomir Gzell), łódzki (Tadeusz Markowski, Małgorzata Hanzl), gdański (Andrzej Baranowski, Małgorzata Dymnicka, Robert Idem) i poznański (Ewa Cichy-Pazder).

Badania, eksperymenty i przedsięwzięcia wrocławskie wpisują się w ten coraz szerszy nurt ogólnych poszukiwań poprawy jakości gospodarowania przestrzenią w uspołecznionym procesie podejmowania decyzji. Należy tu wymienić m.in. dorobek Szkoły Naukowej Habitat pod kierunkiem Zbigniewa Bacia¹.

¹ Profesor na Wydziale Architektury Politechniki Wrocławskiej, przewodniczący Szkoły Naukowej Habitat, organizator konferencji międzynarodowych, warsztatów, seminariów i szkół letnich.

Od 1985 roku w założeniach tego przedsięwzięcia istotną rolę odgrywa współpraca przedstawicieli różnych dyscyplin nauki oraz filozofia organizacji przestrzeni uwzględniająca wartości społeczne.

W środowisku naukowym Wydziału Architektury Politechniki Wrocławskiej wiele osób zajmuje się tematyką partycypacji społecznej w pracy naukowej, dydaktycznej i przedsięwzięciach zewnętrznych. Są to m.in. Eugeniusz Bagiński, Elżbieta Trocka-Leszczyńska, Izabela Mironowicz, Łukasz Damurski. Podejmowana jest również współpraca z innymi środowiskami w zakresie rozwiązywania konkretnych problemów w skali Wrocławia, jego obszaru funkcjonalnego i regionu.

O społecznym nastawieniu świadczą liczne przedsięwzięcia angażujące środowisko naukowe we współpracę z lokalnymi społecznościami, które realizuje Wrocławskie Koło Miejskie Polskiego Klubu Ekologicznego. Jego członkami są prawie wszyscy pracownicy Zakładu Kształtowania Środowiska, a prezesem Bogusław Wojtyszyn².

Warto też wspomnieć o przedsięwzięciu edukacyjno-społecznym „Wyzwania zrównoważonego rozwoju w Polsce” realizowanym od ponad 15 lat przez Fundację Sendzimira. Fundacja prowadzi projekty edukacyjne i badawcze, które dotyczą problemów środowiskowych, gospodarczych i społecznych. Na terenie Wrocławia i województwa dolnośląskiego prężnie rozwija działalność EMSA³ podejmująca wiele działań mających na celu upowszechnianie wiedzy na temat przestrzeni, relacji społecznych, kultury i architektury. Wrocław bierze też udział w międzynarodowych programach współpracy rozwijających partycypację społeczną. *Program Rewitalizacji Przedmieścia Odrzańskiego we Wrocławiu* realizowany w ramach URBACT⁴ obejmował konsultacje społeczne (zob. rozdz. 2).

Zakład Kształtowania Środowiska Wydziału Architektury Politechniki Wrocławskiej angażuje się w określanie celów kraj-

² Pracownik Zakładu Kształtowania Środowiska Wydziału Architektury Politechniki Wrocławskiej.

³ EMSA to mobilna szkoła edukacji pozaformalnej nastawiona na pogłębianie świadomości społecznej, przestrzennej i kulturowej. Prowadzi działalność głównie na terenie Wrocławia i województwa dolnośląskiego. Założycielką i liderką tej organizacji jest Anna Rumińska, absolwentka Wydziału Architektury Politechniki Wrocławskiej (1991), źródło: <http://www.emsarelacje.pl>, dostęp: 02.2013.

⁴ URBACT to program polityki spójności pn. Europejska Współpraca Terytorialna, który służy wymianie doświadczeń poprzez organizowanie sieci tematycznych lub grup roboczych przez miasta europejskie, źródło: <http://www.umwd.dolnyślask.pl/ewt/wspolpraca-miedzyregionalna/urbact-ii/>, dostęp: 02.2013.

obrazowych, konsultacje eksperckie, konwencje krajobrazowe i oceny studiów uwarunkowań oraz planów zagospodarowania przestrzennego. Partycypacja społeczna stanowi jeden z ważnych elementów dydaktyki prowadzonej przez pracowników Zakładu. Zagadnienia związane z uspołecznieniem procesu projektowego oraz uwzględnianiem wartości społecznych w kształtowaniu środowiska są tematem wykładów i zajęć projektowych.

Partycypacja społeczna w procesie projektowania to nie tylko kwestia wiedzy, ale również postawy. Wyższa szkoła, oprócz przekazywania wiedzy, powinna kształtować obywatelskie postawy, a to wymaga dobrych przykładów. Połączenie dydaktyki z konkretnymi działaniami i angażowanie się w poprawę kształtowania środowiska zamieszkania lokalnych społeczności jest próbą wypracowania dobrych praktyk.

Do rozwiązywania problemów zagospodarowania przestrzennego występujących na terenie osiedli Wrocławia i jego przedmieść wykorzystano metody zarówno stosowane od lat, jak też nowe rozwiązania, sprawdzając ich przydatność. Starano się je ująć w zintegrowany system wielopłaszczyznowych działań, który z czasem ma skryształizować się jako *Program Reintegracji Osiedli* (PRO). Jego celem jest upowszechnianie wiedzy o zagrożeniach i możliwościach przeciwdziałania degradacji osiedli zlokalizowanych w strefie podmiejskiej. Jest on połączony z praktycznymi zastosowaniami, skierowany do lokalnego samorządu, mieszkańców osiedli, studentów i środowiska naukowego. Podjęcie takiej współpracy przedstawicieli lokalnego samorządu i pracowników naukowo-dydaktycznych Wydziału Architektury Politechniki Wrocławskiej wynikało z przekonania, że wzrost wiedzy i umiejętności uczestników procesu decyzyjnego dotyczącego kształtowania środowiska zamieszkania wpłynie na jego ochronę i zrównoważony rozwój. Partycypacja społeczna jest podstawowym narzędziem do realizacji powyższych celów.

W pierwszym rozdziale książki („Aspekty społeczne osiedli w świetle idei partycypacji”) przedstawiono tło historyczne, początki polskich doświadczeń oraz przykłady uwzględniania wartości społecznych przy projektowaniu osiedli. Opisywane kierunki zmian wskazują na odmienne rozumienie roli architekta. Zwiększanie obszaru obejmowanego projektem skłania do zmiany autorytarnego sposobu podejmowania decyzji na rzecz poszerzania udziału lokalnych społeczności w procesie planowania. Natomiast tendencje do narzucania sztywnych rozwiązań zastępowane są zwiększaniem możliwości wyboru spośród wielu wariantów. Elastyczność rozwiązań jest zgodna z postulatem

partnerstwa, ponieważ zapewnia nieprzerwany proces adaptacji przestrzeni do ciągle zmieniających się potrzeb.

W drugim rozdziale („Konsultacje społeczne w programie rewitalizacji”) opisano przebieg konsultacji społecznych przeprowadzonych dla osiedla Nadodrze. Zaprezentowano podjęte działania, wyniki analiz społecznych oraz wnioski, które uwzględniają również okres porealizacyjny wybranych przedsięwzięć (szczególnie z zakresu terenów zieleni).

Możliwości realizacji inwestycji infrastrukturalnych w ramach Unii Europejskiej w znacznym stopniu przyspieszyły tempo i liczbę realizowanych przedsięwzięć. Jednocześnie realizowanie zadań dla przestrzeni publicznych wymaga uwzględnienia oczekiwań społeczności lokalnych. Warto zadać sobie pytanie, czy istniejące potrzeby i podjęte działania zawsze spotykają się z poparciem oraz akceptacją mieszkańców, którzy przeważnie postrzegają projekt z innej perspektywy niż inwestorzy czy przedsiębiorcy.

Celem rozdziału trzeciego („Partycypacja społeczna w gospodarowaniu krajobrazem”) jest przedstawienie zagadnień teoretycznych oraz wskazanie konkretnych korzyści wynikających z wdrażania metod gospodarowania krajobrazem. Obrazują je opisane przykłady z Polski i Europy. W tekście cytowane są ważniejsze publikacje i opracowania poruszające temat gospodarowania krajobrazem (ustawy i rozporządzenia oraz opracowania komentujące zapisy prawne, opracowania naukowe – szczegółowe i przekrojowe oraz podręczniki). Kierowany jest on szczególnie do osób zaangażowanych w ochronę i kształtowanie krajobrazu – projektantów, planistów, a także urzędników i studentów kierunków projektowych.

W rozdziale czwartym („Reintegracja osiedli poprzez rozwój partycypacji społecznej”) opisano działania podejmowane w ramach *Programu Reintegracji Osiedli*, który zbiera dotychczasowe doświadczenia z pracy naukowej, dydaktycznej oraz społecznej. Chaos beładnej zabudowy niszczący krajobraz kulturowy i naturalny miasta oraz strefy podmiejskiej to poważny problem powszechnie występujący na terenie całego kraju. Jednocześnie brak obowiązujących standardów, dezintegracja społeczna i zanik postaw obywatelskich spowalniają lub wręcz uniemożliwiają przeciwdziałanie tym problemom. Reintegracja przestrzenna wymaga reintegracji społecznej. Współpraca pracowników naukowo-dydaktycznych Wydziału Architektury Politechniki Wrocławskiej, przedstawicieli lokalnego samorządu i mieszkańców oraz studentów daje możliwość wykształcenia odpowiedniej metody rozwiązywania problemów przestrzen-

nych. Istotnym efektem tych działań jest wzrost zaangażowania lokalnych społeczności w troskę o środowisko zamieszkania oraz kształtowanie przyszłych projektantów przygotowanych do uspołecznionego projektowania.

W rozdziale piątym („Tereny rekreacyjno-sportowe w procesie reintegracji strefy podmiejskiej”) przeanalizowano zagadnienie reintegracji osiedli w aspekcie następujących obecnie zmian krajobrazu. Na przykładzie wybranych wsi w gminie Wisznia Mała zbadano proces dezintegracji krajobrazu, jej źródła i ewentualne skutki. Wskazano przyczyny takiego stanu rzeczy w podziale na zagadnienia teoretyczne i aspekty praktyczne. Postawione wnioski końcowe mogą stać się dla władz samorządowych cenną wskazówką dotyczącą waloryzacji, pomijanych w procesie inwestowania, cech terenów.

Rozdział szósty („Reintegracja krajobrazu gminy Wisznia Mała. Studium przypadku”) to próba stworzenia autorskiej klasyfikacji rodzajów reintegracji na podstawie opisanych studiów przypadków. W tekście zaprezentowano projekty studenckie wykonane w ramach przedmiotu kursowego „Projektowanie terenów i obiektów rekreacyjnych” realizowanego na Wydziale Architektury Politechniki Wrocławskiej. Do opisanych opracowań wprowadzono zagadnienia dotyczące reintegracji urbanistycznej i społecznej. Rozwiązania projektowe, dotyczące wybranych terenów gminy Wisznia Mała, mogą stać się interesującą i opłacalną ekonomicznie alternatywą dla dotychczasowego zagospodarowania terenu.

W rozdziale siódmym („Koncepcja zagospodarowania Parku Rataje w Poznaniu”) autorzy opisują wykonane studia przedprojektowe, proces formułowania idei zagospodarowania parku oraz programu funkcjonalno-przestrzennego. Przedstawiona koncepcja w sposób twórczy interpretuje główny problem wykonawczy – podział obszaru opracowania pomiędzy wielu zarządców. Zróżnicowana struktura własności zdeterminowała mozaikową kompozycję parku, która dzięki modularnej budowie daje dużą swobodę zarówno na etapie zakładania parku, jak i późniejszego użytkowania terenu.

Opisywane w tej książce przykłady działań prezentują rozwiązania na różnych płaszczyznach, wszystkie jednak próbują znaleźć skuteczną metodę scalania tego, co rozdzielone, porządkowania tego, co chaotyczne – dążą do uzyskania ładu przestrzennego. Podejmowane działania trwają i przynoszą kolejne spostrzeżenia i doświadczenia. Zostaną one przedstawione w następnej monografii.

Aspekty społeczne osiedli w świetle idei partycypacji

Jacek WISZNIOWSKI

◆ Gans 1977

W opracowaniach dotyczących architektury, które zawierają opis zachodzących w niej zjawisk, można zauważyć ścieranie się rozmaitych poglądów i przekonań. Napięcia pomiędzy zachowawczością a innowacyjnością, pomiędzy uniwersalizmem a regionalizmem, kulturą wysoką a niską są warunkiem rozwoju architektury i świadczą o jej żywotności ◆.

Podobne napięcia zarysowały się w sposobie pojmowania roli architekta. Projektant-demiurg oferujący społeczeństwu fascynującą wizję jutra i projektant wsłuchany w głosy przyszłych mieszkańców – to dwa typy postaw, które w okresie minionego wieku cieszyły się zmienną popularnością. Problem zrodził się w momencie, gdy – wraz z postępem technicznym – zwiększyła się skala oddziaływania architekta; od pojedynczych obiektów do wielotysięcznych osiedli i nowych miast. Krytyka, z jaką spotykały się kolejne generacje nowych miast powstających po II wojnie światowej, uświadomiła projektantom, że powinni zawczasu szukać zrozumienia i poparcia przyszłych użytkowników.

Rozdział ten przedstawia rozwój idei partycypacji społecznej na przykładzie wybranych projektów osiedli i wskazuje na tendencje przemian zakresu i formy obecności aspektów społecznych w procesie projektowania¹.

Na stronie tytułowej rozdziału:
Letchworth Garden City, Wielka
Brytania. Źródło: [http://www.
maps.google.pl](http://www.maps.google.pl), dostęp: 01.2013

Narodziny idei

Potrzebę społecznego zaangażowania architektury sformułowano w trakcie coraz częstszych protestów, deklaracji i manifestów. Niektórzy prekursorzy nowych kierunków traktowali architekturę jako służbę społeczną i deklarowali walkę o prawa jednostki, rodziny oraz najniższych warstw społecznych ◆.

◆ Sławińska 1995

Poszczególne nurty różniły się w rozumieniu misji społecznej. Równocześnie, jak zauważa Jadwiga Sławińska, pomimo doktrynalnych sporów w praktyce wielokrotnie dało się zaobserwować rozwiązania wspólne dla antagonistów. Poszukiwania formalne i przestrzenne, wywodzące się ze środowiska społeczników realizujących misję poprawy sytuacji najbardziej potrzebujących, zostawały przejmowane przez zamożnych. Takie zawłaszczanie kontrowersyjnych początkowo idei i nadawanie im cech standardu jest powszechną praktyką.

Idee społecznego uczestnictwa w procesie projektowania przyświecały wielu realizacjom już od początku XIX wieku. Należy tu wspomnieć Villages of Unity Roberta Owena

◆ Wiszniowski 2003

¹ W rozdziale wykorzystano część nieopublikowanej dotąd pracy doktorskiej ◆.

i New Harmony jego projektu w stanie Indiana (1825 rok). W tym kierunku dążył również Charles Fourier – jego Falanster miał być samorządzącą się jednostką. Podobne w idei, choć różne w formie, były inne osiedla rewolucji przemysłowej: Saltaire (1851 rok – Titus Salt), Bournville (1879 rok – George Cadbury), Sunlight (1888 rok – William Lever).

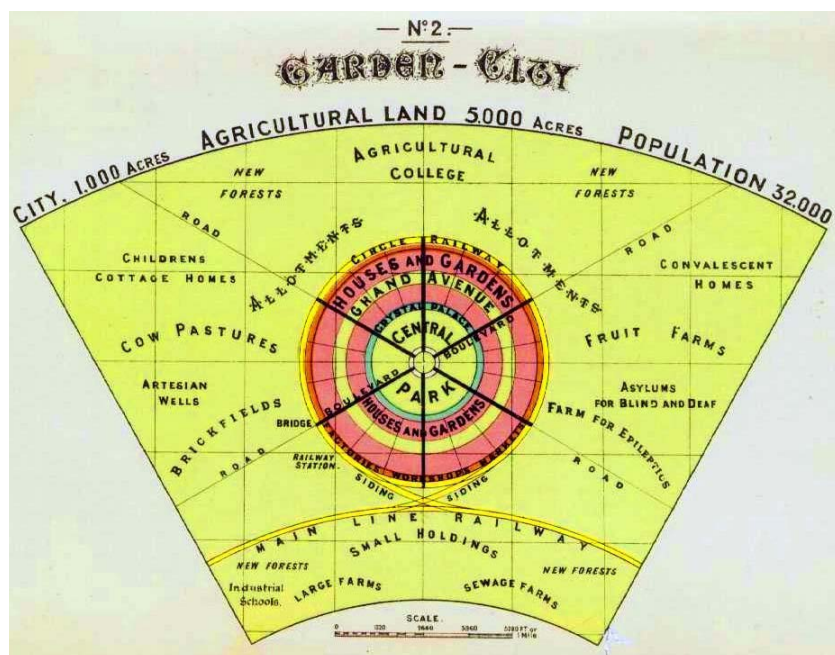
Twórcy tych utopii, *nota bene* nie architekci, traktowali mieszkańców w sposób przedmiotowy i paternalistyczny. Byli bardziej przejęci swoją wielkodusznością i wspaniałością tego, co oferują światu, niż tym, co odczuwają i myślą ludzie włączeni w ich eksperymenty. Tymczasem niedoskonały „czynnik ludzki” nie wytrzymał presji wielkich idei i zawodził. „Harmonie” rozpadały się w stosunkowo krótkim czasie, pozostawało jednak po nich marzenie, że za któryś razem uda się stworzyć „nowy wspaniały świat”.

Rzeczywistość zresztą skłaniała do takich poszukiwań. Szybkie tempo industrializacji przyczyniło się do masowej migracji ludności ze wsi do miast i do powstania wielkich skupisk robotniczych w dzielnicach biedoty, lokowanych wokół fabryk, hut, kopalni i zakładów przemysłowych. Jednocześnie owe rozległe obszary slumsów stawały się niejednokrotnie siedliskiem chorób, epidemii lub miejscem pożarów. W tej sytuacji pierwszym podstawowym postulatem reformy budownictwa było określenie i ustawowe zagwarantowanie budownictwa mieszkaniowego, które spełniałoby minimum warunków higieny. Przepisy wprowadzone w 1844 roku w Londynie regulowały dostęp do sieci wodociągowej i kanalizacyjnej, obowiązek wietrzenia mieszkań, odległość między budynkami oraz budowę publicznych łaźni i pralni. W roku 1848 uchwalono w Londynie Ustawę o poprawie zdrowia publicznego, która m.in. wprowadziła obowiązek zakładania ogrodów publicznych ♦. Podobne przepisy wprowadzano również w innych krajach. Był to ów standard, na który zgadzali się wszyscy – od architektów inżynierów po architektów społeczników.

♦ Syrkus 1984

Pierwszym człowiekiem realizującym działania partnerskie był Ebenezer Howard – stenograf rządowy, który w sposób dla siebie nieoczekiwany stał się jednym z ojców współczesnej urbanistyki. Tworząc własną koncepcję miasta-ogrodu, stawiał na współpracę i samorządność mieszkańców. Symboliczne koło przedstawiające układ przestrzenny wyrażało przede wszystkim zasadę równego udziału mieszkańców (il. 1.1). Rysowane przez Howarda ideogramy jedynie przekazywały ideę, nie narzucały żadnych

**Letchworth, Wielka Brytania.
Miasto-ogród**

II. 1.1

Diagram zagospodarowania całego obszaru gminy z miastem w środku. W centrum miasta – park

gotowych rozwiązań, pozostawiając kwestie detali, urządzania i zagospodarowania miejsca samym mieszkańcom.

Takie podejście stwarzało szeroką przestrzeń dla koniecznych, wspólnych ustaleń i zawiązania zorganizowanych grup i stowarzyszeń do realizacji wspólnie wypracowanych planów. Mieszkańcy miasta byli również jego akcjonariuszami, co stało się najbardziej podstawowym i całkowitym wcieleniem w życie idei partycypacji, ponieważ użytkownicy stawali się gospodarzami ♦. Letchworth jest takim właśnie miastem należącym do mieszkańców (il. 1.2). W zamyśle Howarda było przedsięwzięciem socjalno-urbanistycznym, które miało połączyć najlepsze elementy życia w mieście i na wsi. Pomysł bazował na wspólnej własności gruntów oraz spółdzielczych zasadach operowania zyskami.

Chociaż przedsięwzięcie okazało się zbyt ryzykowne dla najuboższych akcjonariuszy, doprowadzono je jednak do końca² dzięki zaangażowaniu klasy średniej.

♦ Drapella-Hermansdorfer i in. 1998, s. 129

² Po spłaceniu wszystkich zobowiązań, na mocy specjalnej uchwały Parlamentu (Letchworth Garden City Corporation Act) od 1 stycznia 1963 roku miasto Letchworth stało się własnością mieszkańców. W stosunku do pierwotnych nakładów wartość akcji wzrosła dziewięciokrotnie ♦.

II. 1.2

Dobrze zachowany pierwotny układ przestrzeni publicznych*. Letchworth Garden City, Wielka Brytania. Oprac. własne na podst. Mapy Google

* Stan obecny miasta-ogrodu w granicach planu autorstwa B. Parkera i R. Unwina pokazuje, że po ponad 100 latach nadal doskonale zachowany jest oryginalny plan. Park i centrum zlokalizowane w środku miasta przy stacji kolejowej wyraźnie nawiązują do ideogramu E. Howarda.

Legenda:

centrum
 przestrzenie publiczne
 green belt
 kolej
 drogi główne

Idea miast-ogrodów, choć od początku cieszyła się wielką popularnością, w późniejszych czasach traktowana była wybiórczo. Zazwyczaj koncentrowano się na roli terenów zielonych a gubiono tak ważne postulaty, jak: współdziałanie i samorządność, opłacalność ekonomiczna, powiązanie miejsca zamieszkania i miejscem pracy³.

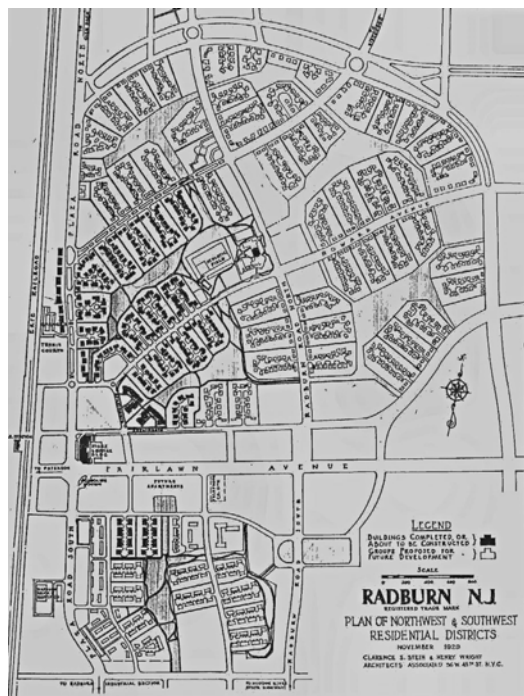
³ Przykładem niepełnej realizacji idei howardowskich mogą być szwedzkie osiedla powstałe na początku XX wieku. W Sztokholmie w 1904 roku gmina rozpoczęła konsekwentną politykę gruntową i wykupiła tereny na południowych i zachodnich obrzeżach. Założono tam pierwsze miasta-ogrody – Enskede (1908) i Appelviken (1913). Jednak ze względu na szkodliwy wpływ zakładów przemysłowych mieszkańcy nie chcieli ich budowy w sąsiedztwie osiedli. Enskede i Appelviken były więc miastami-ogrodami wyłącznie z nazwy – nie zaspokajały społecznych potrzeb i nie łączyły w jednym miejscu mieszkania, pracy i wypoczynku ♦.

♦ Syrkus 1984

Radburn, USA. Jednostka sąsiedzka

◆ Gzell 1996

Ważnym przyczynkiem dla rozwoju idei uspołecznionego osiedla stała się ogłoszona w 1923 roku przez Clarence'a Perry'ego koncepcja jednostki sąsiedzkiej (*neighbourhood unit*). W przeciwieństwie do partnerskich działań Howarda, Perry zaproponował urbanistom swoistą receptę na konsolidację przypadkowych mieszkańców w jeden społeczny organizm. Funkcję integrującą pełniły szkoła, kościół oraz centrum usługowe. Ze względu na prostotę pomysłu jednostkę sąsiedzką Perry'ego uważa się za jedno z najbardziej znaczących osiągnięć urbanistycznych naszego wieku. Jest ona obecna w założeniach wielu nowych miast angielskich, chociaż używa się zamiennie nazw *residential community*, *district* lub *village*. Plan miasta Milton Keynes z 1969 roku z jego podziałem na kwadraty o boku 1 km przewidziane dla 5 tys. osób z urządzeniami społecznymi, lokowanymi na granicy kwartału, w sąsiedztwie zgrupowań usług innych kwartałów, bardzo przypomina rozwiązania Perry'ego proponowane dla Nowego Jorku ◆.

II. 1.3
Oryginalny plan miasta-ogrodu
Radburn

Często wymienianymi zaletami jednostki sąsiedzkiej są: kameralność założeń, niewielkie odległości możliwe do pokonywania pieszo, indywidualizowanie przestrzeni, bezpieczeństwo, łatwy dostęp do zieleni oraz bliskie kontakty międzyludzkie. Późniejsze doświadczenia miały jednak wykazać, że „recepta” okazała się nie do końca skuteczna. Jej braki dostrzegał m.in. Stanisław Ossowski – świadomy zagrożeń płynących z instrumentalnego traktowania zagadnień więzi międzyludzkich. Zgłaszał szereg zastrzeżeń do głoszonych haseł społecznego osiedlania, uważając, że na przykład amerykańskie próby wskrzeszenia w obrębie jednostek sąsiedzkich współżycia zbiorowego okazały się porażką⁴. Miejsce dyskusji i zmagania się z żywą materią zastąpił schemat.

Termin *budownictwo społeczne, projektowanie społeczne* na początku miał wymowę jednoznacznie socjalną i dotyczył zaspokojenia potrzeb mieszkaniowych biedoty i bezdomnych. Idee te największą popularność osiągały w czasie i miejscach najwięk-

◆ Gzell 1996, s. 88

⁴ Pisze o tym Sławomir Gzell: *Mieszkańców łączyła jedynie przestrzeń. A przecież nie odgrywała ona obecnie już takiej roli jak kiedyś, skoro łatwo i szybko pokonuje się wielkie odległości. Istnieją sprzeczności społeczne nie pozwalające więzi społecznej rozwinąć się nawet w najbliższym sąsiedztwie. Jeżeli chce się w projektowanych zespołach budować nową więź społeczną, to trzeba zastanowić się nad tym, jakie będą jej podstawy* ◆.

Il. 1.4

Różnorodność przestrzeni publicznych*. Radburn, USA. Oprac. własne na podst. Mapy Google

* W obecnym zagospodarowaniu osiedla w granicach planu C.S. Steina i H. Wrighta nadal czytelne są założenia pierwotnej koncepcji. Widać też wyraźneciążenie układu przestrzeni publicznych w kierunku głównej arterii komunikacyjnej.

Legenda:

- granice planu
- centrum
- przestrzenie publiczne
- droga główna (Fairlawn Avenue)

szego kryzysu mieszkaniowego. Świadczy o tym choćby wypowiedź Lewisa Mumforda, aktywnego członka Regional Planning Association, wspominającego, że był krótki okres społecznego planowania w USA – mianowicie okres „depresji”, zwłaszcza pierwszych pięć lat Rooseveltowskich rządów. Byliśmy wtedy na najniższym ekonomicznym poziomie, ale właśnie w tym okresie staraliśmy się przezwyciężyć trudności i dlatego zaczęliśmy myśleć, planować i działać w całym kraju w kierunku uspołecznienia życia ◆. Helena Syrkus polemizowała z Mumfordem, uważając, że w wymienianym przez niego okresie (lata 1923–1933) powstały, co prawda, słynne jednostki sąsiedzkie Sunnyside i Radburn (il. 1.3 i 1.4), jednak były to osiedla dla drobnej burżuazji – urzędników i inteligencji zawodowej, a więc nie spełniały kryteriów osiedli społecznych.

◆ Syrkus 1984, s. 486

Kolejnym zarzutem był brak zaplecza socjalnego⁵. Radburn autorstwa H. Wrighta i C.S. Steina, projektowane zgodnie z zasadami jednostki sąsiedzkiej, okazało się połowicznym sukcesem. Z jednej strony cieszy się akceptacją mieszkańców ceniących przede wszystkim jego tereny zielone i bezpieczeństwo; z drugiej jednak – nie zostały przyjęte społeczne idee projektantów: wolną przestrzeń mającą umożliwić kontakty sąsiedzkie poprzdzielano wysokimi żywopłotami, natomiast wspólny pas parkowy pozostał ziemią niczyją i zaniedbaną. Można to wytłumaczyć jednostronnością procesu projektowego. Zaproponowano formę przestrzenną zabudowy, a zabrakło równoległego działania w wymiarze społecznym – zawiązania relacji sąsiedzkich, tworzenia struktury społecznej przejmującej rolę gospodarza miejsca, pobudzania związków emocjonalnych (patriotyzmu lokalnego) z osiedlem jako całością.

Oud-Mathenesse, Holandia. Szkoła sztuki mieszkania

Wpływ mieszkańców na projektowanie nie należał do haseł społecznego budownictwa. Patrząc z perspektywy obecnego poziomu życia na problemy mieszkaniowe przełomu XIX i XX wieku, trudno sobie wyobrazić, że jednym z ważnych zadań stojących wówczas przed architektem było wychowanie mieszkańców do właściwego użytkowania powstających budynków.

Holenderski architekt Jacobus Johannes Pieter Oud uczył mieszkańców kultury mieszkania, ale również od nich samych uczył się, jak lepiej uwzględniać ich potrzeby⁶. Starał się nawiązać bezpośredni kontakt z tymi ludźmi, dowiedzieć się, co myślą o swoim mieszkaniu, domu, dziedzińcu, ulicy, czego w tym zakresie potrzebują. Po paru latach stażu w swojej szkole mieszkania, jaką było zaprojektowane przez niego osiedle Oud-Mathenesse, mieszkańców przesiedlono do osiedla o wyższym standardzie (il. 1.5). Architekt dzielił się tymi doświadczeniami na łamach pisma „Praesens” w roku 1926, a jego uspołecznione metody projektowania stały się inspiracją dla ówczesnych polskich architektów, współpracujących m.in. z Warszawską Spółdzielnią Mieszkaniową ♦.

♦ Syrkus 1984

♦ Syrkus 1984, s. 486

♦ Syrkus 1984, s. 136

⁵ Pisze o tym Helena Syrkus: [...] *jeżeli nawet – w najlepszym razie – skupia się owe domy pod względem urbanistycznym w jednostki sąsiedzkie, ich dominującą funkcję społeczną stanowi przeważnie sąsiedztwo. Osiedla wyposażone w domy społeczne, urządzenia dziecięce etc. policzyć można w Ameryce na palcach* ♦.

⁶ Helena Syrkus: *Oud-Mathenesse stanowiło rodzaj szkoły sztuki mieszkania* [...]. *Ludzie, którzy po raz pierwszy w życiu mieli się przenieść do nowego domu wyposażonego w instalację wodociągowo-kanalizacyjną, elektryczną i gazową, musieli nauczyć się korzystania z tych wygód, przyzwyczaić się do utrzymywania w czystości własnego mieszkania, klatki schodowej oraz wspólnego dziedzińca* ♦.

II. 1.5

Powiązania przestrzeni publicznych osiedla z sąsiedztwem. Oud-Mathenesse, Holandia. Oprac. własne na podst. Mapy Google

Legenda:

- - - granice planu
● przestrzenie publiczne
- - - kolej
— drogi główne

Inny architekt, Ernest May, uważał wręcz, że architekci powinni przemieszczać w rodzinie robotniczej co najmniej kilka tygodni, aby poznać jej potrzeby, upodobania i obyczaje. Według niego zaoszczędziłoby to pracy przy projektach niespełniających oczekiwań i rzeczywistych potrzeb użytkowników oraz uchroniłoby przed niepowodzeniami nietrafionych realizacji⁷.

Zespół Aluminium City Terrace Housing w New Kensington (Pittsburgh, stan Pensylwania, USA) autorstwa Waltera Gropiusa i zrealizowany w ramach War Housing Projects, powstających podczas wojny wokół fabryk zbrojeniowych, jest ciekawym przykładem osiedla wpływającego na aktywność społeczną mieszkańców. Inwestor świadomie zaangażował znanych architektów, oczekując projektu osiedla o wysokim standardzie. Zaakceptował większą powierzchnię mieszkalną ze względu na jej bardziej racjonalny układ oraz realizację sieci podstawowych

⁷ Idee Ernesta Maya zostały zastosowane w praktyce. Pisze o tym Helena Syrkus: *Przed przystąpieniem do budowy nowych typów mieszkań wykonywano ich makiety w skali 1:1 z pełnym wyposażeniem i umeblowaniem, aby dowiedzieć się, co myślą o nich przyszli lokatorzy, i tym samym zmniejszyć ryzyko powtarzania ewentualnych błędów. May przywiązywał wielką wagę do sprawdzania przydatności mieszkań przez tych, którzy mieli w nich spędzić wiele lat życia, zwłaszcza przez rodziny robotnicze. Uważał, że architekci, pochodzący przeważnie ze środowiska mieszczańskiego, nie mają dostatecznego rozeznania w potrzebach, upodobaniach i obyczajach klasy robotniczej* ♦.

♦ Syrkus 1984, s. 88

usług. Zastosowane rozwiązania odbiegały jednak od tradycji założenia Radburn, utożsamianego z *american way of life*, bardziej natomiast reprezentowały europejskie trendy w projektowaniu – co wywołało szeroką dyskusję w sferze zarówno estetycznej, jak i politycznej. Jednak ankieta przeprowadzona wśród mieszkańców rok po zasiedleniu zespołu wykazała, że 89% respondentów opowiedziało się zdecydowanie za takim właśnie typem osiedla, *do którego przywiązali się od chwili, gdy architekci nauczyli ich „sztuki mieszkania”, a oni sami przekonali się, że sztuka ta wymaga od nich czynnego udziału, zarówno w dbałości o własne siedziby oraz ich otoczenie, jak i w akcji ochrony pięknego naturalnego środowiska* ◆.

◆ Syrkus 1984, s. 494

Pessac, Francja. Odrzucona oferta

Postulaty modernistów choć często odwoływały się do wartości społecznych, to jednak nie w pełni uwzględniały udział mieszkańców w projektowaniu. Przykład realizacji osiedla Pessac pod Bordeaux autorstwa Le Corbusiera świadczy o problemach w znalezieniu płaszczyzny dialogu między projektantami a mieszkańcami.

Kiedy podczas realizacji pierwszej serii kilkudziesięciu domów (1925 rok) zastosowano nowoczesne technologie, materiały i urządzenia, skracając czas budowy do niecałego roku, wywołało to bunt miejscowych przedsiębiorców, którzy zablokowali podłączenie gotowych już budynków do miejskiej sieci wodociągowej i kanalizacyjnej. Pomimo dwukrotnej interwencji ministra pracy dopiero po czterech latach osiedle mogło zostać zasiedlone. W ramach planu kredytowego zapewniono dostęp do tych mieszkań niezamożnym nabywcom, którzy od razu zaczęli spontanicznie przystosowywać budynki do swoich potrzeb i upodobań⁸ (il. 1.6).

Ubolewając nad porażką Pessac, Syrkus stara się wyciągnąć naukę z tej sytuacji. Początkowo przyczyny degradacji osiedla widzi w braku szkoły mieszkania – nauczania mieszkańców, jak należy zorganizować życie w domach o układzie odbiegającym od szablonów, do których przywykli, jak dobrać i rozstawić sprzęty, jak konserwować polichromię, jak urządzić

◆ Syrkus 1984, s. 49

⁸ Opisując tę swoistą partycypację, Helena Syrkus wyraża swoje oburzenie na postawę mieszkańców: *Część ciągłych okien, które zapewniały ową wzajemne przenikanie przestrzeni zewnętrznej i wewnętrznej, zamurowano, aby pomieścić stare, wielkie graty, dobudowano różnego rodzaju szopy, polichromia wyblakła lub została pokryta warstwą farby - czasami kolorystycznie obojętnej, czasami urągającej jaskrawością pierwotnej kompozycji, w najbliższym sąsiedztwie wyrosły wille odpowiadające drobnomieszkańskiemu gustom i wreszcie całe osiedle uległo degradacji. A przecież zarówno zleceniodawca, jak architekci wyobrażali sobie, że Pessac będzie stanowiło wielki wkład postępowej myśli francuskiej do sprawy budownictwa mieszkań społecznie najpotrzebniejszych* ◆.

II. 1.6

Brak przestrzeni publicznych (miejsc spotkań mieszkańców) w zagospodarowaniu terenu osiedla. Pessac, Francja.

Oprac. własne na podst. Mapy Google

Legenda:

- - - granice planu
- centrum
- drogi główne

dziedzińce i ogródki, jak dbać o wspólne przestrzenie. W konkluzji dochodzi do wniosku, że gdyby wprowadzono uczestnictwo użytkowników w proces projektowania, nie doszłoby do samowolnego przerabiania i przebudowywania domów: *W tej konkretnej sytuacji, kiedy powstawał projekt nie dla anonimowych, lecz dla określonych odbiorców, architekci mogli nawiązać z nimi kontakt i poznać ich potrzeby, tryb życia, nawyki. Wydaje mi się, że w projekcie Pessac przekroczony został próg możliwości percepcji przeciętnego człowieka. Gdyby pomiędzy architektami a przyszłymi użytkownikami istniało porozumienie i współpraca, gdyby zbudowano prototyp domku (takim prototypem był przecież Pavillon de l'Esprit Nouveau), który by unaoczniał mieszkańcom istotę twórczego zamysłu, gdyby czuli, że ich głos w dyskusji brany jest przez architektów pod uwagę – nie doszłoby do katastrofy, bo robotnicy zakładów Fruges stanęliby murem w obronie swojego osiedla. Ale Le Corbusier był człowiekiem nie na miarę swojej epoki i autorytatywnie narzucał własne koncepcje* ♦.

Jadwiga Sławińska natomiast przytacza zaskakujący komentarz Le Corbusiera, który architektom oburzonym samowolą mieszkańców Pessac, odpowiadał: *Tak miało być* ♦. Na ile było to dyplomatyczne zachowanie twarzy wobec zaistniałego problemu, a na ile rzeczywiste uznanie prawa mieszkańców do nieskrępowanej ingerencji w architekturę jego projektu – trudno dzisiaj wyrokować. Na podstawie wypowiedzi znających go osób, świadczących o skłonnościach Le Corbusiera do dominacji

♦ Syrkus 1984, s. 49

♦ Sławińska 2000

i forsowania własnych poglądów, bardziej prawdopodobne wydaje się to pierwsze założenie.

Jedno z najbardziej znanych dzieł tego projektanta – Jednostka Marsylska (Unité d’Habitation – 1947 rok) – jest swoistą propozycją organizacji życia zbiorowego. Pomysł narodził się w 1907 roku, gdy Le Corbusier zwiedzał klasztory w Grecji. Zauważył wówczas, jak łączy się w nich możliwość odosobnienia z życiem zbiorowym, oraz podziwiał związki łączące jednostkę ze zbiorowością. Mieszkańcy Jednostki Marsylskiej mieli tworzyć kolektyw i współżyć ze sobą, nie tracąc jednak nic ze swego indywidualizmu, jak ma to miejsce w małych miasteczkach. Miała to być architektura, która prowokuje, aby ją zmieniać i oswajać, nadając jej – jak w przypadku osiedla Pessac – indywidualny charakter.

Jednostka Marsylska ma 160 m długości, 50 m wysokości i 24 m głębokości. Wsparta jest na 17 parach potężnych filarów, mieszczących kanały i przewody. Nad filarami znajduje się kondygnacja techniczna, gdzie znajdują się urządzenia klimatyzacyjne, maszynownie urządzeń dźwigowych. Wewnątrz budynku jest 337 mieszkań o zróżnicowanych metrażach. Mieszkania dwupoziomowe, dzięki stosunkowo niewielkiej głębokości budynku, rozciągają się na całą szerokość, co umożliwia ich optymalną wentylację oraz orientację względem stron świata – na wschód lub na zachód. Pełna wysokość dwupoziomowego mieszkania wynosi 480 cm, a szerokość 366 cm.

Obiekt ma ogromne loggie oraz przebiegające wzdłuż 160-metrowe korytarze centralne na co trzecim poziomie. W połowie wysokości budynku biegną dwie ulice handlowe usytuowane równolegle jedna nad drugą, a na dachu znajdują się obiekty użyteczności publicznej. Forma architektoniczna tworzy mocne ramy dla zróżnicowanego życia – moduł mieszkalny – wewnętrzny pasaż – przestrzeń handlowa – spokojne wnętrza, tuż pod ręką, gdzie pani domu może przyjść w papilotach i kapciach, nie czując skrępowania. W zamyśle Le Corbusiera miejsce to miało, jak Falanster, tworzyć zintegrowaną społeczność. W rzeczywistości okres świetności Jednostki Marsylskiej, jeżeli w ogóle był, dawno minął. Obecnie budynek ten przed popadnięciem w ruinę ratują funkcje wystawowe. Wycieczki z całego świata mogą podziwiać pomysł geniusza, który chciał uszczęśliwić ludzi, nie licząc się z ich niedoskonałymi oczekiwaniami.

Porażka Le Corbusiera w jakimś sensie utożsamia i personifikuje dramat architektury modernistycznej. W skali zarówno budynku, jak i osiedla, o czym pisze m.in. Hanna Adam-

czewska-Wejchert, propozycje architektów spotkały się z kolejnymi falami krytyki. Symboliczny kres pewnej koncepcji życia i mieszkania nastąpił w 1972 roku, kiedy wysadzono w powietrze opuszczone osiedle Pruitt Igoe w St. Louis, zbudowane zaledwie kilkanaście lat wcześniej zgodnie z kanonami modernizmu.

Pierwsze polskie doświadczenia

W kontekście doświadczeń europejskich tradycje polskie przedstawiają się bardzo interesująco. Jednym ze światowych prekursorów spółdzielczości był Stanisław Staszic, który już w 1816 roku założył w swoim majątku w Hrubieszowie Towarzystwo Wspólnego Ratowania⁹. Staszic uwłaszczył chłopów oraz przekazał im 3 tys. ha gruntów, lasów, pastwisk, a także młyny, spichrze, tartak i inne obiekty. Zyski stanowiły majątek Towarzystwa i były przeznaczone na utrzymanie szkół, stypendiów dla najlepszych absolwentów, na opiekę nad starcami i sierotami, kasę pożyczkową i szpital. Wśród innych propagatorów spółdzielczości warto wymienić Edwarda Abramowskiego, Marię Dąbrowską i Eugeniusza Kwiatkowskiego.

Kiedy po ponad stu latach niewoli i po wyniszczającej wojnie zaczęto odbudowę narodowej tożsamości, wielu ludzi łączyło kwestie ładu przestrzennego z ładem i więzią społeczną. Urbanisci sięgali więc do doświadczeń Howarda lub przemysleń Perry'ego, proponując własne rozwiązania. W okresie międzywojennym istotną rolę w osiedlach projektowanych przez polskich modernistów pełnił tzw. pas współżycia zbiorowego. Idea fragmentacji i wypchnięcia niektórych funkcji poza zminimalizowane mieszkanie (maks. 36 mkw.) miała na celu „wymuszenie” więzi społecznej poprzez wspólne użytkowanie pomieszczeń¹⁰.

Poglądy polskich modernistów odzwierciedlały pewien postępowy nurt społeczny reprezentatywny dla pierwszej połowy XX wieku. Podobnie jak inni twórcy tego okresu oczekiwali, że zmniejszanie dystansu przestrzennego zaowocuje automatycznie bliskością więzi międzysąsiedzkich. Z kolei ograniczanie powierzchni mieszkania na rzecz wspólnie użytkowanych pomieszczeń oraz wspólna własność będą dla tych

Tradycje ruchu spółdzielczego

⁹ Dopiero osiem lat później Owen założył New Harmony w USA.

¹⁰ Projektanci warszawskiego zespołu Praesens pisali: *Szczupłość mieszkań zrekompenrowana jest bowiem przez dom ogólny, zaprojektowany na tej samej działce. [...] W ten sposób dzięki kolejnemu eliminowaniu z mieszkania tych wszystkich czynności, które lepiej i mniejszym nakładem kosztów spełniać można w pomieszczeniach wspólnych, otrzymujemy mieszkania coraz skromniejsze, a jednocześnie o coraz wyższej wartości kulturalnej* ♦.

♦ Syrkus 1984, s. 102

relacji mocnym oparciem¹¹. Uderzające jest podobieństwo tych poglądów do idei kolektywnego współżycia mieszkańców w Fa-lansterze Fouriera.

◆ Syrkus 1984, s. 314

Pomysły polskich modernistów napotkały druzgocą weryfikację, nie zawsze zresztą z powodu błędnych za-łożeń. Czasem fragmentaryczność realizacji tych idei ska-zywała je na porażkę i krytyczny osąd mieszkańców ◆. Takie koncepcje spotykają się również obecnie z wielką nie-chęcią ze strony ciężko doświadczonych w tej materii Po-laków. Socjalistyczna praktyka okazała się tym boleśniej-sza dla mieszkańców ciasnych mieszkań, że w osiedlach, z powodu „oszczędności”, nie realizowano często podstawo-wej infrastruktury i urządzeń zbiorowych. Ponadto systemo-wa nieufność i niechęć do jakichkolwiek społecznych inicjatyw doprowadziła do zaniku postaw odpowiedzialności za śro-dowisko zamieszkania. Okazało się, że ideowe rozwiązania nie nadają się dla nieidealnych ludzi. Nieogrodzone tereny i obiekty wspólne bardzo szybko uległy dewastacji. Nie jest to bynajmniej domeną Polaków, gdyż podobne zjawis-ka występują także w innych krajach. Nieokreślenie pra-wa do miejsca oznacza w rzeczywistości brak gospodarza, a co za tym idzie – skazuje miejsce na degradację. Koncepcja mechanicznego nakładania się systemów urbanistycznego i społecznego oraz niejako wymuszania życia zbiorowego w praktyce okazała się zbyt daleko idącym uproszczeniem i zo-stała odrzucona ze względu na swoją aspołeczność ◆.

◆ Gzell 1996

Dorobek przemysłów społecznych wypracowany w okre-sie przedwojennym i w trakcie okupacji, zwłaszcza w gronie architektów skupionych przy Warszawskiej Spółdzielni Miesz-kaniowej, został po wojnie przez władzę ludową odrzucony. Odpowiednimi dekretemi spółdzielczość pozbawiono jakich-kolwiek praw i zepchnięto na margines. Przeprowadzono pań-stwową centralizację budownictwa mieszkaniowego i powoła-no Zakład Osiedli Robotniczych – monopolistyczną instytucję, która przejęła praktycznie wszystkie funkcje i uprawnienia. ZOR stał się jednocześnie inwestorem, projektodawcą i wyko-nawcą osiedli w Polsce. Jednym z celów powstania ZOR-u było

◆ Syrkus 1984, s. 297

¹¹ Helena Syrkus tak o tym pisze: *Na Rakowcu wspólnota wyraża się w tym właśnie, że nikt wprawdzie nie posiada swego prywatnego ogródka, ale za to tereny ciszy poszczególnych kolonii, tereny dziecięce, park kultury i wypoczynku, boisko i place gier są własnością ogółu i każdy może z nich korzystać. Nie są one ogrodzone żadnymi parkana-mi i łączą się w jedną całość kompozycyjną, bowiem tam, gdzie podstawą jest łączność społeczna – wyrazem musi być łączność przestrzenna ◆.*

odsunięcie dawnej kadry ruchu spółdzielczego – osób dysponujących dużym doświadczeniem praktycznym i przygotowaniem teoretycznym. To zaważyło na licznych błędach i w końcu na dehumanizacji mieszkalnictwa powojennego. Dopiero rok 1956 przyniósł powrót do idei spółdzielczości mieszkaniowej. Dość szybko jednak, na skutek głodu mieszkań, spółdzielnie przekształciły się w organizacyjne molochy, oferujące ludziom stypizowane klitki w monotonnych megablokowiskach. Choć dla wielu mieszkańców oznaczało to poprawę dotychczasowych warunków bytowych, jednak w miarę upływu czasu rósł ich krytycyzm i niechęć do miejsca zamieszkania, a także coraz częściej pojawiały się zjawiska patologii i alienacji.

Propagatorzy nowoczesnej architektury określenia *społeczny* używali w podobnym znaczeniu jak społeczny był socjalizm. Pomimo jak najbardziej szczytnych idei modernizmu, czyli poszukiwania najbardziej ekonomicznych sposobów produkcji mieszkań dostępnych dla każdego, również dla najuboższych, totalitaryzm metod wprowadzania ich w życie musi budzić zastrzeżenia. Z perspektywy czasu można ocenić wypaczenia i błędy społecznych idei tego czasu. Bezspornym jednak faktem jest, że w bardzo dobitny i prekursorski sposób propagowały hasła społecznego budownictwa. Ogromnym dorobkiem w tej dziedzinie może się poszczycić Polska. Specyfika kraju, który od dziesięcioleci cierpi na permanentny głód mieszkań, sprawia, że rozwiązanie tego problemu staje się podstawową i najbardziej pilną potrzebą większości Polaków. Można przewidzieć, że po jej zaspokojeniu, wzrosną ze zdwojoną siłą inne wymagania – własności, estetyki, funkcjonalności. Po transformacji ustrojowej taki czas nadszedł. Teraz grozi nam, że wahadło przeciągnięte w stronę centralizmu odbije się w drugą skrajność – samowolę.

Gospodarka centralnego zarządzania nie była w stanie rozwiązać problemów budownictwa mieszkaniowego. Prowadziło to, u bardziej przedsiębiorczych, do brania spraw w swoje ręce. Nie patrząc na państwowe instytucje, a często wbrew nim, nielegalnie budowano się, gdzie tylko to było możliwe. Brak planu i koordynacji doprowadził do nieodwracalnej dewastacji podmiejskiego krajobrazu chaotyczną zabudową. Aby nie pogłębiać kryzysu mieszkaniowego, państwo respektowało tę samowolę. Brak troski o dobro wspólne do tej pory jest głównym powodem przestrzennego chaosu i degradacji przestrzeni publicznych ♦. Nieliczenie się z niczym i nikim odcisnęło swoje piętno na relacjach społeczno-przestrzennych. Konieczne jest zatem, by idea społecznego budownictwa nieustannie

Społeczna rola osiedla. Ambicje a możliwości

♦ Wiszniowski 2009

ewoluowała, stawała się bogatsza o nabyte już doświadczenia i wciąż była aktualna w stosunku do istniejących patologii. W tej dziedzinie mamy szerokie pole do popisu – potrzeby rozbitego społeczeństwa, bliska śmierć techniczna blokowisk, nieograniczony żywioł chaotycznego budownictwa opartego na samowoli lub złych decyzjach administracyjnych.

Można stwierdzić, że wizja Ebeneзера Howarda była niezwykle nośna i inspirowała wielu twórców w poszukiwaniach idealnego osiedla. Szczególna wartość tych koncepcji tkwiła w społecznym podejściu do problemów projektowania i realizowania założeń mieszkaniowych¹².

Osiedle zatem, w odróżnieniu od pojedynczego bloku lub domu jednorodzinnego, oferuje coś więcej niż proste zaspokojenie potrzeby mieszkaniowej. Jego istotą jest bowiem stworzenie pewnej zbiorowości. Przy niskiej intensywności zabudowy osiedle społeczne upodabnia się do tradycyjnego małego miasteczka. Ma swój indywidualny kształt i charakter, co ułatwia mieszkańcom określenie własnego miejsca zarówno w przestrzeni, jak i w lokalnej społeczności. W tym sensie idea osiedla społecznego się nie zestarzała i jako taka stanowi niezbędne uzupełnienie koncepcji zrównoważonego rozwoju ♦.

♦ Wiszniowski 2010

Należy jednak pamiętać, że występujące między ludźmi stosunki społeczne są rzeczywistością tak złożoną i zależną od tak wielu czynników, że nie uda się jej zamknąć w proste równanie statystyczne. Takie magiczne myślenie, polegające na wierze w formuły (urbanistyczne) i zaklęcia (architektoniczne), które mają przynieść z góry oczekiwany efekt – zintegrowaną społeczność, z reguły przynosi rozczarowanie¹³. Narzucanie rozwiązań pod z góry założoną tezę opartą na uogólnieniach statystycznych badań okazuje się zbytnim uproszczeniem w stosunku

♦ Wallis 1971, s. 63

¹² Aleksander Wallis formułuje taką definicję: *Istotą osiedla społecznego jest racjonalne uporządkowanie w przestrzeni różnych funkcji zbiorowości lokalnej tak, by gwarantując ludności przyjęte minimum standardu mieszkaniowego, umożliwić jej realizowanie na terenie osiedla swoich potrzeb i dążeń. Do jego koncepcji urbanistycznej zalicza się najczęściej wspomniany wydzielony obszar, luźną zabudowę, rozdzielenie ruchu pieszego i kołowego, lokalizację na obszarze osiedla lub na jego obrzeżu przedszkola, szkoły, ośrodków handlu i usług, domu kultury, następnie stworzenie przestrzeni rekreacyjnych wewnątrz osiedlowych granic* ♦.

♦ Adamczewska-Wejchert i in. 1995, cz. II, s. 12

¹³ Takie twierdzenie formułuje Hanna Adamczewska-Wejchert: *Czy rzeczywiście trafne jest założenie przyjęte w wielu opracowaniach socjologicznych, że istnieje tak silny i określony związek pomiędzy przestrzenią wyznaczoną przez architekturę a zachowaniami mieszkańców. Do tej zależności trzeba włączyć więcej czynników dotyczących statusu ekonomicznego tych mieszkańców, ich perspektyw na przyszłość i ogólnego poziomu kultury. Agresywne zachowanie, degradowanie otoczenia przez dewastację bywa bowiem obserwowane w otoczeniu dużo piękniejszym, lepszym, bogatszym* ♦.

do rzeczywistości. Podstawowym błędem jest tutaj przedmiotowe traktowanie mieszkańców, którzy mają uczestniczyć w odgórnienarzuconym architektonicznym eksperymencie. Przesadne przecenianie społeczno-twórczych możliwości architekta, jak też, znacznie częstsze, niedocenywanie lub negowanie jego roli w tym zakresie – to skrajności będące dużą przeszkodą i hamulcem na drodze wprowadzania uspołecznionego projektowania¹⁴.

Na współczesnych poglądach ogromnie zaciążyła powojenna praktyka realizowania osiedli mieszkaniowych opartych na standardzie minimum powierzchniowego, jednak pozbawionych ze względów oszczędnościowych całego kompleksu budynków uzupełniających, tzw. pasa współżycia zbiorowego. Osiedla te pozbawione infrastruktury usługowej i kulturalno-oświatowej wypaczały ideę, która przyświecała ich budowie i stały się niemal wyłącznie zbiorem mieszkań. Efektem tego był zanik poczucia odpowiedzialności za gospodarowanie osiedlem, co przy nieudolności administracji i tylko formalnej działalności komitetów blokowych prowadziło do dewastacji budynków i otoczenia¹⁵.

Jeszcze 30–40 lat temu opinia na temat mieszkania w „bloku”, w budynku wysokim była pozytywna. Podkreślano takie zalety, jak lepsze wykorzystanie terenu, zmniejszenie odległości i umacnianie więzi społecznych. Rzeczywiste wady bloków mieszkalnych szybko dały o sobie znać wyraźną atrofią relacji sąsiedzkich, wysokim poziomem przestępczości, wzrostem aktów wandalizmu i chuligaństwa. Różnice zachowań mieszkańców blokowisk i mieszkańców osiedli o niskiej intensywności zabudowy są tak znaczne, że w powszechnym odbiorze mieszkanie w bloku stanowi przysłowiowe zło konieczne. W odczuciach wielu mieszkańców oznacza to tymczasowość lub pogodzenie się z losem. Obie postawy utwierdzają w bierności i utrzymywaniu dystansu wobec jakichkolwiek działań społecznych w najbliższym nawet sąsiedztwie. W konsekwencji pogłębia się

¹⁴ Pisze o tym Krystyna Pawłowska: *Idealy egalitaryzmu i sprawiedliwości społecznej w kwestiach mieszkaniowych skłoniły architektów do przyjęcia większych niż poprzednio zadań – zadań pojmowanych jako służba społeczna, a nie tylko działanie na zlecenie. Idee modernizmu dotyczyły całokształtu życia ludzi w przestrzeni we wszystkich jej skalach. Poprzez kształtowanie przestrzeni moderności pragnęli tworzyć programy i modele sprawiedliwego życia społecznego. Z czasem jednak okazało się, że przekracza to kompetencje tego zawodu, stąd zwrot ku socjologii i ku innym naukom humanistycznym* ♦.

¹⁵ Opisuje to zjawisko Helena Syrkus: *Wielokrotnie podejmowane próby urzędzenia zieleni na terenie niektórych osiedli kończyły się zawsze jej niszczeniem, dlatego niektórzy inwestorzy rezygnowali nawet z jej urzędzenia. W tym stanie rzeczy realizowane osiedla i budynki nie tylko nie oddziaływały wychowawczo na nowych mieszkańców, jak się tego spodziewali propagatorzy kierunku, ale wprost przeciwnie – przeciwdziały wychowaniu społecznemu* ♦.

♦ Pawłowska 1996, s. 163

♦ Syrkus 1976, s. 370

atmosfera wyobcowania, co sprzyja rozwojowi patologii społecznych¹⁶. Dzisiaj adresatem taniego budownictwa nie jest, jak w okresie międzywojennym, „robotnicza masa”, ale spauperyzowana inteligencja, pracownicy budżetówki i ogromna liczba bezrobotnych. Osiedla dla nich muszą wyglądać inaczej niż dotychczasowe. Nie mogą być to ciężkie blokokamienice przybrane w komercyjne dekoracje, jakie oferuje rynek. Potrzebna jest nowa koncepcja społecznych, tanich, ekologicznych osiedli budowanych w lekkich technologiach, przy większym współudziale mieszkańców. Partycypacja społeczna w procesie powstawania osiedli może być ważnym elementem odbudowy kapitału ludzkiego: wiary w siebie, motywacji do aktywności, wzrostu odpowiedzialności za miejsce, za współmieszkańców i za siebie.

Partycypacja u modernistów

Polska grupa CIAM, skupiona wokół Praesens, stanowiła postępową innowację na tle innych grup, wprowadzając do organizacji osoby niebędące architektami, a reprezentujące władze spółdzielni mieszkaniowej oraz instalatorów i konstruktorów. Ten załączek partycypacji rozwijany był jeszcze bardziej w praktyce inwestycyjnej Warszawskiej Spółdzielni Mieszkaniowej. Wspomina o tym Stanisław Tołwiński: *Liczba osób biorących udział w omawianiu projektu mieszkania i jego urządzeń stale wzrasta. Początkowo był to trzyosobowy zarząd spółdzielni i architekci, następnie doszła trzyosobowa komisja gospodarcza Rady Nadzorczej i administrator osiedla, potem reprezentacja samorządu lokatorskiego i wreszcie dodatkowy czynnik techniczny – reprezentant Społecznego Przedsiębiorstwa Budowlanego wykonującego budowę. Oddzielnego architekta zastąpił zespół: Spółdzielnia Architektoniczna, zespół U, zespół Praesens* ◆.

◆ Syrkus 1976, s. 103

Pojęcie partycypacji miało dla modernistów specyficzne znaczenie – co prawda dążyli do poznania oczekiwań i potrzeb użytkowników, ale tylko po to, aby sformułować swój własny program, będący daleko idącą, zbiorczą synte-

◆ Pawłowska 1996, s. 70

¹⁶ ◆ Interesujące obserwacje zjawisk zachodzących w przestrzeni nowo powstających blokowisk, a zwłaszcza negatywny wpływ architektury i urbanistyki na związki społeczno-przestrzenne przedstawia Krystyna Pawłowska:

- oderwanie mieszkańców od bezpośredniego kontaktu z miejscem,
- pozbawiony czytelnego porządku układ budynków i brak charakterystycznych elementów utrudniają orientację w przestrzeni,
- brak czytelnych granic osiedla utrudnia identyfikację,
- pseudouniwersalna forma budynków utrudnia identyfikację i orientację,
- wielkość osiedla, przekraczająca maksymalną wielkość pojedynczej wspólnoty, utrudnia samoorganizację społeczną,
- brak indywidualnej formy centrum utrudnia jego funkcjonowanie jako ośrodka życia wspólnoty.

zą, pomijającą jednostkę na rzecz statystycznej masy ludzkiej¹⁷. Większość działań badawczo-programowych Praesensu była ukierunkowana na wypracowanie uniwersalnego modelu osiedla społecznego. Analizowano i dyskutowano wszelkie przesłanki mogące udoskonalić program takich osiedli i wyłonić praktyczne rozwiązania funkcjonalno-przestrzenne zapewniające rozwój społecznego wymiaru nowo powstających osiedli. Powoływano się przy tym na Stanisława Ossowskiego współpracującego przy formułowaniu programu społecznego osiedla. Dokonał on m.in. opisu socjologicznych podstaw urbanistyki, wśród których wymieniona jest więź społeczna oparta na stosunkach przestrzennych ♦.

♦ Gzell 1996

Zdecydowanie nowatorskim ówczasie podejściem do idei partnerstwa była ankieta zachęcająca do aktywnego udziału w kształtowaniu własnych siedzib przeprowadzona przez Syrkusów. Wśród mieszkańców osiedla na Rakowcu zbierano odpowiedzi na temat: wielkości rodziny, jej struktury, wieku i płci dzieci, liczby posiadanych i brakujących miejsc do spania, szaf i innych sprzętów. Lokatorzy mieli poza tym dokonać oceny przydatności swoich mieszkań, zapisując swoje uwagi i opinie wprost na załączonym planie mieszkania. Stanowiło to o wyjątkowości ankiety. Kazimierz Olszewski, kierownik działu gospodarki mieszkaniowej WSM, prowadził podobne badania w ciągu dziesięciu lat (od 1926 roku) w obrębie osiedla żoliborskiego, gdzie analizowane były trzy typy mieszkań jednoizbowych, osiem typów mieszkań półtora izbowych, siedem typów mieszkań dwuizbowych i sześć typów mieszkań trzyizbowych (ogółem ok. 1200 lokali mieszkalnych) ♦. Obszerny materiał badawczy obejmuje charakterystykę poszczególnych typów, oczekiwania użytkowników oraz analizę tych typów mieszkań, które zajęły najwyższe miejsca w plebiscycie lokatorów.

♦ Syrkus 1976, s. 176

Jednak modernistyczna operacja, jakiej poddawano w XX wieku całe dzielnice czy nawet miasta, z perspektywy czasu oceniona została w większości negatywnie. Książę Karol Windsor podsumowując efekty tych przemian wyraził wręcz pogląd, że *więcej szkody narobili w Londynie urbaniści po II wojnie światowej niż zamierzała hitlerowska Luftwaffe* ♦. Niestety podobna sytuacja ma

♦ Locke i in. 1997, s. 184

¹⁷ Pogląd ten towarzyszy adeptom architektury od początku studiów. Pokazują to obserwacje wynikające z kilkunastoletniej pracy dydaktycznej na Wydziale Architektury Politechniki Wrocławskiej. Studenci formułując program dla opracowywanych przez siebie projektów zakładają potrzeby „przeciętnego” użytkownika, z tym, że „przeciętność” tę określają na podstawie stereotypów i schematów nieopartych żadną wiedzą i znacznie odbiegających od rzeczywistości.

miejsce w wielu innych miastach zniszczonych przez powojenne pomysły urbanistów, inwestorów i architektów, zachwyconych możliwościami technologii betonu i podporządkowujących wszystko dyktaturze motoryzacji.

Poszukiwania przełomu lat 60. i 70. XX wieku

Odrzucenie modernistycznej wizji świata i poszukiwania nowych koncepcji życia i zamieszkiwania połączyć można z okresem podobnych ruchów społecznych w Europie i w Stanach Zjednoczonych pod koniec lat 60. XX wieku i z kryzysem naftowym, który pojawił się na początku lat 70., a który zapowiadany był znacznie wcześniej przez organizacje, takie jak Klub Rzymski.

Główne założenia opierały się na negacji dotychczasowego techniczno-ekonomicznego modelu życia miast, sztucznego, betonowego środowiska i rosnącej anonimowości. Nastąpiło też przewartościowanie koncepcji zarządzania i sprawowania władzy – z izolacjonizmu w kierunku partnerstwa i przekazywania uprawnień decyzyjnych na coraz niższe szczeble nieformalnej organizacji życia zbiorowego ◆.

◆ Gzell 1996

Uwaga ludzi skupiła się na degradacji naturalnego środowiska i problemach wielokulturowych społeczeństw. Wizjom uniwersalnego ładu zaczęto wówczas przeciwstawiać idee „małych ojczyzn” i wspólnot o wyraźnie określonych korzeniach i tożsamości. Rozpoczął się okres szukania nowej formuły życia i zamieszkiwania, w którym ważną rolę pełni szeroko rozumiana rewaloryzacja środowiska. W tym czasie rozwinęły się m.in. skrajne nurty – proekologiczny (związany z utopijną koncepcją społeczną) i prospołeczny (związany z próbą powrotu do wczesnomodernistycznych źródeł z wykorzystaniem późniejszych doświadczeń).

Lata 60. XX wieku wyróżniły się intensyfikacją ruchów społecznych w nurcie budownictwa osiedlowego. Była to swoista reakcja na aspołeczność blokowisk. Pojawiły się koncepcje, w których uspołecznienie stało się najważniejszą przesłanką działania. Uspołecznienie miało oznaczać danie mieszkańcom prawa do decydowania o kształcie środowiska zamieszkania i sposobach jego użytkowania.

Poszukiwania nowego stylu życia w zgodzie ze środowiskiem naturalnym i cywilizacyjnym łączyły się często z próbą tworzenia nowych form relacji społeczno-przestrzennych. Od początku lat 70. XX wieku próby te przyjmują namacalną postać realizowanych na całym świecie *squatów*, farm, osiedli, wiosek, a nawet miast. Niektóre z nich opierają się na zbyt utopijnych zasadach, żeby przetrwać, inne natomiast ewoluują i rozwijają się.

Główne motywy sprawcze tego rodzaju przedsięwzięć to:

- protest i bunt przeciwko zastanej rzeczywistości,
- poszukiwanie ocalenia przed mającą nastąpić zagładą (milenaryzm),
- zaspokajanie potrzeb niejako na obrzeżach cywilizacji (sekty, ekowioski, grupy subkultury).

Te nowe doświadczenia społeczno-przestrzenne charakteryzują się decentralizacją, autonomią i wewnętrznym statutem regulującym zasady życia w danym miejscu. Samo wydzielenie przestrzenne jest przeważnie potrzebnym kontekstem dla formułowania własnej, oddzielnej drogi rozwoju społecznego i duchowego, chociaż w wielu przedsięwzięciach przestrzeń jest też kształtowana w celu ekspresji wyznawanych poglądów. Tak m.in. wcielana jest w życie idea rzeczpospolitej przyjaciół opartej na samowystarczalności i zasadach mikrokapitalizmu. Główne hasło wywoławcze *Małe jest konieczne* nawiązuje pośrednio do regionalizmu i ruralizmu ♦. Rzeczpospolita przyjaciół to wizja społeczeństwa zorganizowanego w samodzielne i powstające oddolnie związki wytwórców jako spółdzielnie-komuny. Wiele takich przedsięwzięć jest próbą przestrzennego odzwierciedlenia stylu życia, wyrażeniem swej osobowości przez grupę, reprezentowaniem społeczności wobec jej otoczenia, symbolicznym obrazowaniem głoszonych idei¹⁸.

♦ Okraska 2002

Auroville, położone w południowej części Indii w odległości 10 km od miasta Pondicherry, miało być modelem miasta przyszłości i alternatywą dla pełnej podziałów, przemocy i zniszczenia współczesnej cywilizacji. Zamierzano tu dokonać syntezy wartości różnych cywilizacji, połączyć Wschód i Zachód, wieś i miasto, nowoczesność i tradycję. Dużo w tym było duchowego synkretyzmu, ekozofii i megalomanii – aż dziwne, że projekt uzyskał poparcie ONZ i rządu indyjskiego, który otoczył miasto opieką. W roku 1968 reprezentanci 124 krajów, ludzie różnych

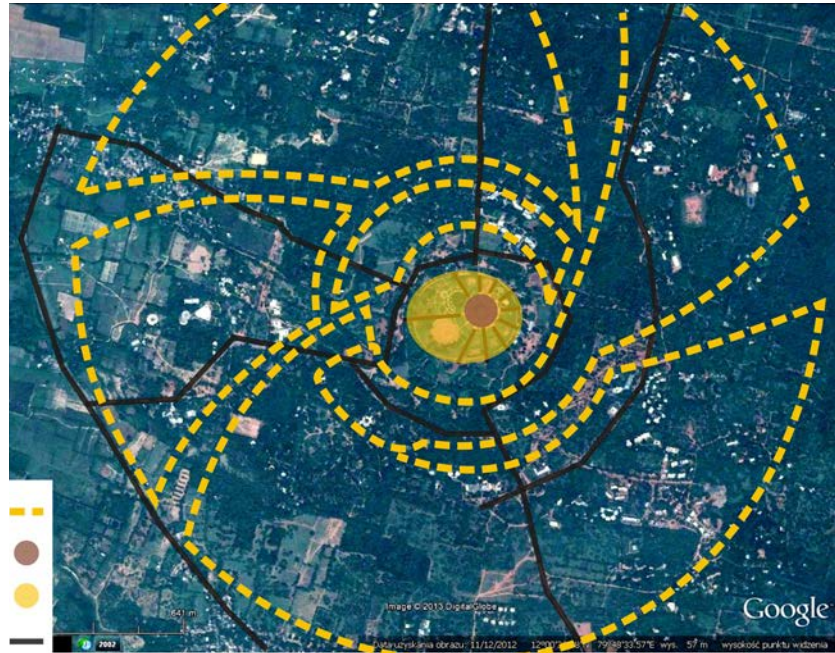
Auroville, Indie.
Miasto pokoju i braterstwa

¹⁸ Plan i architektura opisywanych poniżej założeń są bardziej wynikiem skryształizowanych już celów i potrzeb oraz istniejącej struktury społecznej niż działaniem tworzącym i kształtującym coś nowego. Analizując układy i stylistykę przedsięwzięć o podstawowej funkcji ideologicznej, można łatwo dostrzec, że głównym ich celem i potrzebą jest przestrzenna manifestacja idei i przekonań. Na podstawie architektury można rozpoznać, jak w perspektywie czasu zmieniały się idee wiodące. Najwyższe budowle teokracji to katedry – symbole Bożego panowania. Wyścig coraz wyższych drapaczy chmur manifestował panowanie rozumu i technologii. Dobrze byłoby zauważyć, że najwyższe budynki ostatniej dekady to banki i towarzystwa finansowe.

Il. 1.7

Układ centryczny przestrzeni publicznej z promienistym układem ulic. Auroville, Indie. Oprac. własne na podstawie Mapy Google

Legenda:
linie krystalizujące plan
centrum
przeźren publiczna
drogi główne

kultur i ras, rozpoczęli budowę Miasta Brzasku. Plan Auroville oparto na rzucie spirali życia, a stopniowe przybliżanie się do centrum odwzorowuje wyznawany porządek społeczny – kierunek od mniej do bardziej oświeconych¹⁹. Robert Anger zaprojektował miasto w kształcie przypominającym wirującą kometę, która od centrum ku kolistej obwodnicy rozwija się promieniście, łagodnymi łukami ulic. Centrum Auroville to położona na wyspie Świątynia Prawdy, zwana Matrimandir (Pałac Matki) – miejsce medytacji w kształcie ogromnej na kilka pięter betonowej kuli, w środku której znajduje się biały pokój z dużą metaliczną kulą (il. 1.7).

Miasto miało być wzorcowym miejscem dla ludzi chcących żyć w harmonii z przyrodą; miało być międzynarodowym centrum przyjaźni zaplanowanym na 50 tys. mieszkańców. Pod egidą UNESCO planowano utworzenie międzynarodowego uniwersytetu i centrum badawczego zarazem. W funkcjonalnych budynkach i pięknych parkach miały działać akademie sztuki, wydziały językowe, etnograficzne, etyki, historii kultury.

◆ Krajewski 2002

¹⁹ Duchowy twórca miasta, śri Aurobindo, tak uzasadniał swoją wizję: *Musi być takie miejsce na ziemi, którego żaden naród nie nazwie swoją własnością. Gdzie każdy człowiek dobrej woli, szczerzy w swych dążeniach, będzie wolnym obywatelem globu, służącym tylko najwyższej prawdzie* ◆.

Zamierzano prowadzić badania ekologiczne i rolnicze, które pozwoliłyby wypracować proste i efektywne rozwiązania, ważne zwłaszcza dla państw Trzeciego Świata. Przemysł i rzemiosło – bez ogromnych fabryk, szkodliwych technologii, hałasu, dymu i drutów wysokiego napięcia. Komunikacja między poszczególnymi dzielnicami miała być zapewniona dzięki ruchomym chodnikom, cichym pojazdom elektrycznym i nowoczesnym autobusom wodnym.

Z powodów finansowych plany te do tej pory nie zostały zrealizowane. Powstało kilka obiektów, w tym Aśram Aurobindo. Nowo budowane obiekty mieszkalne mają bardziej wyrafinowany charakter, gdyż Miasto Brzasku stało się bardziej ciekawostką turystyczną, zwabiającą szczególny typ ludzi z całego świata.

Ekologicznej wspólnoty Findhorn, założonej w 1962 roku w północnej Szkocji, największy rozgłos zapewnił ogród warzywny. Pomimo nie najlepszej gleby i przy niesprzyjających warunkach klimatycznych, w ciągu siedmiu lat osiągnięto rekordowe zbiory. Zdaniem pracujących w ogrodzie ludzi, powodem tak poważnego sukcesu był wpływ ludzkiej energii na rozwój roślin. Eileen Caddy, przywódca grupy, twierdzi, że istnieje wzajemna więź pomiędzy światem ludzkim i roślinnym. Dzisiaj plony nie są już tak gigantyczne, a wspólnota szybko przestała być komunalną rolną i zaczęła rozszerzać pole działania. Sukcesy w dziedzinie ogrodnictwa zapewniły sekcje popularność i przysłoniły jej prawdziwe cele – krzewienie okultystycznego neopogaństwa. Mieszkańcy Findhorn są przekonani, że ludzkość znajduje się w ważnym przełomowym punkcie ewolucji świadomości. Dlatego tak potrzebne jest stworzenie nowych wzorców cywilizacyjnych oraz propagowanie kultury opierającej się na głębokich wartościach duchowych i etycznych.

Oprócz ogrodu wspólnota prowadzi też sesje popularyzujące idee okultystyczne i publikuje książki (m.in. *Objawienie. Narodziny New Age* napisaną przez Dawida Spanglera w 1972 roku). Licznie odwiedzające wspólnotę osoby tworzą w swoich środowiskach kręgi medytacji, zespoły muzyczno-taneczne, kluby wzajemnego wsparcia, a także wydawnictwa i księgarnie propagujące duchowość wspólnoty Findhorn (duchowość New Age) na całym świecie ◆.

W roku 1980 wspólnota liczyła ok. 200 osób. Sześć lat później osiągnęła dzisiejszą liczebność: około 250 stałych mieszkańców, którzy w ciągu roku kształcili tysiące gości, przybywających z całego świata (il. 1.8).

Findhorn, Szkocja. Społeczność alternatywna

◆ Garbulski 2002

Legenda:

- - - granice ekowioski
- centrum
- przestrzeń publiczną
- drogi główne

II. 1.8

Liniowy układ przestrzeni publicznych wzdłuż brzegu malowniczej zatoki*. Findhorn, Szkocja. Oprac. własne na podst. Mapy Google

* Idee filozoficzne wspólnoty nie mają odniesień w układzie przestrzennym wioski.

- ◆ Dubiel 2002
- ◆ Białek 2002

Kilkupokojowe parterowe domki, które członkowie wspólnoty budują na zasadzie wzajemnej pomocy, są raczej przeciętne. Coraz częściej pojawiają się jednak obiekty eksperymentalne: domy zbudowane z ziemi i kamieni, dom z prasowanych kostek słomy, a nawet domy zaadaptowane z beczek do przechowywania whisky. Natomiast architektura Universal Hall zadziwia wszystkich przybywających do Findhorn. Pełni on funkcję centrum konferencyjnego i jednocześnie ośrodka pracy twórczej ◆.

Findhorn Foundation jest modelową organizacją ekologiczną w Europie, członkiem GEN (Global Eco-Village Network). Łączy aspekty technologiczne (wykorzystanie odnawialnych źródeł energii wiatru i słońca, biologiczne oczyszczanie ścieków, budownictwo ekologiczne), a także stylu życia lokalnej społeczności (zarządzanie, możliwości pracy, mały biznes, usługi) ◆. Od kilku lat Findhorn Foundation jest też organizacją zrzeszoną przy Departamencie Informacji ONZ.

II. 1.9

Równomierne rozmieszczenie przestrzeni publicznych na terenie całego osiedla*. Byker Wall, Wielka Brytania. Oprac. własne na podst. Mapy Google

* Wyraźne powiązania osiedla z sąsiednimi terenami i pobliskim centrum (ze stacją kolejową). W obecnym zagospodarowaniu terenu w granicach planu Erskine'a można zobaczyć dobrze zachowany pierwotny układ urbanistyczny.

Legenda:

- granice planu
- centrum
- przestrzenie publiczne
- kolej
- drogi główne

Próba wyjścia z kryzysu

Osiedle Byker Wall, podawane często jako przykład właściwie pojętej partycypacji, to najbardziej chyba nagłośnione dzieło Ralphi Erskine'a. Ku zadowoleniu przyszłych użytkowników na placu budowy dyskutowano nad rozkładem przyszłych mieszkań i ich lokalizacją, o wyglądzie zewnętrznym budynków decydowali zaś profesjonaliści. Dla całej akcji pozyskano dodatkowe subsydia państwowe. Osiedle jest powszechnie uważane za wielki sukces budownictwa uspołecznionego, mylnie założono jednak, że jego wartość społecznotwórcza zależy od wartości jego architektury. A przecież mieszkańcy Byker Wall zasiedlili nowe domy zbudowane na miejscu, gdzie wcześniej mieszkali, nie zmienili się sąsiedzi. Więzi społeczne rozwijały się w tym miejscu od pokoleń i nowe domy tego nie zmieniły. Erskine po prostu zachował istniejącą strukturę społeczną (il. 1.9).

Osiedle Byker Wall, Wielka Brytania. Partycypacja mieszkańców

Sławińska zauważa, że Byker Wall jest jedynym przykładem w dorobku twórczym tego projektanta-społecznika, gdzie można było zachować istniejące relacje międzyludzkie²⁰. W nowo budowanych osiedlach to się nie zdarza. Tutaj więzi rozwijają się od zera. Trwa to szybciej lub wolniej w zależności od szeregu warunków, ale nie tylko od zaprojektowanej przestrzeni. Budowa nowych osiedli powoduje często u ludzi próby poszukiwania ciągłości, jak zewnętrzne stylizowanie domów na starsze, niż są w rzeczywistości (np. Domy-Ruiny w Kattenbroek), lub gromadzenie staroci (lampy naftowe, ikony, meble z pchlich targów itp.). Człowiek, który z wyboru uczestniczy w harmonijnie ciągłym procesie, nie potrzebuje szukać zaspokożenia w atrapach ♦.

◆ Korbel 1987

Architektura nie jest lekiem na całe zło. Smutnym tego dowodem jest obecny stan osiedla Byker Wall – zaniedbane domy, brud i śmieci. Upadek dzielnicy spowodowany został pogorszeniem sytuacji materialnej mieszkańców, bezrobociem i odpływem tych bardziej zaradnych i przedsiębiorczych do okolic o wyższym prestiżu. Sławińska tak analizuje mechanizm upadku: *Nietrudno wykazać, że degrengolada społeczności mieszkańców prowadzi do destrukcji ich miejsc zamieszkiwania, a nie odwrotnie. [...] Według wszelkiego prawdopodobieństwa pożalowania godny stan osiedli w St. Louis, Darst, Webbe, Peabody i Pruitt Igoe był przede wszystkim następstwem degradujących procesów społecznej stratyfikacji, natomiast ukształtowanie pomieszczeń, wadliwe plany mieszkań, ich rozmieszczenie miały raczej tylko drugorzędne znaczenie* ♦. Cechy fizyczne i forma ukształtowania środowiska zamieszkania nie determinują więc zakładanych zachowań społecznych.

◆ Sławińska 1995

²⁰ W kwestii zachowania istniejących wcześniej struktur przestrzennych bardzo interesującym przykładem jest odbudowa Warszawy po zniszczeniach wojennych. Oczywiście, w wyniku wojny wiele więzi zostało zerwanych i wiele środowisk unicestwiono. Jest jednak sporo przykładów odtwarzania zerwanych więzi i odbudowywania lokalnych społeczności. Pomysł rekonstrukcji całkowicie zrujnowanego miasta był wyrazem patriotyzmu i symbolem przetrwania. Zachowanie ciągłości miejsca i odtworzenie relacji społeczno-przestrzennych stało się niezamierzonym efektem tej politycznej decyzji. Odbudowa miejsc ważnych dla mieszkańców miasta, z którymi się utożsamiali, z którymi byli związani emocjonalnie, okazała się kluczowa dla odtworzenia struktury społeczności Warszawy. Jest to przykład ekonomii długofalowej – dla zniszczonego wojną narodu tańszym i technicznie uzasadnionym rozwiązaniem byłoby zbudowanie nowego miasta (tak postąpiono z Rotterdamem w Holandii) – jednak w ten sposób stracilibyśmy o wiele więcej w sensie kapitału ludzkiego i narodowego. Ludzie silni relacjami i naród silny społecznościami są ważnym bogactwem państwa, a w perspektywie europejskich tendencji zjednoczeniowych nabierają znaczenia wartości podstawowych.

Z historii Polski można przytoczyć kilka przykładów budowy nowych miast: renesansowy Zamość, międzywojenna Gdynia, powojenna Nowa Huta. Wśród nich rozpoczęta w 1950 roku wielka realizacja nowego miasta Tychy wpisuje w te doświadczenia nowe wartości. Wyjątkowość tego przedsięwzięcia polega na czterdziestoletniej ciągłości procesu budowy, która pozwala obserwować wpływ przemian gospodarczych i społeczno-politycznych na kształtowanie miasta. Porównując podobne realizacje przeprowadzane w świecie, specyfika sytuacji polskich projektantów polegała na pokonywaniu gąszczu przepisów, rozporządzeń i dyrektyw wszechwładnej biurokracji oraz na walce o różnorodność rozwiązań wbrew monokulturze technologii wielkiej płyty. Jednocześnie pełnym rozmachu przedsięwzięciom towarzyszyła swoboda pozyskiwania terenów pod inwestycje.

Zespół projektowy złożony z młodych, ambitnych projektantów podjął próbę wytyczenia nowych standardów w urbanistyce i architekturze na przekór obowiązującym minimalistycznym normatywom. Największą trudnością do pokonania była polityczna dyrektywa o obowiązkowych pięciu kondygnacjach oraz nieprzekraczalna powierzchnia 35–40 mkw. Chcąc znaleźć argumenty w walce z administracją, architekci przeprowadzali wśród mieszkańców ankiety. Wyniki tych społecznych wywiadów świadczą o niskiej, niestety, znajomości planów miasta, pomimo licznych artykułów w prasie i wystaw. Respondenci negatywnie oceniają opóźnienia w realizacji infrastruktury socjalnej w budowanych osiedlach. Natomiast pozytywnymi wnioskami z przeprowadzanych ankiet są wyraźnie rozwijająca się więź z miastem i rosnąca tożsamość miejsca.

Zespół nawiązywał liczne kontakty ze środowiskiem międzynarodowym, starając się czerpać z najlepszych wzorów. XIV Kongres UIA w 1981 roku w Warszawie był okazją do podsumowania procesu budowy miasta Tychy. Wyróżniono kilka znaczących tendencji wpływających na modyfikacje planu. Po roku 1981 nastąpiła nieprzewidziana w pierwotnych założeniach ekspansja zabudowy mieszkaniowej, jednorodzinnej o niskiej intensywności. Kolejną niespodzianką okazał się rozwój motoryzacji i związany z nim wzrost zapotrzebowania na garaże. Zabudowa garażowa o mocnych tendencjach dezorganizujących przestrzeń miasta stała się dużym problemem dla planistów (dotąd zresztą nierozwiązanym). Innym okazały się spontanicznie zakładane ogródki działkowe. Mieszkańcy, szukając miejsca pod uprawę warzyw i owoców (a nawet hodowlę zwierząt) dość szybko wkroczyli na obszary przewidziane pod zielen publiczną.

◆ Adamczewska-Wejchert i in.
1995, cz. II, s. 2

na. Architektura altan i szop ogrodowych, a także brak odpowiedniej utylizacji śmieci i ścieków stały się dużym wyzwaniem dla szukających ładu i porządku architektów. Wobec pojawiających się oczekiwań poszczególnych grup społecznych domagających się uwzględnienia swych potrzeb, planiści obawiając się deformacji całości planu starali się w jak największym stopniu zachować pierwotne założenia. Tadeusz Osiński tak wyraził swe wątpliwości wobec planu nowych Tych: *Dobrze, to na pewno jest wspaniała wizja, którą budujecie w oparciu o profesjonalną intuicję, ale jak to przyjmą ci, dla których to wszystko ma być wybudowane. Bo uszczęśliwiać a być uszczęśliwianym to dwie różne strony medalu* ◆.

Łańcut, Polska. Kształtowanie przestrzeni społecznej

Bardzo interesującym przykładem współpracy interdyscyplinarnej jest Program Łańcut z końca lat 70. XX wieku powstały z inicjatywy rzeszowskiego malarza Jerzego Majewskiego. Podjął on próbę artystycznego opracowania struktury wizualnej małego miasta. Pomysł wywołał nadspodziewanie przychylną reakcję środowiska naukowego oraz władz wojewódzkich i centralnych, co pozwoliło podjąć o wiele szerszy zakres działań: opracowanie kompleksowego i integralnego modelu kształtowania przestrzeni społecznej małego miasta traktowanego jako organiczna całość.

Przyjęto, że realizacja etapu badawczego i projektowej konkretyzacji programu przyjmie formę pleneru. Opracowania obejmowały równocześnie trzy płaszczyzny działań:

- urbanistyczną,
- społeczną,
- wizualną.

◆ Papp 1980

Plener studyjny Łańcut '76 – zorganizowany został przez wojewodę rzeszowskiego, prezydenta miasta Łańcuta, Związek Polskich Artystów Plastyków, Ministerstwo Kultury i Sztuki oraz Biuro Wystaw Artystycznych w Rzeszowie ◆. W ramach licznych imprez towarzyszących wyświetlono ponad trzydzieści filmów krótkometrażowych tematycznie związanych z problematyką pleneru i ukazujących światowe osiągnięcia w dziedzinie kształtowania środowiska. Współpraca z mieszkańcami miasta zaowocowała powołaniem Społecznego Komitetu Kształtowania Środowiska w Łańcucie. Do jego zadań należało aktywizowanie mieszkańców, gromadzenie środków, koordynację przedsięwzięć inwestycyjnych, pomoc doradczą i społeczną opiekę nad konsekwentną realizacją planu rozwoju miasta i projektu kształtowania przestrzeni społecznej Łańcuta. Pracami pleneru kierował trzyosobowy zespół: komisarz Stefan Papp, komisarz techniczny Edward Sito i sekretarz organizacyjny Jerzy Majewski.

Metoda przyjęta na plenerze w Łańcucie wyróżnia w tym złożonym działaniu zespołowym trzy kolejne etapy podziału pracy:

- kreacja indywidualna – IDEA-FORMA,
- autorstwo kolegialne – PROJEKT,
- autorstwo społeczne – REALIZACJA.

Traktowano więc proces kształtowania środowiska jako działanie zmierzające od idei, przez kolejne poziomy szczególności do ogółu i syntezy. Ten układ procesu – wzorowany na zasadach budowania kompozycji artystycznej – pozwala z jednej strony zachować i uszanować uprawnienia uczestników każdego etapu, z drugiej – zapewnia wierność i kontynuację idei, kompleksowość i integralność działania społeczno-twórczego.

Podczas pleneru określono również warunki działania i właściwości kolegialnie tworzonego programu. W zakresie współpracy interdyscyplinarnej zajmowano się zagadnieniami socjologicznymi i psychospołecznymi, ochroną zabytków, urbanistyką, krajobrazem, komunikacją, oświetleniem, architekturą, otoczeniem, rekreacją, turystyką i muzealnictwem. Z kolei struktura organizacyjna pracy obejmowała działalność indywidualną, pracę w mieszanych zespołach problemowych oraz posiedzenia plenarne: referaty, dyskusje i kolegia programowe.

Każdy specjalista, obok pracy indywidualnej, uczestniczył równolegle w pracach innych zespołów problemowych, którymi kierowali referenci poszczególnych zagadnień. W ten sposób zaistniała możliwość wymiany poglądów i informacji. Referenci bądź formułowali pytania, na które odpowiadali zainteresowani specjaliści, bądź też zbierali postulaty członków swoich zespołów. Na posiedzeniach zespołów problemowych przedstawiano i analizowano opracowane tematy. W posiedzeniach tych uczestniczyli również goście: przedstawiciele władz miejskich i wojewódzkich, Ministerstwa Kultury i Sztuki, pracownicy naukowcy Muzeum-Zamku, a także mieszkańcy Łańcuta.

W czasie niespełna trzech tygodni zebrano i opracowano program liczący ponad 200 stron maszynopisu i zawierający około 200 zdjęć, kilkanaście map, planów i schematów, obejmujący w sposób kompleksowy najważniejsze problemy Łańcuta. Wspólnie z mieszkańcami i gospodarzami ustalono koncepcję rozwoju miasta. 24 czerwca 1978 roku w Łańcucie odbyła się wystawa projektu wstępnego kształtowania przestrzeni społecznej. Tydzień trwały konsultacje społeczne. W ankiecie towarzyszącej wystawie mieszkańcy zdecydowanie zaakceptowali Program Łańcucki, postulując jego realizację w całości.

Podczas powstawania programu autorzy odwoływali się do ambicji i patriotyzmu lokalnego mieszkańców – u nich szukali inspiracji i akceptacji nowej wizji miasta. Z ich inicjatywy powstał w 1976 roku pierwszy w Polsce Społeczny Komitet Kształtowania Środowiska w Łańcucie, któremu 1 lipca 1978 roku przekazano Projekt kształtowania przestrzeni społecznej Łańcuta. Owocem interdyscyplinarnej współpracy specjalistów oraz aktywnego udziału mieszkańców stało się nowatorskie, wyprzedzające o 15 lat ustalenia Szczytu Ziemi w Rio de Janeiro, podejście do kształtowania środowiska i do partycypacji mieszkańców w procesie jego kształtowania i zarządzania nim²¹.

Zawarta w Programie Łańcuckim idea miasta jest zatem odbiciem tendencji jakościowych przemian przestrzeni społecznej środowiska mieszkalnego, związanych z procesami powszechnymi i lokalnymi wynikającymi z konkretnej rzeczywistości społecznej. Program zakłada otwartość mieszkania-domu-osiedla jako kluczowy warunek społecznej integracji. Osiedle w zamyśle autorów wyzbywa się w ten sposób cech enklawy/getta w programie urbanistycznym miasta, a staje się równoprawnym i równoważnym komponentem organizmu miejskiego. Z kolei miasto przestaje być autonomiczną maszyną zbiorowej egzystencji, lecz przyjmuje funkcje scalające, staje się forum społecznego spełnienia jednostki, realizacji oczekiwań człowieka i jego spotkania ze światem.

Osiedla HSB, Szwecja. Udany eksperyment

Zrealizowane w Szwecji osiedla HSB (Lokatorskie Stowarzyszenie Mieszkaniowo-Budowlane w Sztokholmie) z rozbudowanym programem socjalnym uważane są za udany przykład budownictwa społecznego. W zespołach mieszkaniowych HSB organizowała i prowadziła żłobki, kuchnie mleczne oraz tzw. *tekstugan* – izby dziecięce, złożone z pokoju zabaw i gier, jadalni, sypialni, kuchni i łazienki. Rodzice pracujący zawodowo mogli zostawiać dzieci pod opieką od godziny 7.00 rano do 18.00 wieczorem. Po godzinie 18.00 *tekstugan* służyły jako świetlice i pokoje do odrabiania lekcji dla starszych dzieci i młodzieży.

◆ Papp 1980, s. 204

²¹ Stefan Papp, komisarz programowy zespołu, tak podsumował to przedsięwzięcie: *Uznaliśmy, że podstawowym celem rozwoju środowiska osadniczego winno być doskonalenie życia mieszkańców. [...] Nasze pytania dotyczyły dwóch wzajemnie uzupełniających się wartości: kultury kontynuacji miasta i przesłanek humanistycznego rozwoju życia społecznego. Pytaliśmy więc o treści, tradycje i współczesne funkcje miasta, o warunki wartościowego kształtowania jego formy oraz o cele rozwoju: o możliwość przeciwstawienia jałowej, konsumpcyjnej egzystencji rytuału dynamicznego życia, którego wyrazem jest ludzka potrzeba tworzenia i społecznej wymiany wartości duchowych. Poszukując odpowiedzi – kształtowaliśmy samych siebie* ◆.

Dobrym przykładem planowej wielofunkcyjności i elastyczności w użytkowaniu jest eksperymentalne osiedle Ekebo (25 km na północ od Sztokholmu) zrealizowane w 1973 roku. Osiedlowa szkoła średnia została zaprojektowana w systemie szkieletowym podatnym na zmiany wynikające m.in. z możliwości pojawienia się w następnych latach odmiennych metod nauczania. Taką samą możliwość przekształcania zapewniono w przypadku przedszkoli i szkół podstawowych. Ze względu na prognozowany spadek liczby dzieci w wieku szkolnym można łatwo przebudować przedszkola i szkoły na mieszkania. Lokalizacja Domu Społecznego (*Servicehus*) w pobliżu szkoły zapewnia możliwość użytkowania go zarówno przez uczniów, jak i osoby dorosłe. Wielofunkcyjne są również inne lokale szkolne; w tym warsztaty, w godzinach wieczornych użytkowane przez dorosłych majsterkowiczów, a także sala gimnastyczna z zapleczem, stanowiąca część Domu Społecznego. To samo dotyczy łaźni i pływalni.

Centralnym miejscem Domu Społecznego jest recepcja, gdzie przyjmuje się zapisy na określone godziny korzystania z pralni, sauny, sali gimnastycznej, pokojów klubowych i sali zebrań. W pobliżu Domu Społecznego oraz szkoły i parku położone są boiska, place gier i place zabaw dla dzieci oraz pływalnia, którą w zimie przykrywa się namiotem²². Eksploatacja osiedla przyniosła potwierdzenie dla zastosowanych rozwiązań – mieszkańcy chętnie podejmują odpowiedzialność za zarządzanie poszczególnymi budynkami i współzawodniczą z innymi w zakresie urzędzenia i dbania o budynek i otoczenie.

Holandia może się poszczycić wieloma udanymi przedsięwzięciami. Jednym z nich jest położone niedaleko Amsterdamu nowe miasto Almere. Kiedy w związku z przebudową i sanacją zabudowy Amsterdamu zmniejszyła się liczba mieszkań w przeludnionych dzielnicach, zwłaszcza centralnych, Almere stało się ośrodkiem deglomeracyjnym, drugim po Lelystad. Nowe miasto miało na celu przyciągnąć ludzi z zatłoczonej aglomeracji, zapobiegając jej rozlewaniu się na tereny podmiejskie. W 1971 roku, po rozpatrzeniu kilku wariantów planu zagospodarowania, podjęto decyzję, że docelowa liczba mieszkańców wyniesie 250 tys., a zakończenie całego przedsięwzię-

Almere, Holandia.
Konsekwencja społecznej
współpracy

²² Wielofunkcyjność miała pełnić rolę integrującą, jak pisze Helena Syrkus: *Nawet szatnia pełni podwójne funkcje. Zarząd Vasbyhem miał zamiar osiągnąć w ten sposób zarówno zmniejszenie nakładów inwestycyjnych i kosztów eksploatacji całej sieci usługowej, jak i cele społeczne: wciągnięcie mieszkańców Ekebo do współdziałania* ♦.

♦ Syrkus 1984, s. 606

cia nastąpi do 2000 roku. Z planu można odczytać nawiązania do idei miasta-ogrodu. Dużym ułatwieniem dla projektantów okazał się fakt, że jedynym właścicielem całego obszaru było państwo, które sfinansowało osuszenie terenów. Koszt budowy miasta został podzielony między państwo (50%) a przedsiębiorstwa przemysłowe, banki, prywatne firmy handlowe, spółdzielczość itp. Lokalizacja blisko Amsterdamu i wygodne powiązania komunikacyjne sprawiły, że nowe miasto jest inwestycją opłacalną.

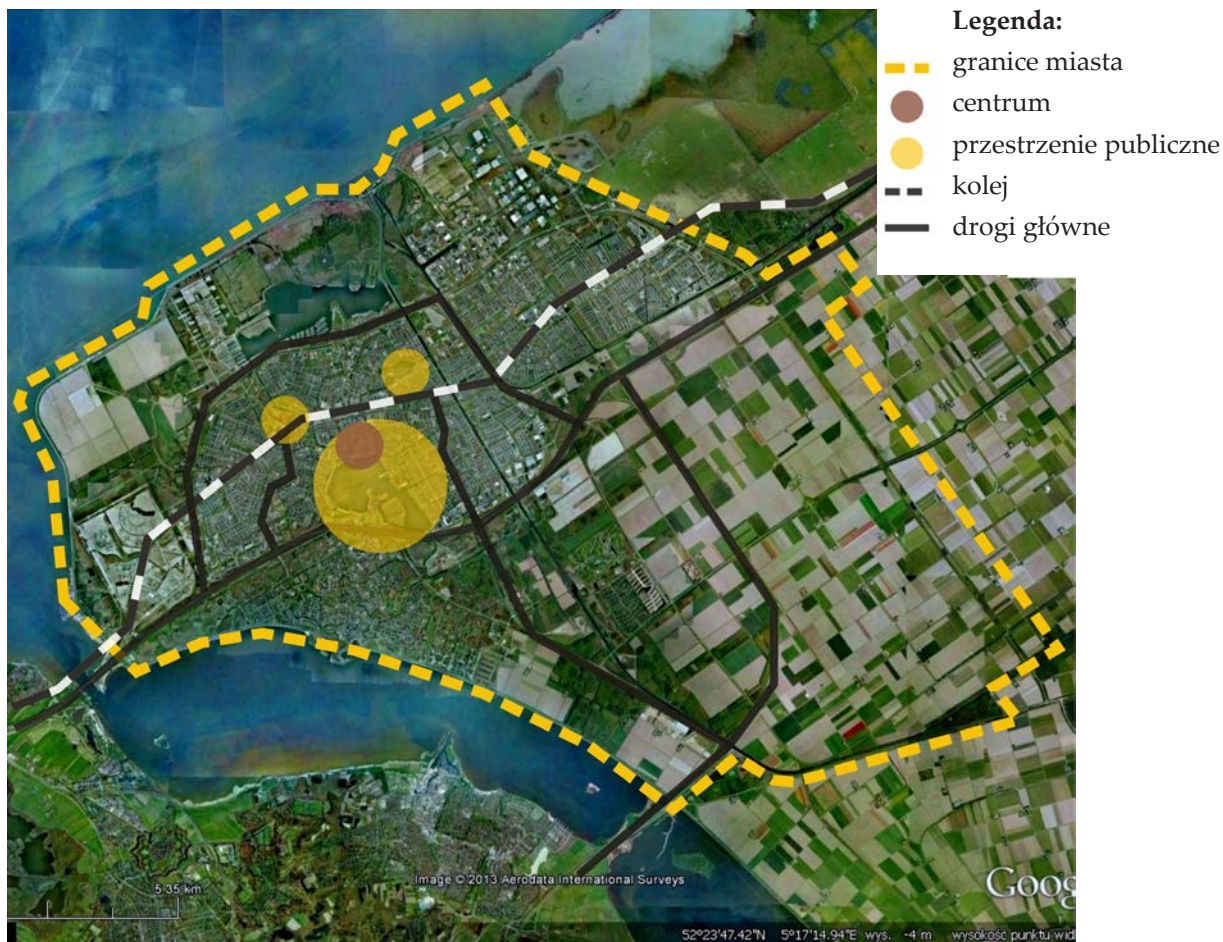
Problem budowy miasta na surowym korzeniu i związane z tym niebezpieczeństwo braku rozwoju właściwych struktur społecznych rozwiązano poprzez podział na sześć ośrodków. Realizowano je kolejno jako skończone, kompleksowe założenia mieszkaniowe wraz z pełną infrastrukturą techniczną, usługową i społeczną. Takie etapowanie miało zapewnić możliwość wykorzystania doświadczeń projektantów i wykonawców oraz opinii mieszkańców w następnych realizacjach. Modyfikacje te były przewidziane już na wczesnych etapach zagospodarowania i zakładały jego dużą elastyczność ♦. Szybki przebieg budowy poszczególnych ośrodków sprawił, że pomimo trwającego procesu powstawania miasta, nie odczuwa się tymczasowości lub fragmentaryczności. Zespoły mieszkaniowe realizowane są kompleksowo wraz z otoczeniem, zielenią oraz infrastrukturą. W centrum Almere oddano do użytku mieszkańców kościół ekumeniczny, halę sportową, centra handlowo-usługowe (il. 1.10).

♦ Syrkus 1984, s. 766

Narzędziem partycypacji społecznej stało się m.in. Centrum Informacyjne działające od początku całego przedsięwzięcia. Najpierw pełniło funkcję ośrodka pozyskującego inwestorów i mieszkańców dla nowo powstającego miasta (poprzez działalność popularyzacyjną, reklamową i marketingową). Potem, już na etapie realizacji, służyło nie tylko informacji, lecz także zawiązywaniu struktur społecznych²³. Niewątpliwym wpływ na zaangażowanie mieszkańców i ich odpowiedzialność za miasto ma również to, że projektanci, przedsiębiorcy i samorząd są z nimi w stałym kontakcie – otwarci na ich głosy i postulaty. Struktura demograficzna obejmuje wszystkie generacje, m.in. dzięki realizacji hasła *Sprowadź się do Almere*

♦ Syrkus 1984, s. 771

²³ Pisze o tym Helena Syrkus: *Okresowo organizuje się tam konferencje, podczas których radni miejscy, projektanci i przedstawiciele pracodawców informują rodziny oczekujące na przydział mieszkań i pracy o zamierzonych inwestycjach budowlanych, przemysłowych, agrotechnicznych, o możliwości zatrudnienia w sieci szkolnej, placówkach służby zdrowia, handlu itp.* ♦

i zabierz ze sobą rodziców (którym zapewniamy własne mieszkania). W pierwszym rzędzie mieszkania przyznawano rodzinom przeprowadzającym się z Amsterdamu oraz pracownikom (i ich rodzinom) zakładów przemysłowych, instytucji i firm powstających w Almere. Starano się o dużą różnorodność typów i standardów mieszkań, przez co uwzględniono specyficzne potrzeby ludzi samotnych, małych i dużych rodzin, osób niepełnosprawnych, starszych itp. Zapewniono również duży wybór miejsc pracy na miejscu (pomimo to Almere jest też atrakcyjnym miejscem zamieszkania dla osób zatrudnionych w pobliskim Amsterdamzie). Plan rozwoju przestrzennego i gospodarczego, docelowy i etapowy (pięcioletnie okresy) został publicznie przedstawiony, a jego harmonogram konsekwentnie i terminowo realizowany, co pozwoliło inwestorom dostosować się do etapów rozbudowy infrastruktury miasta.

II. 1.10

Lokalizacja głównej przestrzeni publicznej w środku osiedla. Almere, Holandia. Oprac. własne na podst. Mapy Google

II. 1.11

Przestrzeń publiczna jako ważny element rewitalizacji osiedla Perseigne, Normandia.

Oprac. własne na podst. Mapy Google

Legenda:

- centrum
- przestrzeń publiczne
- drogi główne

Perseigne, Normandia. Reintegracja osiedla

◆ Gzell 1996

Przykładem reintegracji rozbitego miasta może być przebudowa osiedla Perseigne w normandzkim Alençon (il. 1.11). Postanowiono zaradzić anonimowości tej dzielnicy i rozbiciu jej mieszkańców, próbując wytworzyć nową tradycję zamieszkiwania. W swoim projekcie Lucien Kroll zaproponował użycie wątków struktury małomiasteczkowej ◆. Rzecz jasna, nie można było odtworzyć organicznego procesu małomiasteczkowego kreowania przestrzeni, projektant jednak przedstawił niejako gotowe wzory i przekonał mieszkańców do przyswojenia ich jako własnych. Partycypacja mieszkańców była kierowana w stronę katalogu detali opracowanego przez architekta. Kroll zastosował elementy nawiązujące do archetypu małomiasteczkowości. Przeciwwstawiając się monotonii istniejących budynków, zaproponował różnorodność rozwiązań, używając wzorów zapisanych w tradycji tego regionu. Jednocześnie ograniczył liczbę rozwiązań formalnych, narzucił jednolity porządek i przez to uzyskał świadome wydzielenie dzielnicy od reszty miejskiego krajobrazu. Wzmocniło to integrację społeczno-przestrzenną Perseigne i odbudowało związki przynależności mieszkańców do swojego osiedla. Podobne rozwiązania można zaobserwować w innych udanych reintegracyjnych projektach Krolla, m.in. dzielnicy Nieuwegein pod Utrechtem czy Cergy-Pontoise pod Paryżem.

Po 25 latach, w 2005 roku, zdecydowano o kolejnej przebudowie osiedla, wracając do stylistyki lat 60. XX wieku, z którą zrywała wcześniejsza rewitalizacja Krolla. Tym razem przebudowa jest odgórną decyzją władz miejskich, nie jest kierowana do mieszkańców ani przez nich nadzorowana. Rozebrano 16 domów i wysiedlono na wiele lat mieszkańców, którzy mieli czekać do 2012 roku na zakończenie budowy.

Spoleczne doświadczenia przełomu wieków

Wohlgroth, Karthago, Stauffacher – na początku lat 90. XX wieku pojawiało się w Zurychu wiele projektów wspólnego zamieszkiwania, alternatywnych dla ówczesnej praktyki. Spośród tych pomysłów na życie razem jedynie Kraftwerk1 doczekał się realizacji. O fenomenie tego osiedla decyduje fakt, że powstało ono jako efekt długich starań środowiska intelektualistów, których połączyła krytyka polityki mieszkaniowej prowadzonej w latach 80. przez ówczesne władze. Owocem wieloletnich dyskusji było wydanie w 1991 roku broszury pt. *Kraftwerk1. Projekt für das Sulzer-Escher Wyss Areal*, która przedstawiała koncepcję eksperymentalnego osiedla dla 700 mieszkańców ♦. Idea i program KW1 zawarte w tej publikacji to wynik pomysłów i współpracy wielu indywidualności. Opis projektu wyraźnie określa główne założenia: wspólnotę zamieszkania, samoorganizację mieszkańców, ekologię i współpracę gospodarczą opartą na zasadach spółdzielczych, różniących się od systemu kapitalistycznego. Osiedle miało zapewnić powiązanie miejsca zamieszkania z miejscem pracy i życia społecznego (il. 1.12).

Prawie dziesięć lat trwało, zanim doszło do realizacji. Jednym z głównych problemów były pieniądze. Kiedy pod koniec lat 90. XX wieku przyszedł kryzys na rynku nieruchomości, firma deweloperska Allreal była zmuszona zrezygnować z planów budowy biurowca i wystawiła teren w przemysłowej dzielnicy Zurychu na sprzedaż za niską cenę. Działkę kupiono z pieniędzy pożyczonych z banku oraz przy finansowym udziale innych

Kraftwerk1, Szwajcaria. Spółdzielnia mieszkaniowa

♦ Hofer i in. 1991

Il. 1.12.

W zagospodarowaniu terenu osiedla nie wydzielono przestrzeni publicznej*. Kraftwerk1, Szwajcaria.

Oprac. własne na podst. Mapy Google

* Funkcje społeczne są realizowane wewnątrz budynków.

Legenda:

teren osiedla

spółdzielni mieszkaniowych. Zakładano, że biura na wynajem ulokowane w trzech niższych blokach zapewnią fundusze na spłatę kredytów. Zrealizowany w 2001 roku kompleks składa się z trzech budynków pięciopiętrowych otaczających główny budynek dziewięciopiętrowy. Zespół bloków został zaprojektowany przez biuro Stücheli Architekten i z zewnątrz nie wyróżnia się niczym oryginalnym. Natomiast wewnątrz Kraftwerk1 jest bogaty w idee.

Główna idea zakłada odzwierciedlenie różnorodności świata w skali osiedla. Wyraża się to w różnych typach mieszkań zaprojektowanych w jednym budynku. Są tu mieszkania dla singli, dla par bez dzieci i dla rodzin wielodzietnych, ale są też mieszkania dla wspólnot typu *Wohngemeinschaft*, gdzie mieszka więcej osób, również niespokrewnionych ♦. W tych wspólnotach zamieszkania jest m.in. zwyczaj wspólnych posiłków. Również dla zapewnienia różnorodności majątkowej utworzono dobrowolny fundusz wyrównawczy w celu dofinansowania tych, których nie byłoby stać na zamieszkanie w KW1.

♦ Strumiłło 2012

Interesującym pomysłem jest wewnętrzny korytarz wzdłuż budynku, z którego jest dostęp do poszczególnych mieszkań, ale też okna, przez które można zaglądać do tych mieszkań. Są w nich zasłonki, ale wielu mieszkańców ich nie zasłania ♦. Mieszkania na piątym piętrze mają jeden wspólny balkon, który dodatkowo zapewnia kontakt pomiędzy sąsiadami. Mieszkańcy mogą się spotkać również na dachu. Jest tu mały ogród oraz świetlica (z kuchnią i łazienką).

♦ Prośniewski 2012

W budynku znajdują się także pokoje gościnne, z których każdy ma prawo skorzystać po uprzednim uzgodnieniu tego ze wspólnotą. Natomiast wspólna dla wszystkich pralnia zlokalizowana jest na parterze, przy głównym wejściu, tak by pełniła przy okazji funkcje integracyjne, dając okazję do spotkań z sąsiadami podczas oczekiwania na wyprane rzeczy. Osiedlowy sklepik, bar, restauracja, przedszkole – te i inne inicjatywy organizowane są zgodnie z pojawiającymi się potrzebami. W tym wyraża się idea samoorganizowania się we wzajemnej pomocy. Nowe pomysły i inicjatywy zapisywane są na tablicy w świetlicy wspólnotowej przyległej do tarasu na dachu ♦.

♦ Strumiłło 2012

W Kraftwerk1 mocne akcenty społeczne łączą się z ekologią. W budynkach zastosowano odzysk ciepła przez rekuperację. Zapewniono dobrą izolację termiczną przegród, zwartą bryłę, zielen na dachu, panele fotowoltaiczne zaspokajające 10% ogólnego zapotrzebowania na energię. W kilku mieszkaniach wykonano instalacje wykorzystujące powtórnie szarą wodę. Ograniczono potrzeby samochodowe poprzez bliski dostęp do środków ko-

munikacji masowej, wygodne ścieżki rowerowe oraz kilka samochodów do wynajęcia, które pozwalają wielu mieszkańcom na całkowitą rezygnację z własnego samochodu.

Pomysły zrealizowane w KW1 można spotkać w różnych osiedlach wielorodzinnych w Europie, jednak szwajcarskie osiedle wyróżnia silny nacisk na rozwiązania budujące wspólnotę i samoorganizację. Idea Kraftwerk1 zorientowana była na wizję *bolo'bolo* – świat jako sieć dużych, samodzielnych gospodarstw, gmin, społeczności. P.M., jeden z autorów, dzisiaj krytycznie ocenia tę wizję „wyspy myśli”, wskazując, że powinno się ją traktować jako pewien społeczny eksperyment, wydzielony z całości na potrzeby doświadczenia, i że prawdziwym wyzwaniem jest świadomie samodzielne (samorganizowane) miasto i społeczeństwo ♦.

♦ P.M. 2012

Kraftwerk1 jako stowarzyszenie budownictwa i mieszkalnictwa rozwija swoją ideę w nowej realizacji Heizenholz również w Zurychu. Na początku 2012 roku zakupione zostały dwa istniejące wielokondygnacyjne domy. Wybrano pięciu architektów, dla których rozpisano konkurs. Wygrała koncepcja Adriana Streicha. Głównym założeniem przebudowy i rewitalizacji budynków ma być wspólny, ogólnodostępny taras łączący oba obiekty we wspólnotę zamieszkania. Wspólna przestrzeń ma sprzyjać zawiązywaniu relacji pomiędzy mieszkańcami. Wygląda na to, że szwajcarska utopia po dziesięciu latach sprawdziła się na tyle, że doczekała się kontynuacji.

Poundbury to pomysł na rozbudowę miasta Dorchester na zasadach zrównoważonego rozwoju. Ze względu na rosnącą liczbę mieszkańców księżę Walii Karol Windsor postanowił zrealizować projekt oparty na tradycyjnych rozwiązaniach urbanistycznych, łącząc zasady zrównoważonego rozwoju z założeniami Nowego Urbanizmu – ruchu wskazującego na powrót do źródeł, promującego wielofunkcyjną zabudowę, wyraźne centra integrujące społeczności lokalne, powiązanie mieszkania z miejscem pracy i wypoczynkiem – w zasięgu dziesięciminutowego spaceru.

**Poundbury, Wielka Brytania.
Nowy Urbanizm**

Główne założenia rozbudowy to:

- zróżnicowanie struktury mieszkańców pod względem wieku, statusu materialnego czy społecznego,
- dbałość o lokalny charakter zabudowy,
- stawianie na rozwiązania sprzyjające powstawaniu więzi społecznych (mieszanie funkcji, rozwiązania przyjazne dla pieszych) ♦.

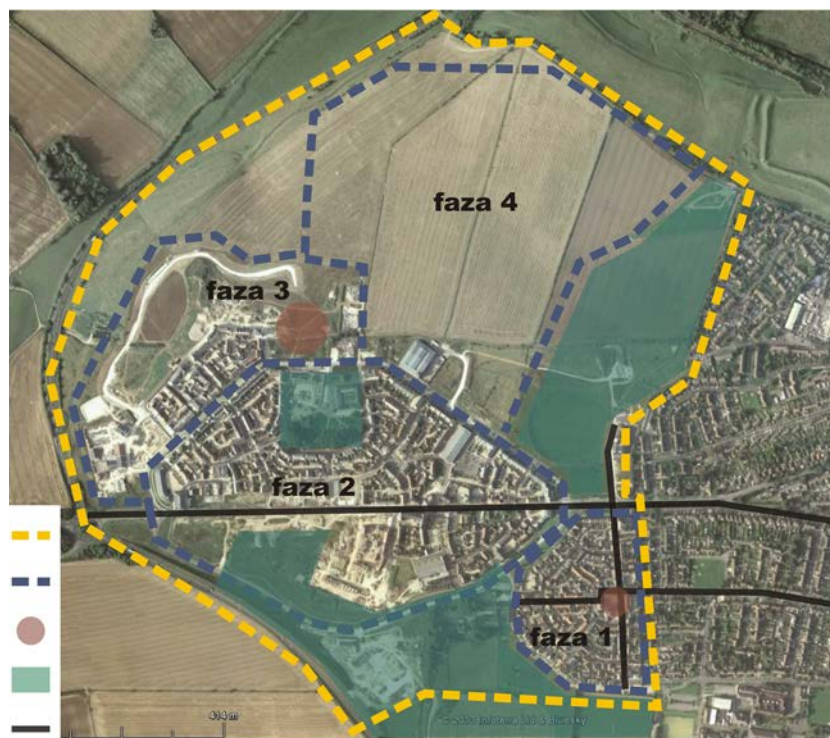
♦ Poundbury... 2010

II. 1.13

Tradycyjna struktura z wykształconym centrum, przestrzeniami publicznymi i terenami zielonymi. Widoczne etapy projektowanej rozbudowy. Poundbury, Wielka Brytania.

Oprac. własne na podst. Mapy Google

Legenda:
granice rozbudowy
granice etapów
centrum
tereny zielone
drogi główne

W planie Poundbury główny nacisk kładziono na wysoką jakość przestrzeni publicznej, wykorzystanie walorów krajobrazowych i powiązanie miejsc zamieszkania, pracy i wypoczynku. Do projektu zaproszono Leona Kriera, który w latach 1988 i 1993 przeprowadził konsultacje społeczne połączone z pięciodniowymi warsztatami z udziałem mieszkańców. Cała rozbudowa jest podzielona na etapy (il. 1.13). Każda faza jest samodzielną częścią z pełnym programem funkcjonalnym – tereny mieszkaniowe o zróżnicowanej strukturze zabudowy wraz z obiektami użyteczności publicznej, podstawowymi usługami i miejscami pracy – wszystko w zasięgu spaceru, zgodnie z zasadami Nowego Urbanizmu. Faza 1 (7,5 ha) wg planu Kriera została ukończona w roku 2002. Faza 2 (13,5 ha) została oddana do użytku w 2006 roku. Zakończenie całej rozbudowy planuje się do roku 2025 (w sumie 40 ha). Układ terenów zielonych nawiązuje do koncepcji zielonego ringu Letchworth i pełni funkcję łącznika między poszczególnymi etapami osiedla, jak również rolę ochronną przed niekontrolowanym rozlewaniem się zabudowy.

Do projektowania poszczególnych budynków zapraszani są różni architekci. Cechy wspólne, nadające ład przestrzenny i kształtujące jednorodny krajobraz to kąt nachylenia dachów i detale. Wszystkie projekty muszą być zatwierdzone przez wła-

dze miasta, które biorą pod uwagę rozwiązania architektoniczne, wygląd i jakość wykończenia.

Całkowita powierzchnia miasteczka to około 40 ha. Ma tu mieszkać 5 tys. mieszkańców, dla których powstanie 2 tys. miejsc pracy. Dla mieszkańców zaplanowano zabudowę usługowo-handlową, centrum rekreacyjno-sportowe, szkołę i duże tereny zieleni. Osiedle położone jest na ziemi należącej do rodziny królewskiej. Rozbudową zajmuje się Książęca Fundacja na rzecz Środowiska Zabudowanego (The Prince's Foundation for the Built Environment)²⁴.

Książę Karol Windsor wykazuje dużą inicjatywę w przedsięwzięciach promujących ekologię, zrównoważony rozwój i rozwiązania urbanistyczne oparte na dobrych tradycjach brytyjskich. W 2008 roku otrzymał pozwolenie na budowę kolejnego miasta (dla 12 tys. mieszkańców z czego 7 tys. ma znaleźć zatrudnienie na miejscu)²⁵. Sherford położone na obrzeżach Plymouth ma być najbardziej zielonym i ekologicznym miastem w Wielkiej Brytanii i kolejnym sukcesem w promowaniu dobrych praktyk.

Podsumowanie

Przyglądając się dwóm wiekom prób i doświadczeń architektury w służbie społecznej, można zauważyć, że stopniowo odchodzi się tu od paternalizmu w kierunku partnerstwa. Poszukiwania idealnego środowiska zamieszkania i modelowych rozwiązań łączyły Fouriera, Owena, Howarda, Perry'ego, Le Corbusiera i wielu innych. Ten ideał nadal jest celem współczesnych poszukiwań i nadal zdaje się do końca nieosiągalny. To jest zresztą specyfika idei – wyrasta ponad codzienność i powszechne możliwości. Reformatorzy proponowali mniej lub bardziej utopijne pomysły budowania osiedli. Z tych, które zrealizowano, jedne okazały się sukcesem, inne nie przetrwały próby czasu. Wspólną ich cechą jest to, że adresowane były do najuboższych, dla których mieszkanie stanowiło najbardziej pilną potrzebę.

Fourierowski pomysł rezygnacji z rodziny, a w zamian stworzenie komuny ze wspólnymi kuchniami, jadalniami, izbami dla dzieci, pomieszczeniami dla młodzieży oraz pokojami do uprawiania wolnej miłości może dzisiaj śmieszyć – jednak Falanster okazał się nośną ideą. Z biegiem czasu teorie społecznego budownictwa ewoluowały, korzystając również z doś-

²⁴ Źródło: <http://www.princes-foundation.org>, dostęp: 01.2013.

²⁵ Źródło: <http://www.telegraph.co.uk/news/uknews/theroyalfamily/1922409/Prince-Charles-eco-town-given-green-light>, dostęp: 01.2013.

wiadczeń realizowanych osiedli. Niewątpliwy wpływ na tę zmianę ma również postęp cywilizacyjny, gospodarczy, społeczny i ustrojowy.

Wyrastająca z tego reformatorskiego nurtu idea partnerstwa jest w tym względzie szersza, ponieważ odwołuje się do powszechnej – niezależnej od stanu posiadania – woli udziału w stanowieniu o sobie i swoim otoczeniu. Można niejako stwierdzić, że partycypacja społeczna jest kolejnym krokiem ewoluującej idei budownictwa społecznego.

Moderniści starali się niejako wymusić rozwój życia społecznego na poziomie osiedla i dzielnicy. Było to obce tradycji zamieszkiwania i nawet robotnicy-socjaliści stawiali opór socjalizującym propozycjom projektantów. Modernistyczną zasadą formułowania programów budownictwa społecznego było statystyczne wyśrodkowanie potrzeb i zachowań populacji.

Podstawowe cechy charakteryzujące budownictwo społeczne w rozumieniu modernistów to:

- adresowanie do warstw najuboższych,
- zaspokojenie podstawowych potrzeb mieszkaniowych,
- tanie technologie budowania: powtarzalne, prefabrykowane, powszechne, masowe,
- realizowana wraz z osiedlem infrastruktura społeczna, kulturalno-oświatowa i usługowa,
- przenoszenie funkcji z mieszkania do przestrzeni wspólnych,
- separacja ruchu pieszego i kołowego.

Brak którejs z tych cech w realizowanych osiedlach (np. zmiana adresata czy brak infrastruktury) stanowił poważne odstępstwo od idei budownictwa społecznego i był przez modernistów mocno krytykowany ♦.

♦ Syrkus 1984

Funkcjonalizm w końcu się załamał. Okazało się, że potrzeby mieszkańców nader często nie mieściły się w statystycznych zestawieniach i poza materialnymi podstawami zamieszkiwania niezbędne jest zaspokojenie potrzeb psychospołecznych.

Ideowe i emocjonalne aspekty przestrzeni uwzględnił Christopher Alexander. Jego przełomowa praca *A Pattern Language* zawiera 253 wzory określające wpływ kształtu przestrzeni na ludzkie zachowania w tej przestrzeni oraz emocjonalne aspekty tych zachowań ♦. Wzory mają charakter otwarty i stanowią raczej pomoc dla projektanta w koncentracji na zależnościach między nakładającymi się w przestrzeni i modyfikującymi wzajemnie oddziaływaniami – im gęstsze, tym bogatsze emocjonalnie wykorzystanie przestrzeni ♦.

♦ Alexander i in. 2008

♦ Winskowski 2000

Jednak kształtowanie się relacji społecznych jest procesem, którego nie da się zaprogramować i którym nie można sterować odgórnie. Odtwarzanie autentycznej kultury, więzi społecznych, wspólnych zachowań przestrzennych, schematów znaczeń i wartości jest niezwykle trudne i złożone. Dokonuje się to poprzez tworzenie i rozwój (ewolucję) związków osób, rodzin, grup, zbiorowości, takich jak wioski w dawniejszych czasach, klany czy szczepy. W czasach „globalnej wioski”, w której systemy informatyczne łączą nas z wszystkimi i z nikim, trudno zastąpić wirtualnego przyjaciela z gry wideo autentycznym człowiekiem z krwi i kości. Jeśli jakiejś grupie osób uda się nawiązać głębsze relacje, stworzyć własną, bogatą kulturę i nie będą to sekty, mafie czy gangi, to należy się takim ludziom uznanie i szacunek.

Ekowioski są z jednej strony wyrazem buntu i ucieczki od cywilizacji, z jej przemysłem i miastami-molochami niszczącymi normalne więzi międzyludzkie; z drugiej zaś są próbą powrotu do *civitas Dei*, do swego rodzaju wspólnot plemiennych, dających jasne przyporządkowanie, a zarazem tożsamość wynikającą z jednego światopoglądu i jednego celu. W tym wypadku budowany wokoło mur nie jest czymś dzielącym (w sensie negatywnym), lecz przeciwnie – spaja to, co mieści w swym kręgu. Nadaje pewną tożsamość, samookreślenie²⁶. Chociaż większość z nich uległa degradacji lub rozpadła się, to jednak należy docenić permanentne odradzanie się idealistycznych postaw ludzkich. Podobne inicjatywy nieustannie ożywiają procesy społeczno-przestrzenne wskazując na powszechną i ciągle żywą potrzebę budowania swojego miejsca na ziemi.

Rozważając zagadnienie ideowości, można dostrzec jej znaczny wpływ na proces partycypacji²⁷. Idea często stanowi cechę charakteryzującą i wyróżniającą dane miejsce/miasto i świadczy o jego unikalności. *Genius loci*, powołanie miejsca, może wyrażać się w jego uwarunkowaniach geograficznych, geopolitycznych, historycznych tradycjach (przemysł, handel, sztuka, religia) czy historycznych wydarzeniach. Cechy stanowiące o unikalności miejsca zawierają wielki potencjał społecznotwórczy, jak też dużą siłę pobudzającą i kształtującą rozwój.

²⁶ Większość ekowiosek charakteryzuje wspólne dla nich dążenie do oddzielenia się od reszty świata w swoim izolowanym, mocno określonym miejscu, rozumianym w sensie zarówno terytorialnym (ziemia, na której jestem u siebie), jak i społecznym (grupy ludzi wyznających tę samą ideę).

²⁷ Zauważa to Aleksander Wallis: *Wielkie społeczne ideologie stają się z natury rzeczy podstawą dla wytyczania celów rozwoju miasta jako skupiska, w którym przebiega znakomita większość stosunków społecznych* ♦.

♦ Wallis 1977, s. 133

Idee w pozytywny sposób łączą ludzi we wspólnym wysiłku dążenia do jednego celu, wyrażają ich odrębność, wzmacniają identyfikację. Nadają im również wspólną tożsamość społeczną.

Tendencje zmierzające do kształtowania otwartej przestrzeni społecznej łączone są z coraz bardziej powszechnymi tęsknotami za wartościami środowiskotwórczymi takimi, jak: ochrona intymności mieszkania, indywidualności architektury i integralności miasta.

Karta Łagowska z 1974 roku jest wielkim osiągnięciem środowiska projektantów i artystów. Zawarte w niej postulaty konieczności zaangażowania mieszkańców w proces kształtowania ich środowiska są prekursorskie i wyprzedzają na długo podobne deklaracje innych krajów. Jednocześnie słabością inicjatywy łańcuckiej jest znikomy wydźwięk praktyczny. Mogło to wynikać z niedostatecznego przygotowania struktur samorządowych do takiego modelu podejmowania decyzji. Istotną trudnością był na pewno brak funduszy na realizację wypracowanej strategii przeobrażenia Łańcuta. Okazało się po czasie, że większość wniosków i postulatów (jeśli nie wszystkie) pozostało na papierze. Wielka szkoda, że nie było następnych kroków w wytyczonym kierunku. Jednak inicjatywa ta wpisuje się do szeregu podobnych przedsięwzięć europejskich realizowanych w tym czasie.

W pojawiających się na przestrzeni ostatniego półwiecza realizacjach osiedli społecznych można odnaleźć echa idei Howarda, ale też socjalne koncepcje modernistów. Wskazuje to na ciągłość poszukiwań, które prowadzą do coraz bardziej skutecznych i zaawansowanych sposobów uspołecznienia przestrzeni. Analizując poszczególne przykłady, widać wyraźnie ewolucję idei społecznych osiedli od paternalizmu, przez kolektywizm do spółdzielczości.

Przykłady społecznych osiedli szwedzkich i holenderskich świadczą o podejmowanych wysiłkach znalezienia właściwych rozwiązań dla zdehumanizowanych miast i osiedli. Powstające na naszych oczach osiedla początku wieku, Kraftwerk1 i Poundbury, są dowodem na rosnącą rolę lokalnych społeczności w kształtowaniu środowiska zamieszkania. Konsultacje społeczne stały się standardem w procesie projektowania. Mimo że potrzeba na nie czasu, są podejmowane wszędzie tam, gdzie lokalne władze i inwestorzy świadomie stawiają sobie za cel uzyskanie miejsca przyjaznego mieszkańcom i sprzyjającego budowaniu wspólnoty.

Wrocławskie inicjatywy łączące naukę, dydaktykę i społeczne zaangażowanie wpisują się w ten nurt poszukiwań, wnosząc przekonanie o kluczowej roli partycypacji społecznej dla uzyskania ładu przestrzennego w krajobrazie niszczonej chaotyczną i niekontrolowaną zabudową. Relacji przestrzennych nie da się oddzielić od społecznych, dlatego proces projektowania nie może odbywać się bez udziału tych, których najbardziej on dotyczy – ogółu mieszkańców ♦. Architekt jest jedną ze stron, uczestniczącą w procesie kształtowania środowiska, dlatego musi być przygotowany merytorycznie i warsztatowo do wypełnienia swej roli.

♦ Wiszniowski 2011

Współpraca pracowników naukowo-dydaktycznych Wydziału Architektury Politechniki Wrocławskiej, przedstawicieli lokalnego samorządu, mieszkańców oraz studentów daje możliwość uzyskania istotnej wiedzy i umiejętności poprzez uczestnictwo w uspołecznionym procesie projektowym. Istotnym efektem tych działań jest upowszechnianie wiedzy na temat gospodarowania przestrzenią, wzrost zaangażowania lokalnych społeczności w troskę o środowisko zamieszkania oraz odpowiednie kształtowanie przyszłych projektantów przygotowanych do realizacji zadań wynikających ze wzrostu znaczenia partycypacji społecznej.

Bibliografia

Adamczewska-Wejchert H., Wejchert K., 1995, *Jak powstawało miasto. Monografia planowania*, Pergamon, Tychy.

Alexander Ch., Ishikawa S., Jacobson M., Angel S., Fiksdahl-King I., 2008, *Język wzorców*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk.

Białek E., 2002, *Findhorn Foundation*, <http://www.zb.eco.pl/zb/96/did>, dostęp: 08.2002.

Drapella-Hermansdorfer A., Masztalski R., Wojtyszyn B., 1998, *Od miast-ogrodów do koncepcji zrównoważonego rozwoju*, [w:] *Miasto-ogród. Sto lat rozwoju idei*, Dolnośląskie Wydawnictwo Naukowe, Wrocław, s. 127–137.

Dubiel J., 2002, *Alternatywne społeczności*, <http://www.zb.eco.pl/zb/96/did>, dostęp: 08.2002.

Garbulski M., 2002, *Alternatywne komuny*, <http://www.bn.most.org.pl/alternatyw>, dostęp: 08.2002.

Gans H.J., 1977, *Popular Culture and High Culture: An Analysis and Evaluation of Taste*, Basic Books, New York.

Gzell S., 1996, *Fenomen małomiejskości*, Akapit-DTP, Warszawa.

Hofer A., Blum M., P.M., 1991, *KraftWerk1. Projekt für das Sulzer-Escher Wyss Areal*, Paranoia city, Zurich.

Korbel J., 1987, *Architektura żywa*, Arkady, Warszawa.

- Krajewski S. , 2002, *Miasto na końcu świata*, <http://www.zb.eco.pl/zb/52/krajew1>, dostęp: 09.2002.
- Locke T., Cavendish R., Rogerson B., 1997, *Explorer. Wielka Brytania*, Bertelsmann Publishing, Warszawa.
- Okraska R., 2002, *Henry David Thoreau albo o życiu w lesie*, <http://www.zb.eco.pl/bzb/27/idee2>, dostęp: 09.2002.
- Papp S. , 1980, *Szansa małych miast – Łańcut*, KAW, Kraków.
- Pawłowska K., 1996, *Idea swojskości w urbanistyce i architekturze miejskiej*, Seria Architektura, Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej, Kraków.
- P.M., 2012, *Vom Vom zum Zum*, Contraste nr 331, Heidelberg.
- Poundbury: Economic Impact Assessment of the Poundbury development for the Duchy of Cornwall*, 2010, Dorset County Council, Dorchester.
- Prośniewski B., 2012, *Spółdzielczość po szwajcarsku*, <http://figeneration.pl/spoldzielczosc-po-szwajcarsku>, dostęp: 01.2013.
- Sławińska J., 1995, *Ruchy protestu w architekturze współczesnej*, Oficyna Wydawnicza Politechniki Wrocławskiej, Wrocław.
- Sławińska J., 2000, *Degradacja grup społecznych i obszarów zamieszkiwania*, maszynopis, Politechnika Wroclawska, Wrocław.
- Stroganowski A., 2002, *Sieć wiosek ekologicznych*, <http://www.zb.eco.pl/zb/96/did>, dostęp: 10.2002.
- Strumiłło J., 2012, *Porządnie zorganizowana utopia*, Miasta nr 01, Warszawa.
- Syrkus H., 1976, *Ku idei osiedla społecznego 1925–1975*, PWN, Warszawa.
- Syrkus H., 1984, *Społeczne cele urbanizacji*, PWN, Warszawa.
- Sztuka M., 1998, *Historia miast-ogrodów w Wielkiej Brytanii – aspekty socjalne i ekonomiczne*, [w:] *Miasto-ogród. Sto lat rozwoju idei*, Dolnośląskie Wydawnictwo Naukowe, Wrocław, s. 119–125.
- Wallis A., 1971, *Socjologia i kształtowanie przestrzeni*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa.
- Wallis A., 1977, *Miasto i Przestrzeń*, PWN, Warszawa.
- Winskowski P., 2000, *Architektura wobec kręgów tożsamości*, <http://www.orw.poznan.pl/Orw/Archiwum/20001019/Winskowski>, dostęp: 10.2002.
- Wiszniewski J., 2003, *Partycypacja społeczna w procesie projektowania architektonicznego*, praca doktorska, Politechnika Wroclawska, Wrocław.
- Wiszniewski J., 2009, *Krajobraz jako dobro wspólne*, referat wygłoszony na III Konferencji z cyklu *Oblicza równowagi pt. Krajobraz jako celowy czy „uboczny produkt” działalności architekta i planisty*, w dniach 17–19.09.2009, Wrocław.
- Wiszniewski J., 2010, *Sustainable space development*, Architectus nr 2(28), Wrocław, s. 219–222.
- Wiszniewski J., 2011, *Responsibility of the architect to the local community*, Architectus nr 2(30), Wrocław, s. 63–67.

Konsultacje społeczne w programie rewitalizacji

Szymon ROZALSKI

Na stronie tytułowej rozdziału:
Piknik osiedlowy z okazji Euro-
pejskiego Dnia Sąsiada. Park Sta-
szica, Wrocław. Fot. S. Rozalski

Możliwości realizacji inwestycji infrastrukturalnych ze środków unijnej pomocy finansowej, jakie otworzyły się przed Polską w momencie wejścia do Unii Europejskiej w 2004 roku, w znacznym stopniu przyspieszyły tempo i liczbę realizowanych przedsięwzięć.

Projekty realizowane w ramach programów regionalnych, tj. *Regionalny Program Operacyjny Województwa Dolnośląskiego na lata 2007–2013*, podnoszą poziom usług turystycznych, sportowych i rekreacyjnych. Poprawia się zagospodarowanie przestrzeni publicznych oraz rewitalizuje zdegradowane obszary miast, tym samym podnosząc jakość życia mieszkańców regionu. Jednocześnie należy pamiętać, że realizowanie inwestycji infrastrukturalnych wymaga uwzględnienia oczekiwań mieszkańców danego obszaru i relacji projektów w najbliższym otoczeniu. **Warto zadać sobie pytanie, czy aspekt istniejących potrzeb i wyboru podjętych działań zawsze spotyka się z poparciem oraz akceptacją społeczności lokalnych, które postrzegają projekt z innej perspektywy niż inwestor czy przedsiębiorca.**

Jednym z narzędzi, które pomagają angażować mieszkańców w sprawę miasta i otoczenia oraz daje możliwość wyrażenia swoich poglądów, potrzeb, a także przedstawienia propozycji rozwiązań, są konsultacje społeczne.

Niniejszy rozdział przedstawia przebieg konsultacji społecznych przeprowadzonych dla *Programu Rewitalizacji Obszaru Wsparcia* dla osiedla Nadodrże we Wrocławiu ♦. Opisano podjęte działania, wyniki analiz społecznych oraz wnioski, które uwzględniają również okres porealizacyjny wybranych przedsięwzięć (szczególnie z zakresu terenów zieleni)¹.

♦ *Program przedsięwzięć...* 2009

Definicje i uwarunkowania prawne

Termin konsultacja pochodzi z języka łacińskiego, gdzie *consultatio* oznacza *zasięganie opinii u specjalisty, rzeczoznawcy lub zaufanej osoby; udzielanie rad i wyjaśnień* ♦. W języku polskim wyraz konsultacja oznacza *zasięganie opinii u fachowców i specjalistów; udzielanie rad, wskazówek* ♦.

Wyczerpującą definicję przedstawiono w *Podręczniku konsultacji społecznych* opracowanym przez Pricewaterhouse Coopers w 2010 roku na zlecenie Ministerstwa Gospodarki:

♦ Wiśniakowska 2004, s. 506

♦ Szymczak 1988, s. 996

♦ Rozalski 2012, s. 1–12

¹ Szerszy opis działań rewitalizacyjnych prowadzonych przez Urząd Gminy Wrocław na przedmiotowym obszarze opisano w odrębnym artykule ♦.

Konsultacje społeczne to proces informowania i zasięgnięcia opinii interesariuszy, w którym mogą brać udział wszyscy zainteresowani. Może przybierać różne formy: od spotkań, przez punkty informacyjne, po wycieczki, warsztaty, symulacje. Największym wyzwaniem dla przedsiębiorcy jest udzielenie odpowiedzi na wszystkie pytania i postulaty zgłoszone podczas konsultacji społecznych oraz uwzględnianie wyników konsultacji w sposób satysfakcjonujący wszystkie strony ♦.

♦ Podręcznik... 2010, s. 10

Jest wiele rodzajów konsultacji. Marcin Gerwin wymienia dwa podstawowe działania: zebranie na skrzynkę e-mail opinii od mieszkańców na temat nowego projektu parku, czy publiczne wysłuchanie poglądów, gdy mieszkańcy osobiście wyrażają swoje opinie. Może to być również planowanie partycypacyjne, czyli *cały długi proces, którego celem jest zaprojektowanie parku przy udziale mieszkańców i ekspertów* ♦.

♦ Gerwin 2012, s. 40–41

Celem konsultacji społecznych jest zapoznanie wszystkich zainteresowanych, a przede wszystkim mieszkańców z planowaną inwestycją, dzięki czemu mogą oni zgłaszać uwagi dotyczące projektowanych rozwiązań oraz wypowiadać się w sprawie najkorzystniejszego, ich zdaniem, rozwiązania sytuacji. Tym samym włączeni zostają do procesu decyzyjnego. Ponadto jednym z głównych celów konsultacji jest diagnoza sytuacji problemowych oraz dążenie do szerszej dobrowolnej akceptacji inwestycji przez społeczeństwo

♦ Iwińska 2010, s. 48 i 52

Obowiązek prowadzenia konsultacji społecznych przez organy administracji publicznej wynika z licznych regulacji oraz dokumentów krajowych i unijnych.

1. Prawa i obowiązki administracji publicznej, przedsiębiorców, jak i każdego obywatela wynikają z Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej, która w *Preambule* stanowi iż, *prawa podstawowe dla państwa oparte są na poszanowaniu wolności i sprawiedliwości, współdziałaniu władz, dialogu społecznym oraz na zasadzie pomocniczości umacniającej uprawnienia obywateli i ich wspólnot*.

2. Polskie przepisy przewidują udział społeczeństwa w postępowaniu administracyjnym związanym z procesem inwestycyjnym, wprowadzają również zasadę prowadzenia dialogu ze społeczeństwem w kwestiach proponowanych przez administrację rozwiązań. Należy wymienić tutaj np. procedury uchwalania studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego oraz miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego².

² Ustawa z 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (Dz.U. z 2003 r. Nr 80, poz. 717 z późn. zm.).

3. Obowiązki administracji publicznej w zakresie konsultacji społecznych reguluje Konwencja z Aarhus³ – źródłowy dokument, w którym w sposób wyraźny i obszerny zostały poruszone kwestie udziału społeczeństwa w podejmowaniu decyzji oraz dostępie do informacji w sprawach dotyczących środowiska.

4. Regulacje prawne Unii Europejskiej nakładają na państwa członkowskie obowiązek przeprowadzania konsultacji społecznych podczas realizacji inwestycji infrastrukturalnych, a także zapewniają udział społeczeństwa na każdym etapie inwestycji⁴.

Obowiązek zapewnienia udziału społecznego w procesie inwestycyjnym spoczywa zatem na administracji publicznej i obejmuje m.in. szerokie informowanie społeczeństwa oraz zachęcanie do uczestniczenia w procesach. Natomiast przedsiębiorca zobligowany jest do przygotowania i dostarczenia materiałów do konsultacji społecznych. Może w nich również aktywnie uczestniczyć i wpływać na ich formę, tak aby stały się bardziej użyteczne i efektywne.

◆ Badyda 2010, s. 33

Obszar działania

W celu podkreślenia roli i znaczenia konsultacji społecznych w procesie inwestycyjnym, autor jako przykład zdecydował się przedstawić informacje dotyczące projektów rewitalizacyjnych prowadzonych przez Urząd Gminy Wrocław na tzw. Obszarze Wsparcia (il. 2.1 i 2.2). Obszarem tym jest fragment miasta⁵ – historyczne Przedmieście Odrzańskie, na którym obserwuje się postępującą degradację w odniesieniu do tkanki architektonicznej oraz infrastruktury przestrzeni publicznej. Pogłębiają się także patologie i problemy społeczne mieszkańców.

³ Konwencja o dostępie do informacji, udziale społeczeństwa w podejmowaniu decyzji oraz dostępie do sprawiedliwości w sprawach dotyczących środowiska (Dz.U. z 2003 r. Nr 78, poz. 706), podpisana 25 czerwca 1998 w Aarhus, w Danii, ratyfikowana przez Polskę w 2001 roku.

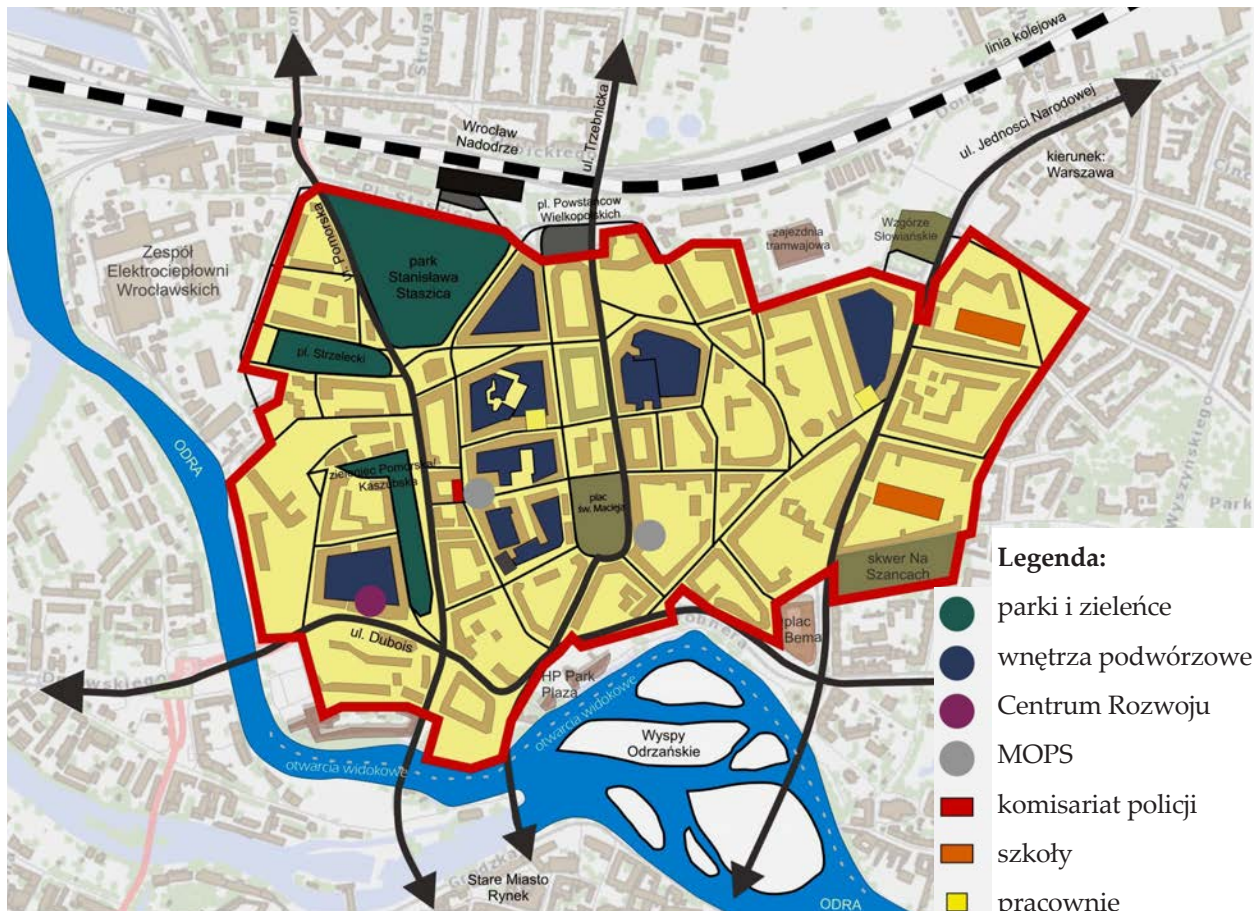
⁴ Do dokumentów UE zobowiązujących do konsultacji należą m.in.:

- Dyrektywa 2001/42/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z 27 czerwca 2001 r. w sprawie oceny wpływu niektórych planów i programów na środowisko (Dz.U. z 2001 r. Nr 197);
- Dyrektywa 2003/35/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z 26 maja 2003 r. przewidująca udział społeczeństwa w odniesieniu do sporządzania niektórych planów i programów w zakresie środowiska oraz zmieniająca w odniesieniu do udziału społeczeństwa i dostępu do wymiaru sprawiedliwości dyrektywę 85/337/EWG i 96/61/WE (Dz.U. z 2003 r. Nr 156);
- Europejska Karta Samorządu Lokalnego uchwalona przez Stałą Konferencję Gmin i Regionów Rady Europy 15 października 1985, ratyfikowana przez Polskę 26 kwietnia 1993 r. (Dz.U. z 1994 r. Nr 124, poz. 607).

⁵ Program rewitalizacji dotyczy obszaru o powierzchni ok. 110 ha, zamieszkanego przez ok. 35 tys. mieszkańców.

II. 2.1
Lokalizacja Obszaru Wsparcia
– Przedmieście Odrzańskie we Wrocławiu. Oprac. własne

II. 2.2
Mapa przedsięwzięć rewitalizacyjnych w Obszarze Wsparcia. Oprac. własne

Rewitalizacja ma na celu wyprowadzenie tego obszaru ze stanu zniszczenia, ale również ma stanowić „lekarstwo” na jego degradację. Dokładny zasięg obszaru rewitalizacji przedstawiono na mapie (il. 2.2).

◆ *Program przedsięwzięć... 2009*

W roku 2009, w związku z możliwością ubiegania się miasta o dofinansowanie rewitalizacji ze środków Unii Europejskiej, stworzono specjalny dokument o nazwie *Program dla Obszaru Wsparcia* ◆. Program ten, uchwalony przez Radę Miejską, wyznaczał obszar działania oraz ustalał listę przedsięwzięć rewitalizacyjnych, które mogą otrzymać dofinansowanie. Zaproponowane zostały szeroko zakrojone działania, mające na celu zatrzymanie postępującej degradacji, odnowienie infrastruktury publicznej i ożywienie społeczno-ekonomiczne obszaru. Program objął swoim działaniem łącznie kilkadziesiąt projektów. Na liście tej znalazło się 16 projektów infrastrukturalnych gminy Wrocław dotyczących rewitalizacji: wnętrz podwórzowych, parków, zieleńców, projekty społeczne (m.in. MOPS, zespoły pracowni, Centrum Rozwoju Zawodowego), remonty szkół oraz monitoring wizyjny. W skład Programu wchodził ponadto projekt Komendy Wojewódzkiej Policji dotyczący podniesienia standardu i dostępności komisariatu Wrocław-Ołbin oraz 37 projektów wspólnot mieszkaniowych dotyczących remontów kamienic ◆.

◆ Rozalski 2012, s. 1

Opisane w dalszej części działania dotyczą procesu rewitalizacji terenów zieleni miejskiej, w którym autor bezpośrednio uczestniczył z ramienia jednostki realizującej - Zarządu Zieleni Miejskiej UM we Wrocławiu. Niemniej jednak zaprezentowany materiał przedstawia również proces konsultacji społecznych poprzedzających prace projektowo-wykonawcze działań rewitalizacyjnych. Właśnie tego procesu dotyczyć będą wnioski końcowe.

Krótką historia i charakterystyka obszaru

Historycznie Przedmieście Odrzańskie obejmowało obszar pomiędzy głównym korytem Odry a Starą Odry i kanałami żegludowymi. W jego obrębie znajdowały się dzielnice dzisiejszego Nadodrza, Ołbina, Kleczkowa, dzielnica św. Macieja, Kępa Strzelecka i Kępa Mieszczańska. Przedmieście przyłączono do Wrocławia w roku 1808. Miało charakter przemysłowy. Bardzo dobrze prosperowały tutaj wytwórnie luster, szkła, wody sodowej, warzelnie ałunu i wytwórnie guzików. W latach 40. XIX wieku była to dzielnica robotnicza, uboga i pozbawiona zieleni.

Pod koniec XIX wieku standard kamienic zaczął się poprawiać, pojawiło się oświetlenie gazowe ulic (rok 1853), które z czasem zaczęły być także brukowane. Stopniowo napływali tutaj ludzie bardziej majątni, którzy chcieli mieszkać w pięknych domach. Właśnie dzięki nim może-

my dziś oglądać piękne XIX-wieczne kamienice czynszowe. Z pewnością duże znaczenie dla rejonu miała budowa dworca Nadodrże w roku 1868. Zrealizowana w 1881 roku z dużym rozmachem Śląska Wystawa Przemysłu i Rzemiosła pozostawiła w zwartych kwartałach zabudowy piękne założenia zieleni (obecny park Staszica i zieleń przy pl. Strzeleckim) ♦.

♦ Rozalski 2012, s. 3

Problemy infrastrukturalne i społeczne

Przedmieście Odrzańskie stało się jedną z najbardziej zaniedbanych i niebezpiecznych części miasta. Piękne niegdyś kamienice z przełomu XIX i XX wieku były w dużej mierze zdewastowane i zamieszkane przez osoby zagrożone wykluczeniem społecznym. Zrzucony elewacje, obite z tynku aż do czerwonej cegły ściany, usunięte balkony, zdewastowane bramy służące niekiedy jako toalety publiczne – odstraszały wyglądem i zapachem. Podwórza w kwartałach zabudowy pełniły rolę parkingów oraz spontanicznych składowisk śmieci i innych elementów. Wprowadzenie nowych, atrakcyjnych funkcji z jednoczesnym zabezpieczeniem przed wandalizmem i kradzieżami wydawało się niezbędne. Zły stan techniczny wielu obiektów i przestrzeni publicznych wymagał natychmiastowej i wszechstronnej rewitalizacji.

Znajdujące się na tym obszarze tereny zieleni należało zmodernizować i dostosować do aktualnych potrzeb mieszkańców i użytkowników. W parkach i zieleńcach brakowało atrakcyjnej oferty sportowej, rekreacyjnej i kulturalnej. Stan techniczny większości ścieżek, alejek i placów był zły. Nawierzchnie asfaltowe utrudniały retencję wody do ziemi oraz zmniejszały walory wizualne przestrzeni. Ponadto komunikacja nie zapewniała dobrego dostępu dla osób starszych i niepełnosprawnych. Zieleń parkowa wymagała przeprowadzenia zabiegów rewitalizacyjnych – pielęgnacji, konserwacji i uzupełnienia. Dawne atrakcje np. przez lata nieczynna fontanna w parku Staszica, miały widoczne uszkodzenia mechaniczne oraz niską wartość estetyczną. Place zabaw wymagały modernizacji, np. wymiany wyeksploatowanych urządzeń zabawowych i nawierzchni. Brakowało wydzielonych i zamkniętych stref dla spacerów z psem. Elementy małej architektury i oświetlenie wymagały remontu, modernizacji i uzupełnienia.

Obszar Przedmieścia w dużym stopniu zamieszkują ludzie biedni, zagrożeni wykluczeniem społecznym. Przy stosunkowo dużej gęstości zaludnienia następuje tutaj kumulacja środowisk patogennych. Poziom ubóstwa jest wysoki, natomiast poziom

Reputacja terenów zieleni

Problemy społeczne

◆ Kłopot, Skiba 2006, s. 161

wykształcenia stałych mieszkańców niski. Wysoki jest też stopień przestępczości i wykroczeń. Dla zobrazowania nasilających się problemów społecznych można posłużyć się mapami zamieszczonymi w *Atlasie Problemów Społecznych Wrocławia* ◆.

Program Rewitalizacji Obszaru Wsparcia

Rozważając zaawansowany stopień degradacji obszaru, opisane wcześniej wskaźniki patogenne oraz potrzeby mieszkańców, Urząd Gminy zaproponował szeroko zakrojone działania rewitalizacyjne określone w *Programie dla Obszaru Wsparcia* (tab. 2.1).

Tabela 2.1
Planowane działania rewitalizacyjne określone w *Programie dla Obszaru Wsparcia*. Oprac. własne

	Degradacja ekonomiczna (ubóstwo)	Degradacja społeczna (wykluczenie społeczne)	Degradacja przestrzeni publicznych
Sytuacja	<ul style="list-style-type: none"> • brak wystarczających zasobów 	<ul style="list-style-type: none"> • brak uczestnictwa w życiu społecznym 	<ul style="list-style-type: none"> • utrata funkcji przez przestrzenie publiczne
Działania postulowane	<ul style="list-style-type: none"> • programy aktywizacji ekonomicznej • pomoc społeczna 	<ul style="list-style-type: none"> • usługi społeczne, • ośrodki aktywizacji społecznej • działania sprzyjające inkluzji społecznej 	<ul style="list-style-type: none"> • działania inwestycyjno-remontowe • zapobieganie postępowi degradacji
Działania planowane w Programie dla Obszaru Wsparcia	<ul style="list-style-type: none"> • budowa centrum aktywizacji zawodowej • projekt rewitalizacji dawnych traktów handlowych 	<ul style="list-style-type: none"> • budowa centrum pomocy społecznej • projekt <i>Otwarte drzwi</i> 	<ul style="list-style-type: none"> • remont i modernizacja wnętrz podwórzowych • renowacja parków i skwerów • remont elewacji i dachów kamienic • monitoring przestrzeni publicznych

Wśród kryteriów, które decydowały o wytypowaniu Przedmieścia spośród innych rejonów miasta i przyznania mu programu przedsięwzięć rewitalizacyjnych, znalazły się m.in.:

- wysoki poziom bezrobocia, przestępczości i wykroczeń,
- niski wskaźnik prowadzenia działalności gospodarczej,
- niski poziom wartości zasobu mieszkaniowego.

Należy dodać, że wytyczne ministra rozwoju regionalnego mówiły, iż działania mogą być realizowane wyłącznie na obszarach, na których co najmniej trzy z powyższych kryteriów posiadają wartość wskaźnika większą (gorszą) niż wartość średnia dla całego województwa dolnośląskiego ♦. Ponadto, obszar mogło zamieszkiwać maksymalnie 35 tys. mieszkańców, a działania musiały być zgodne z dokumentami strategicznymi miasta i uzyskać poparcie mieszkańców.

Kryteria typowania obszaru

♦ Wytyczne... 2011

Celem programu było zatrzymanie postępującej degradacji, odnowienie infrastruktury publicznej i ożywienie społeczno-ekonomiczne obszaru. Granice obszaru wyznaczone zgodnie z wytycznymi ♦ obejmują: dzielnicę Nadodrze oraz część dzielnicy Ołbin. W granicach znalazły się również tereny pl. św. Macieja, okolice ul. Jedności Narodowej i ul. Pomorskiej. Ustalono listę przedsięwzięć rewitalizacyjnych, które mogą uzyskać dofinansowanie ze środków Unii Europejskiej.

Cel i zakres działań

♦ Wytyczne... 2011

W programie szczególną rolę przyznano przestrzeniom publicznym występującym na obszarze wsparcia, takim jak: parki i tereny zieleni, wnętrza międzyblokowe, tereny przyszkolne oraz zabudowa kamienicowa. Co ciekawe, określając zakres prac dla kamienic, odnoszono się do elewacji – ponieważ one stanowią element przestrzeni publicznej, oraz dachów – ponieważ są elementem kluczowym dla zachowania danego budynku. Nadanie priorytetu przestrzeniom publicznym wynikało z wpływu, jaki ma właściwie zaaranżowana przestrzeń na jakość życia mieszkańców i prawidłowe funkcjonowanie Obszaru Wsparcia. Należy podkreślić, że to właśnie korzystanie z przestrzeni publicznych jest bezpłatne, nielimitowane i dostępne dla każdego. Dzięki właściwie zaaranżowanej przestrzeni nawet bardzo ubodzy mieszkańcy nie zostaną skazani na pogłębiające się wykluczenie społeczne, lecz staną się współuczestnikami życia społecznego.

Warunkami umożliwiającymi zachowanie później takiej przestrzeni w dobrej jakości są dozór i poprawa bezpieczeństwa. Stąd wśród przedsięwzięć znalazł się projekt zainstalowania monitoringu prewencyjnego przestrzeni publicznych (ok. 40 kamer na Obszarze Wsparcia). W odpowiedzi na po-

◆ Rozalski 2012, s. 5

Aspekty przyrodnicze i krajobrazowe

trzeby mieszkańców najuboższych, chorych i niezaradnych zmodernizowane zostaną dwie oficyny, które posłużą do stworzenia Nadodrzańskiego Centrum Wsparcia oraz centrum aktywizacji zawodowej. Duża część działań skierowana zostanie na inwestycje związane z mieszkalnictwem (w planach remonty 37 kamienic mieszkaniowych) oraz modernizację obiektów edukacji (zespół budynków LO nr 1 oraz Gimnazjum nr 15) ◆.

W ramach programu zrealizowane zostały trzy projekty dotyczące terenów zieleni. Wśród nich: zieleniec przy pl. Strzeleckim, skwer przy ulicach Pomorskiej i Kaszubskiej oraz największy z nich – park Staszica. Działania polegały na zwiększeniu atrakcyjności terenów zieleni, poprawie warunków wypoczynku i rekreacji mieszkańców oraz poprawie stanu środowiska naturalnego (znaczenie ekologiczne). Celem głównym jest podnoszenie jakości życia mieszkańców.

Roboty budowlane w terenie obejmowały m.in.: remonty i przebudowy układów komunikacyjnych, budowę nowych atrakcji, rozbudowę placów zabaw dla dzieci i młodzieży, wyposażenie terenu w nowe ławki, kosze, stojaki na rowery, oświetlenie, a także pielęgnację zieleni istniejącej oraz nowe nasadzenia drzew, krzewów i trawników.

II. 2.3

Plakat informacyjny Europejskiego Dnia Sąsiada

◆ Program przedsięwzięć... 2009, s. 41–42

Konsultacje społeczne

W ramach procesu poprzedzającego działania rewitalizacyjne Gmina Wrocław przeprowadziła wieloetapowe i wielomiesięczne konsultacje społeczne. Z uwagi na fakt, iż program rewitalizacji Nadodrza tworzony był przede wszystkim dla mieszkańców, właśnie im poświęcono dużą uwagę, tworząc plan przyszłych działań (tab. 2.1).

Pierwszym etapem konsultacji było badanie ankietowe, które przeprowadzono wśród mieszkańców całej dzielnicy w maju 2008 roku podczas pikniku osiedlowego w parku Staszica, organizowanego z okazji Europejskiego Dnia Sąsiada przez Urząd Miejski oraz Radę Osiedla (il. 2.3). Mieszkańców zapytano wówczas, jakie ich zdaniem jest natężenie problemów społecznych w ich okolicy w porównaniu z resztą Wrocławia.

Wyniki badania posłużyły jako weryfikacja potrzeby działania właśnie w tym obszarze. Ponadto odpowiedzi na pytania ankietowe były bardzo ważną dyrektywą przy redagowaniu katalogu działań antykryzysowych ◆. Na stronie 67 zamieszczono fotografie przedstawiające uczestników pikniku w parku Staszica (il. 2.4–2.8). Urozmaicony program tego wydarzenia przyciągnął różne grupy mieszkańców.

II. 2.4
Otwarte dla wszystkich koncerty plenerowe.
Park Staszica, Wrocław. Fot. S. Rozalski

II. 2.5
Warsztaty artystyczne.
Park Staszica, Wrocław. Fot. S. Rozalski

II. 2.6
Wolontariusze rozdają ulotki.
Park Staszica, Wrocław. Fot. S. Rozalski

II. 2.7
Spotkania sąsiadów.
Park Staszica, Wrocław. Fot. S. Rozalski

II. 2.8
Animatory prowadzą zajęcia dla dzieci. Park Staszica, Wrocław. Fot. S. Rozalski

◆ *Program przedsięwzięć... 2009,*
s. 2–435

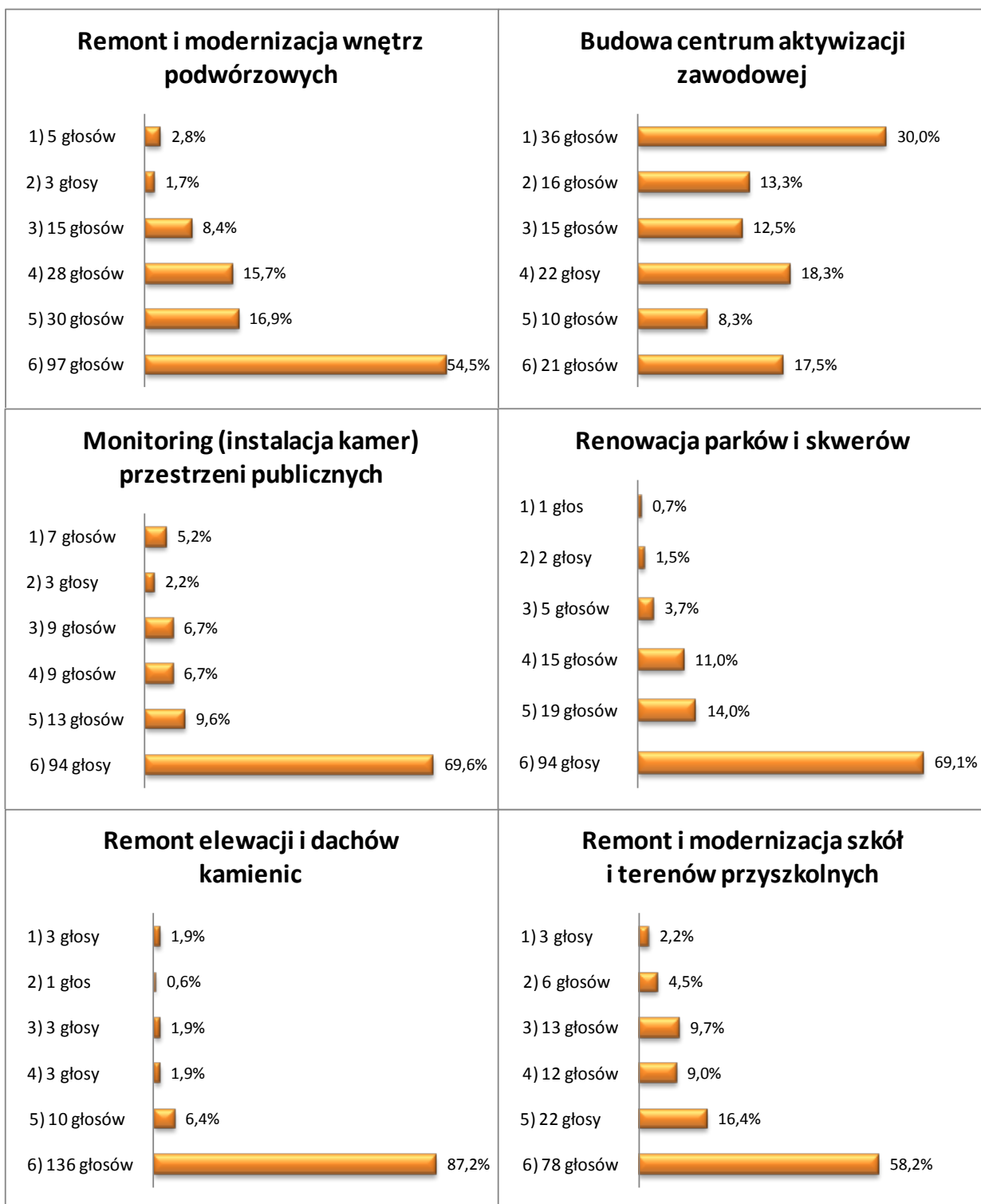
Drugi etap konsultacji społecznych miał miejsce w październiku 2008 roku, w trakcie przeprowadzania miejskiego naboru projektów do umieszczenia w *Programie dla Obszaru Wsparcia* ◆. Wówczas, aby zmaksymalizować odzew społeczny, wykorzystano szereg narzędzi i kanałów informacyjnych, tj. sonda internetowa, ogłoszenia w prasie, informacje w lokalnej telewizji i radiu, spotkania w Radzie Osiedla, stronę internetową z informacjami o możliwości uzyskania dofinansowania i punkt konsultacyjny UMW. Ponadto uruchomiono specjalny numer telefoniczny do punktu konsultacyjnego oraz adres e-mailowy. Ten etap konsultacji społecznych spotkał się z bardzo dużym zainteresowaniem, o czym świadczyły aż 203 projekty zaproponowane do realizacji na kwotę ok. 60 mln. PLN. Co ciekawe, wyniki sondy internetowej z października 2008 roku dowodzą wysokiej aprobaty społecznej dla przyjętego programu działań anty kryzysowych. W niniejszym badaniu poproszono mieszkańców, aby wskazali, które z zaproponowanych do realizacji projektów⁶ są w ich ocenie najbardziej potrzebne dla poprawy jakości życia na Przedmieściu Odrzańskim. Typowanie polegało na dokonaniu oceny w skali od 1 do 6, przy czym 6 oznacza projekt najbardziej potrzebny, a 1 najmniej. Można było wskazać dowolną liczbę projektów. Wyniki sondy internetowej przedstawiono na wykresach (il. 2.9).

Ostatnim etapem konsultacji, prowadzonym w styczniu 2009 roku, była powtórna weryfikacja projektów składanych przez podmioty zainteresowane dofinansowaniem, które zgłosiły swoje propozycje podczas wcześniejszego naboru. Wynikało to ze zmian zasad naboru ustalanych przez instytucje zarządzające województwa dolnośląskiego. Na podstawie analiz informacji i materiałów uzyskanych w toku konsultacji społecznych powstała ostateczna lista projektów rewitalizacyjnych.

Pierwsze doświadczenia i obserwacje

Miasto Wrocław jest już w fazie porealizacyjnej większości wytypowanych projektów. Trwają prace wykończeniowe. O tym, jak poszczególne inwestycje zostały odebrane przez społeczność lokalną i czy będzie ona potrafiła zadbać o efekty rewitalizacji infrastruktury oraz potraktować przestrzeń jako wspólne dobro będzie można mówić zapewne w dłuższej perspektywie czasowej. Obecnie zarejestrować można pierwsze reakcje mieszkańców na zmiany w wyglądzie i zagospodarowaniu ich miejsca zamieszkania.

⁶ Projekty przewidziane w ramach Priorytetu IX *Odnowa zdegradowanych obszarów miejskich na terenie Dolnego Śląska Regionalnego Programu Operacyjnego dla Województwa Dolnośląskiego na lata 2007–2013.*

II. 2.9. Wyniki sondy internetowej przeprowadzonej w październiku 2008 roku. Oprac. własne

Z jednej strony, gołym okiem dostrzec można, że mieszkańcy korzystają ze zmodernizowanej przestrzeni, o czym świadczą duża frekwencja, szczególnie w sezonie letnim (obserwowana już od momentu, gdy obiekty oddano do użytkowania). Place zabaw, siłownie terenowe, polany rekreacyjne tętnią życiem.

Pozytywny odbiór działań i entuzjazm mieszkańców potwierdzają w rozmowach także przedstawiciele Rady Osiedla. Działania cieszą się poparciem władz lokalnych i ich pomocą w kwestiach aktywizacji mieszkańców podczas imprez okazjonalnych. Natomiast mankamentem i dosyć przykrą kwestią pierwszych miesięcy po realizacji są akty wandalizmu.

Z drugiej strony, zaryzykować można stwierdzenie, że zabrakło konsultacji dotyczących szczegółowych rozwiązań dla poszczególnych projektów⁷. Część społeczności lokalnej sceptycznie podchodzi do wybranych rozwiązań systemowych (tj. dla terenów zieleni – strefy przeznaczonej do wyprowadzania psów czy zakazu wprowadzania psów na teren parku, gdzie zlokalizowano polany rekreacyjne). Pojawiają się też głosy krytyczne w sprawie zbyt małej liczby urządzeń na placach zabaw. Indywidualne osoby zgłaszają zastrzeżenia do konkretnych elementów zagospodarowania przestrzeni. Jednak większość mieszkańców docenia remonty i pozytywnie odnosi się do odnowionych obiektów publicznych. Pojedyncze osoby telefonicznie zgłaszają swoją aprobatę i wyrażają troskę o zmodernizowaną przestrzeń (np. informując o zniszczeniach przez wandalów). Zjawisko niszczenia publicznego mienia prawdopodobnie będzie stanowiło stałe zagrożenie małej architektury i wyposażenia terenu, ale każda informacja o akcie wandalizmu pozwala na szybką reakcję w postaci interwencji, naprawy lub wymiany elementu przez zarządcę.

Podsumowując, głosy pozytywne i negatywne świadczą niewątpliwie o tym, że społeczeństwo nie jest obojętne na wprowadzane zmiany. Widać, że mieszkańcy utożsamiają się ze swoją dzielnicą. Coraz większa jest również świadomość oraz wiedza społeczna na temat prawa, ochrony środowiska oraz możliwości uczestnictwa w procesie rewitalizacji.

Podsumowanie

Dotychczasowe praktyki oraz doświadczenia obserwowane na świecie i w Polsce pozwalają stwierdzić, że współpraca wszystkich zainteresowanych stron procesu inwestycyjnego prowadzi

◆ Gerwin 2012, s. 41

⁷ Marcin Gerwin stwierdza, że konsultacje społeczne powinny *polegać na wyrażeniu przez mieszkańców wspólnego stanowiska lub być zakończone głosowaniem [...], w efekcie którego otrzymamy konkretny wynik – np. zgodę na nową inwestycję* ◆.

do powstania *inwestycji korzystnej społecznie, ekonomicznie oraz środowiskowo* ♦. Udział lokalnej społeczności w przedsięwzięciu zapewnia lepsze rozpoznanie potrzeb społeczności, określenie właściwszych celów i konstruktywne rozwiązywanie lokalnych problemów. Doświadczenia wyniesione z przeprowadzenia konsultacji społecznych w ramach *Programu Rewitalizacji Obszaru Wsparcia* dla osiedla Nadodrże we Wrocławiu pomogły również wypracować szereg wniosków ważnych dla rozwoju podobnych przedsięwzięć.

♦ *Podręcznik...* 2010, s. 62

1. Warto pamiętać, iż rozwiązania inwestycyjne proponowane przez inwestora czy przedsiębiorcę nie zawsze są spójne z potrzebami społeczności lokalnych. Cele i potrzeby danej grupy czy społeczności mogą różnić się w zależności m.in. od wieku, wykształcenia, przekonań czy interesów. Dokładne rozpoznanie terenu, diagnoza problemów i potrzeb społeczności oraz właściwa odpowiedź w postaci pakietu działań mogą zapobiec powstawaniu konfliktów na etapie realizacji inwestycji.

2. Dotychczasowe praktyki i doświadczenia z podobnych przedsięwzięć dowodzą, że istnieje potrzeba umocowania prawnego wymagań dotyczących konsultacji społecznych w dokumentach, programach i planach miejskich, np. jako obowiązkowy etap na drodze planowania pakietu przedsięwzięć. Być może wymóg taki powinien znajdować się również w tekstach planów miejscowych i zobowiązywać do konsultowania rozwiązań także na etapie realizacji zapisów miejscowych planów (nie tylko w fazie procedury uchwalania planu).

3. W celu zapewnienia obiektywnych wyników konsultacji społecznych ważne jest, aby do przeprowadzenia takiego procesu (badań) zaprosić niezależny podmiot zewnętrzny. Może to być np. specjalista, niezależny moderator czy kompetentna osoba koordynująca proces całościowo.

4. Celowe wydaje się prowadzenie dialogu z mieszkańcami zarówno w skali działań całościowych (np. dotyczących programu dla wielohektarowej dzielnicy), jak i poszczególnych projektów czy inwestycji (np. projektu parku).

5. Bardzo ważna jest ciągłość prowadzonych konsultacji, tak aby towarzyszyły całemu procesowi zmian otoczenia (nie tylko na etapie samego przygotowania przedsięwzięcia). A więc: od momentu powstania pomysłu (informowanie, edukacja), poprzez przygotowanie dokumentacji, realizację robót wykonawczych, a także w niektórych przypadkach również w okresie poinwestycyjnym – gdy często duże oczekiwania mieszkańców, napędzone (zbudowane) działaniami promocyjnymi, zostają skonfrontowane z rzeczywistością.

6. Przykładem dobrej praktyki okazały się badania ankietowe przeprowadzone wśród mieszkańców z okazji Europejskiego Dnia Sąsiada podczas pikniku w parku Staszica. Otrzymane wówczas wyniki wywiadów oraz ankiet okazały się na tyle dobrym i cennym wskaźnikiem, iż posłużyły w tworzeniu planu działań rewitalizacyjnych – dzięki badaniom poznano natężenie problemów społecznych w okolicy, a także potrzeby społeczności lokalnej.

7. Aby zmaksymalizować odzew społeczny, warto wykorzystać różne narzędzia i kanały informacyjne, tj. ogłoszenia w prasie, radiu i telewizji, spotkania w Radzie Osiedla, stronę internetową i punkt konsultacyjny. Warto pamiętać również o zapewnieniu mieszkańcom możliwości wyrażania wspólnego stanowiska, np. przez głosowanie, w wyniku którego otrzymamy konkretny wynik.

Na podstawie przebiegu konsultacji społecznych przeprowadzonych w ramach *Programu Rewitalizacji Obszaru Wsparcia* można sformułować następujące wytyczne:

- przed przystąpieniem do inwestycji publicznej potrzebna jest diagnoza problemów oraz ocena potrzeb społeczności lokalnych, a następnie poszukiwanie wspólnych celów,
- ważne jest umocowanie prawne konsultacji społecznych na poziomie aktów i dokumentów miejskich,
- konsultacje społeczne powinny być prowadzone przez niezależny, kompetentny podmiot zewnętrzny, jednocześnie na wielu poziomach szczegółowości,
- konsultacje społeczne powinny odbywać się przez cały okres procesu inwestycyjnego, a w szczególnych przypadkach nawet po jego zakończeniu,
- ocenę stanu obszaru należy przeprowadzać na podstawie badań i analiz,
- podczas przeprowadzania konsultacji społecznych należy uwzględnić różne narzędzia i formy dialogu.

Warto pamiętać, że jednym z celów konsultacji społecznych jest budowanie zaufania społecznego. Zaufanie to może zaprocentować oraz ułatwić planowanie i realizowanie kolejnych inwestycji w przyszłości. Kapitał społeczny zbudowany przez konsultacje jest podstawą podejmowanych działań i zapewnia odpowiednie warunki dla wzrostu odpowiedzialności za miejsce zamieszkania.

Bibliografia

Badyda A., 2010, *Zarządzanie w ochronie środowiska*, [w:] Iwińska K. (red.), *Konsultacje społeczne wokół inwestycji infrastrukturalnych*, Collegium Civitas Press, Klub Myśli Społecznej Inicjatywy, Warszawa, s. 33.

Gerwin M., 2012, *Odkrywanie demokracji*, [w:] Filar P., Kubicki P. (red.), *Miasto w działaniu. Zrównoważony rozwój z perspektywy oddolnej*, Warszawa, s. 40–44.

Iwińska K., 2010, *Programy promocyjno-konsultacyjne w realizacji inwestycji infrastrukturalnych*, [w:] Iwińska K. (red.), *Konsultacje społeczne wokół inwestycji infrastrukturalnych*, Collegium Civitas Press, Klub Myśli Społecznej Inicjatywy, Warszawa, s. 48–52.

Kłopot S., Skiba W. (red.), 2006, *Atlas problemów społecznych Wrocławia*, Wydawnictwo Silesia, Wrocław.

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., Dz.U. z 1997 r. Nr 78, poz. 483.

Konwencja o dostępie do informacji, udziale społeczeństwa w podejmowaniu decyzji oraz dostępie do sprawiedliwości w sprawach dotyczących środowiska, podpisana 25 czerwca 1998 w Aarhus, w Danii, ratyfikowana przez Polskę w 2001 roku, Dz.U. z 2003 r. Nr 78, poz. 706.

Podręcznik konsultacji społecznych przy inwestycjach infrastrukturalnych, 2010, Pricewaterhouse Coopers (PwC), Warszawa.

Program przedsięwzięć rewitalizacyjnych współfinansowanych w ramach Regionalnego Programu Operacyjnego dla Województwa Dolnośląskiego na lata 2007–2013, załącznik do uchwały nr XXXI/1037/09 Rady Miejskiej Wrocławia z dnia 19 lutego 2009 r.

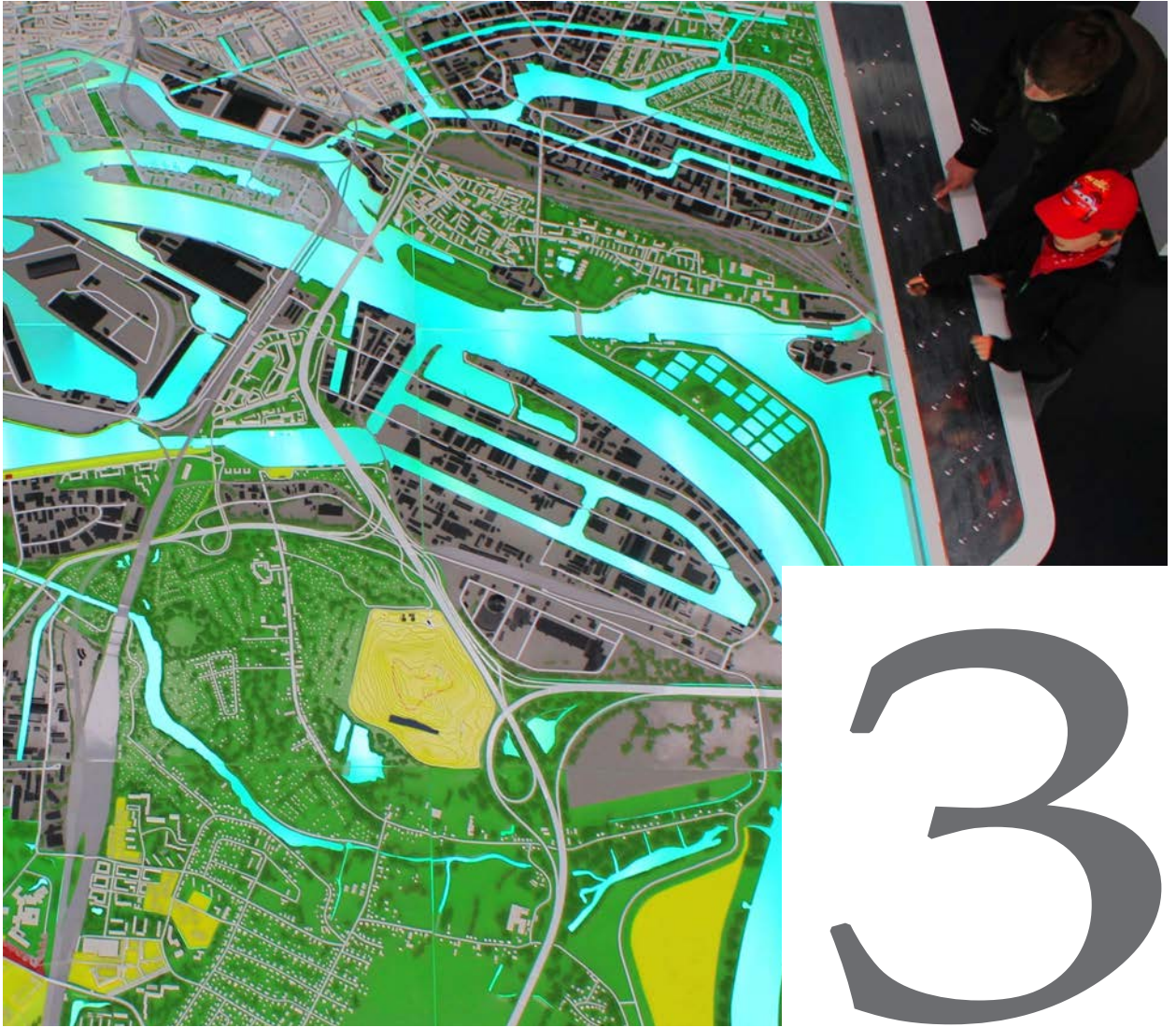
Rozalski S., 2012, *Doświadczenia rewitalizacji Obszaru Wsparcia – propozycją rozwiązań dla strategii krajobrazowej Wrocławia*, [w:] *Polska Polityka Krajobrazowa*, materiały pokonferencyjne, Wrocław, s. 131–135.

Szymczak M. (red.), 1988, *Słownik języka polskiego*, t. 1, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.

Ustawa z 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym, Dz.U. z 2003 r. Nr 80, poz. 717 z późn. zm.

Wiśniakowska L. (red.), 2004, *Słownik wyrazów obcych PWN*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa, s. 506.

Wytyczne dotyczące przygotowania Lokalnego Programu Rewitalizacji jako podstawy udzielania wsparcia z Regionalnego Programu Operacyjnego dla Województwa Dolnośląskiego na lata 2007–2013. Instytucja Zarządzająca Regionalnym Programem Operacyjnym dla Województwa Dolnośląskiego na lata 2007–2013, sierpień 2011 r.

3

Partycypacja społeczna w gospodarowaniu krajobrazem

Łukasz DWORNICZAK

Na stronie tytułowej rozdziału:
Interaktywna makieta Hamburga.
Fot. Ł. Dworniczak

Projekt Reintegracji Osiedli opiera się na tezie, która zakłada, iż wzrost wiedzy i umiejętności społeczeństwa wpływa korzystnie na ochronę i zrównoważony rozwój zamieszkałego środowiska¹. Podobne założenie promuje *Europejska Konwencja Krajobrazowa* (EKK), przyjmując, iż obywatele stanowią jeden z kluczowych podmiotów w procesach gospodarowania krajobrazem. Wdrażanie polityki krajobrazowej w oparciu o programy partycypacji mieszkańców buduje powszechną akceptację dla tych działań i kapitał społeczny. *Krajobraz pełni ważną rolę w publicznych zainteresowaniach dziedzinami kultury, ekologii i sprawami społecznymi oraz stanowi on zasób sprzyjający działalności gospodarczej i że jego ochrona, a także gospodarka i planowanie mogą przyczynić się do tworzenia zatrudnienia* ♦. Krajobraz traktowany jako wspólne miejsce zamieszkania może jednoczyć ludzi wokół konkretnych celów, wyzwalać w nich znaczny potencjał, chęć współpracy, wytrwałość oraz dumę ♦.

♦ EKK 2004

♦ Drapella-Hermansdorfer
2011, s. 37

Europejska Konwencja Krajobrazowa

Podstawą ideową *Europejskiej Konwencji Krajobrazowej* jest założenie, iż różnorodność form krajobrazu jest elementem wspólnego europejskiego dziedzictwa. Zostało sformułowane w 1994 roku na Europejskim Kongresie Samorządów Lokalnych i Regionalnych działającym przy Radzie Europy. Na tym tle powstała inicjatywa stworzenia prawnych podstaw ochrony krajobrazu w skali międzynarodowej ♦. *Europejska Konwencja Krajobrazowa* przyjęta we Florencji 20 października 2000 roku została ratyfikowana przez Polskę 24 czerwca 2004 roku ♦. Jest ona dokumentem regulującym zagadnienia ochrony, gospodarowania oraz planowania krajobrazu. Konwencja ta ma zastosowanie dla całego terytorium (państw sygnatariuszy) i obejmuje obszary: naturalne, wiejskie, miejskie i podmiejskie. Dotyczy krajobrazów zarówno tych, które można uznać za wyjątkowe, jak i tych zwyczajnych, codziennych oraz uznawanych za zdegradowane ♦.

♦ Wolski 2009, s. 4

♦ EKK 2004

♦ *Zalecenie...* 2008, s. 5

Konwencja Krajobrazowa to jedyny w polskim prawie dokument kompleksowo ujmujący zagadnienia krajobrazowe. Jej zapisy opierają się na założeniu, że *krajobraz pełni ważną ogólnospołeczną rolę w wielu dziedzinach: w kulturze, ochronie przyrody i sprawach socjalnych oraz stanowi zasób, który sprzyja działalności gospodarczej, a w ślad za tym poprawia warunki życia. Ponadto krajobraz*

¹ Przedstawione w rozdziale badania współfinansowano ze środków Unii Europejskiej w ramach Europejskiego Funduszu Społecznego.

jest podstawowym składnikiem dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego, wzmacniającym tożsamość jednostek i społeczności lokalnych ♦.

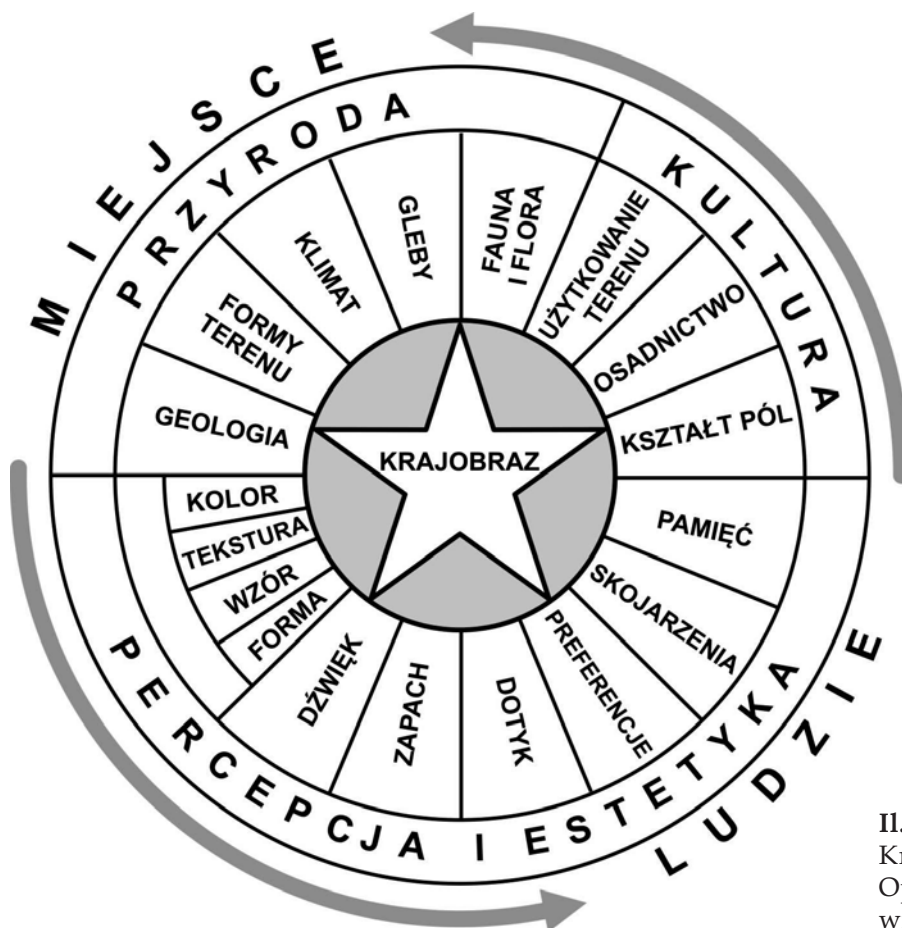
Krajobraz – znaczy obszar, postrzegany przez ludzi, którego charakter jest wynikiem działania i interakcji czynników przyrodniczych i/lub ludzkich ♦.

Definicja ta podkreśla wagę i wzajemną korelację, która zachodzi między zasobami naturalnymi a kulturowymi (w odróżnieniu od większości poprzednich definicji). Wskazując przy tym kierunki badań, polegające na możliwie jak najszerszym rozpoznaniu zasobów i procesów składających się na współczesny krajobraz (il. 3.1).

Głównym celem *Konwencji* jest upowszechnienie praktyk: ochrony, zarządzania i planowania krajobrazu, a także organizacji współpracy europejskiej w zakresie kwestii krajobrazowych. Unifikacja tych działań w skali całego kontynentu jest nad wyraz istotna, co udowodniły realizowane na szczeblu europejskim projekty ochrony przyrody, takie jak NATURA 2000.

♦ Majchrowska 2007, s. 180

♦ EKK 2004

Il. 3.1
Krajobraz i jego percepcja.
Oprac. własne na podst. Swan-
wick 2002

W EKK zdefiniowano podstawowe pojęcia związane z wdrażaniem zagadnień krajobrazowych do systemu prawnego:

- ◆ EKK 2004
 - **polityka w zakresie krajobrazu** sprowadza się do *wyrażenia przez właściwe organy publiczne ogólnych zasad, strategii oraz wytycznych, które pozwalają podejmować specjalne środki ukierunkowane na ochronę, gospodarkę i planowanie krajobrazów* ◆. Te trzy rodzaje działań są ze sobą mocno powiązane, a w praktyce zazwyczaj realizują je te same instytucje;
 - **ochrona krajobrazu** obejmuje *działania na rzecz zachowania i utrzymywania ważnych lub charakterystycznych cech krajobrazu tak, aby ukierunkować i harmonizować zmiany, które wynikają z procesów społecznych, gospodarczych i środowiskowych* ◆;
- ◆ EKK 2004
 - **gospodarowanie krajobrazem** to *działanie, z perspektywy trwałego i zrównoważonego rozwoju, w celu zapewnienia regularnego podtrzymania krajobrazu tak, aby kierować i harmonizować jego zmiany wynikające z procesów społecznych, gospodarczych i środowiskowych* ◆. Według założeń Konwencji podstawą gospodarowania krajobrazem powinny być wymierne **cele jakości krajobrazu**. A więc konieczne jest opracowanie standardów dotyczących ładu przestrzennego, sformułowane w porozumieniu ze społeczeństwem. Kolejnym działaniem jest **planowanie krajobrazu**, tj. *kreowanie nowych lub odtwarzanie historycznych kompozycji krajobrazowych* ◆.
- ◆ EKK 2004

Wspólnym mianownikiem tych działań jest zrównoważony rozwój² – czyli harmonijne realizowanie celów społecznych, gospodarczych i przyrodniczych. Natomiast ich celami pośrednimi są:

- ład społeczny oraz kapitał ludzki i jakość życia,
- rozwój gospodarczy,
- jakość środowiska przyrodniczego.

² Rozwój społeczno-gospodarczy, w którym następuje proces integrowania działań politycznych, gospodarczych i społecznych, z zachowaniem równowagi przyrodniczej oraz trwałości podstawowych procesów przyrodniczych, w celu zagwarantowania możliwości zaspokajania podstawowych potrzeb poszczególnych społeczności lub obywateli, zarówno współczesnego pokolenia, jak i przyszłych pokoleń.

Konsolidacja tych celów wciąż pozostaje największym wyzwaniem dla urzędników i projektantów, a wypracowanie równowagi między tymi czynnikami warunkuje stabilność systemów krajobrazowych. *Konwencja Krajobrazowa* promuje narzędzia i korzyści dla państw aktywnie wdrażających jej postanowienia. Są nimi: lokalne obserwatoria krajobrazu, międzynarodowe grupy wdrażające EKK, programy badawcze, instrumenty finansowe wspomagające gospodarowanie krajobrazem oraz Nagroda Krajobrazowa Rady Europy ♦. Inicjatywy wspierane przez Radę Europy mają upowszechniać badania dotyczące krajobrazu przez ich promocję i wzajemną wymianę doświadczeń. Współcześnie politykę krajobrazową najliczniej implementują mniejsze kraje bądź regiony, w których istnieje potrzeba zaznaczenia i kultywowania własnej tożsamości. Należy tu zaznaczyć, że najważniejszym szczeblem wdrażania konwencji są samorządy lokalne, które mogą same korzystać z doświadczeń i dobrych praktyk promowanych przez EKK.

♦ EKK 2004, art. 11

Gospodarowanie krajobrazem w teorii

Zagadnienia i definicje prezentowane w *Europejskiej Konwencji Krajobrazowej* same w sobie nie należą do szczególnie innowacyjnych. Urzędnicy odpowiedzialni za zagospodarowanie przestrzenne i utrzymanie gmin w istocie gospodarują krajobrazem. Największy wpływ na krajobraz mają samorządy terytorialne, uchwalając podstawowy akt prawa miejscowego (Miejscowy Plan Zagospodarowania Przestrzennego) oraz Studium Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowania Przestrzennego Gminy ♦. Wszelkie nowości wnoszone przez EKK bazują na systemowym spojrzeniu na wykonywane zadania, a harmonijny krajobraz jest synonimem zdrowych relacji społecznych, zysków gospodarczych i walorów przyrodniczych. Godzenie tych dziedzin wymaga systemowego podejścia z uwzględnieniem:

♦ Giedych 2004, s. 32

- szerokiego spojrzenia na realizowane przedsięwzięcia,
- otwartości i innowacyjności, gdzie wiele problemów wymaga wypracowania unikalnych rozwiązań,
- umiejętności kojarzenia celów krajobrazowych z różnych dziedzin (cele społeczne, gospodarcze i przyrodnicze),
- wdrażania nowych technologii przetwarzania informacji i komunikacji ze społeczeństwem.

W raporcie „Zarządzanie obszarem: gospodarowanie krajobrazem jako proces”, wydanym przez Radę Europy, zaproponowano rozwinięcie definicji gospodarowania krajobrazem: *proces formułowania, artykułowania oraz opracowania zbioru strategii*

◆ Fabregas, Ramos 2011, s. 3

mających na celu ulepszenie poszczególnych krajobrazów i polepszenie jakości życia człowieka, w ramach podejścia opartego na zrównoważonym rozwoju, przy użyciu narzędzi i wdrażaniu środków oraz działań przedstawionych w projekcie gospodarowania krajobrazem ◆. W dokumencie tym przedstawiono menadżerskie spojrzenie na proces gospodarowania krajobrazem, podkreślając wagę poszczególnych zadań realizowanych w ramach „projektu” (il. 3.2).

◆ EKK 2004

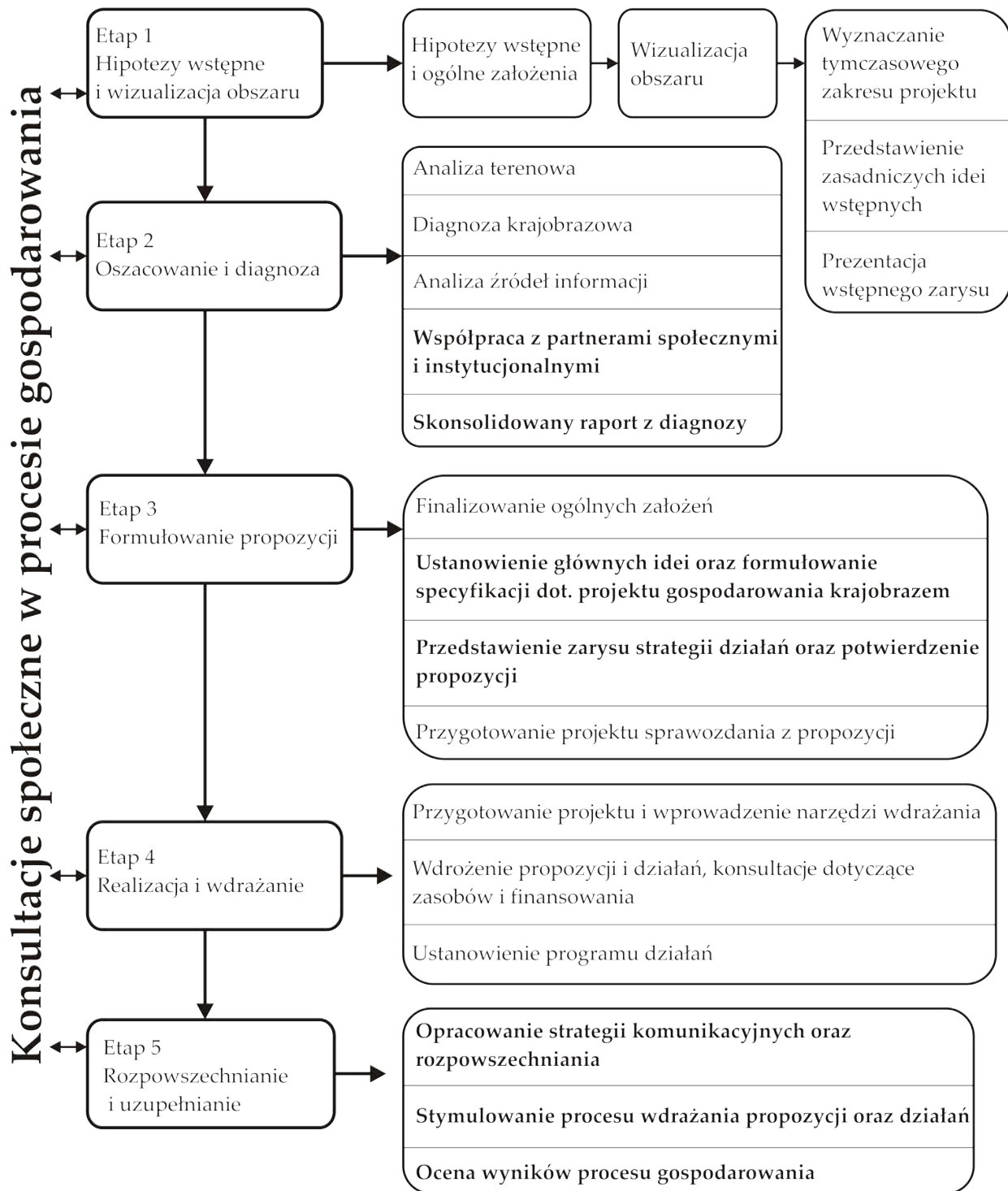
Autorzy raportu zwracają uwagę na konieczność konsultacji społecznych na każdym etapie tego procesu; tym samym włączając mieszkańców do procesu gospodarowania krajobrazem jako stałych uczestników. Krajobraz jest kluczowym elementem dobrobytu nie tylko całości społeczeństwa, lecz także wybranych jednostek. Jego ochrona, a także gospodarka i planowanie niosą prawa i obowiązki dla każdego człowieka ◆. Spojrzenie na problemy gospodarowania krajobrazem przez pryzmat teorii zarządzania jest tutaj o tyle cenne, iż zarządzanie opiera się na skutecznym działaniu. Uproszczając powyższy schemat postępowania, można przyjąć, że gospodarowanie krajobrazem obejmuje następujące etapy:

- rozpoznanie zasobów – zbieranie i syntezę informacji o krajobrazie, jego elementach i zachodzących procesach,
- wyznaczenie konkretnych celów działania przy współdziałaniu wszystkich zainteresowanych stron³,
- pozyskanie niezbędnych środków działania (partnerów w realizacji projektu, funduszy, poparcia społecznego),
- realizacja celów krajobrazowych,
- ewaluacja celów i działań oraz poprawa funkcjonowania.

◆ Kronenberg 2012, s. 14

Krajobraz jest swego rodzaju ekosystemem, a człowiek jest jednym z wielu jego elementów. Świadomie lub nie, wszyscy jesteśmy użytkownikami przyrody, korzystamy z dostarczanych przez nią dóbr i usług ◆. Z takiego założenia wyszli autorzy teorii ekonomii ekosystemów i bioróżnorodności (TEEB – *The Economics of Ecosystems and Biodiversity*). Metoda TEEB zakłada potrzebę identyfikacji i wyceny tych usług dotyczących parków, skwerów, lasów, dolin rzecznych itd. Jest to szczególnie istotne na terenach zurbanizowanych, gdzie występuje duża presja związana z inwestycjami realizowanymi kosztem terenów zieleni.. Wszystko to, co oferuje człowiekowi środowisko przyrodnicze, można podzielić na cztery kategorie: usługi zaopatrujące, usługi regulacyjne, usługi podstawowe lub

³ Według metody SMART cel ma być: skonkretyzowany, mierzalny, atrakcyjny (akceptowalny), realny (wykonalny) i terminowy (określony w czasie).

II. 3.2

Projekt procesu gospodarowania krajobrazem. Oprac. własne na podst. Fabregas, Ramos 2011

Usługi zaopatrujące	Usługi regulacyjne	Usługi podstawowe	Usługi kulturowe
<ul style="list-style-type: none"> • produkcja żywności • dostarczanie surowców • pobór wody • produkcja zasobów leczniczych 	<ul style="list-style-type: none"> • poprawa klimatu i jakości powietrza • regulacja poziomu CO₂ • minimalizowanie zagrożeń środowiska • oczyszczanie ścieków • poprawa żyzności gleby • zapylenie • regulacja populacji gatunków 	<ul style="list-style-type: none"> • dostępność siedlisk przyrodniczych • obecność różnorodnych gatunków zwierząt i roślin 	<ul style="list-style-type: none"> • rekreacja • turystyka • doznania estetyczne • doświadczenia duchowe

Tabela 3.1

Przykładowe usługi ekosystemów – wybrane funkcje terenów zieleni w czterech kategoriach. Oprac. własne na podst. Mader i in. 2011

◆ Mader i in. 2011

siedliskowe, usługi kulturowe (tab. 3.1). Są to tzw. usługi ekosystemów, czyli wartości, jakie daje nam zrównoważony krajobraz.

Metoda TEEB i studia przypadków opisane w książce *Poradnik TEEB dla miast: usługi ekosystemów w gospodarce miejskiej* są cennym narzędziem w procesach reintegracji osiedli ◆, ponieważ pozwalają na wyszczególnienie najważniejszych funkcji środowiska przyrodniczego i uświadomienie sobie ich znaczenia w naszym życiu.

Zbieranie informacji o krajobrazie

Podstawą wdrażania zagadnień krajobrazowych do polityki gospodarowania przestrzenią i programów partycypacyjnych jest gruntowne rozpoznanie krajobrazu – jego zasobów i zachodzących w nim procesów ◆. Badania krajobrazu odnoszą się do poszczególnych zasobów – składników krajobrazu. Są to elementy przyrodnicze (ukształtowanie terenu, wody, szata roślinna) oraz kulturowe – wytworzone przez człowieka (użytkowanie terenu, zabudowa itp.). W Zaleceniu Komitetu Ministrów dla państw członkowskich w sprawie wytycznych dotyczących wdrażania Europejskiej Konwencji Krajobrazowej szczegółowo opisano te zagadnienia. Termin „identyfikacja” należy rozumieć w szerokim znaczeniu, jako wyraz tego wstępnego wymogu; składa się on z fazy rozumienia i analizy specyficznych cech (opis) oraz fazy identyfikacji problemu jakości (ocena), różnego w zależności od złożoności sytuacji i standardów. Termin ten nie powinien być interpretowany w sposób uproszczony, ani ograniczać się do spisu krajobrazów, ale powinien być powiązany z określeniem standardów jakości krajobrazu ◆.

◆ Dworniczak 2012

◆ Zalecenie... 2008

Waloryzacja wykonana po inwentaryzacji zasobów krajobrazu pozwala nam na wskazanie elementów wyróżniających krajobraz (budujących jego charakter) lub degradujących krajobraz. Naturalnym podsumowaniem takiej analizy jest określenie metod: ochrony lub rewaloryzacji cennych zasobów i wyrugowania elementów negatywnych. W cytowanym powyżej dokumencie rozwinięto szerzej cele poszczególnych etapów badania krajobrazu obejmujących:

- zrozumienie i opis cech fizycznych miejsc (dokumentacja zasobów naturalnych i kulturowych),
- badanie procesów zachodzących „w krajobrazie” w przeszłości i obecnie, co pozwala na prognozowanie zmian,
- rozpoznawanie charakterystycznych cech krajobrazów w oparciu o badania przestrzeni i społecznego postrzegania krajobrazu ♦.

♦ *Zalecenie...* 2008, s. 16

W praktyce wiele państw i ośrodków naukowych wypracowało osobne metody badania krajobrazu. Często sprowadzają się one do podobnych wniosków – np. wskaźników identyfikacji krajobrazu czy metod dokumentacji w narodowych atlasach krajobrazowych. W Polsce już w latach 50. XX wieku wyróżniały się badania geografów, którzy poszukiwali jednolitych geokompleksów (krajobrazów) w skali całego kraju.

Geograficzne ujęcie badań krajobrazu naturalnego rozpowszechnił w Polsce prof. Jerzy Kondracki. Należy tu wymienić pierwsze próby regionalizacji geograficznej kraju Kondrackiego w 1966 roku oraz typologię autorstwa Andrzeja Richlinga i Andrzeja Dąbrowskiego opublikowaną w *Atlasie Rzeczypospolitej Polskiej* ♦. Z kolei krakowska szkoła architektury krajobrazu zapoczątkowała badania **krajobrazu kulturowego**. W 1968 roku prof. Janusz Bogdanowski zaprezentował metodę waloryzacji jednostek i wnętr architektoniczno-krajobrazowych (JARK-WAK), a w kolejnych latach autorskie typologie krajobrazu kulturowego kraju ♦.

♦ Richling i in. 1995

♦ Bogdanowski 1976

Przedstawiony dorobek jest punktem odniesienia dla wielu współczesnych badaczy. Badania krajobrazu kulturowego Bogdanowskiego kontynuuje prof. Zbigniew Myczkowski w ramach projektu „Czerwona Księga Krajobrazu Polski” ♦. Wnioski z tego opracowania wdrożono do *Koncepcji Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030*⁴.

♦ Myczkowski 2012, Myczkowski i in. 2009

Identyfikacja i ocena zasobów krajobrazu powinny być nieodłącznym elementem procesów reintegracji osiedli. Stawiając

⁴ Mapy: 16. Różnorodność krajobrazu oraz 18. Krajobraz kulturowy.

sobie za cel poszukiwanie tożsamości miejsca w studiach przedprojektowych, projektant może odnieść się bezpośrednio do najcenniejszych wyróżników krajobrazowych.

Odpowiadając na potrzebę uporządkowania wiedzy na temat wykonywania analiz krajobrazowych, pracownicy Zakładu Kształtowania Środowiska na Wydziale Architektury Politechniki Wrocławskiej opracowali skrypt pomocny w dydaktyce. Jest w nim przedstawiony system sporządzania opracowań studialno-projektowych, który w części analitycznej obejmuje: rozpoznanie zasobów, ich ocenę oraz formułowanie wniosków projektowych (wnioski cząstkowe na poszczególnych etapach analizy, a także wnioski końcowe). Na każdym etapie badane są następujące uwarunkowania:

- środowiska przyrodniczego – związane z mikroklimatem, nasłonecznieniem, podłożem hydrogeologicznym, szatą roślinną,
- kulturowe – związane z historią miejsca i obecnością obiektów podlegających ochronie konserwatorskiej,
- związane z kompozycją wnętrza krajobrazowych,
- związane z niematerialnymi wartościami krajobrazu (z postrzeganiem danego miejsca przez człowieka, emocjami, refleksjami i skojarzeniami, które temu towarzyszą)⁵ ◆.

◆ Kwaśniewski i in. 2012, s. 6

Podsumowanie analiz stanowią wnioski końcowe, które prowadzą do ustalenia hierarchii przesłanek projektowych (wytyczne projektowe, cele działań, opis zadań itp.). Na tym etapie następuje kojarzenie celów zgodnie z zakresem powyższych analiz. Opracowania te powinny systematyzować wiedzę na temat analizowanego obszaru, badać zagrożenia i możliwości oraz na tej podstawie formułować kierunki i wytyczne ochrony i rozwoju zasobów środowiska. Ten sposób sporządzania analiz jest zgodny z obowiązującym zakresem opracowań planistycznych, co ułatwia implementację wniosków krajobrazowych do powszechnych narzędzi gospodarowania przestrzenią (SUiKZP, MPZP) ◆. Szeroko zbadane i opisane zasoby pomagają w świadomym projektowaniu i umiejętnym wpisaniu obiektu w krajobraz. *Całość architektoniczno-krajobrazowych dociekań zmierza, obok ogólnie zrozumiałych potrzeb konserwatorskich, ku jednemu, [...] podkreśleniu tożsamości krajobrazowej miejsca* ◆.

◆ *Ustawa...* 2003, art. 10 i 15,
Rozporządzenie... 2004, § 6

◆ Bogdanowski 1994, s. 19

Skrypt jest wykorzystywany na różnych zajęciach prowadzonych przez pracowników Zakładu Kształtowania Środowiska.

⁵ Zbliżony zakres analiz postulują inni naukowcy dla opracowań architektonicznych i planistycznych (Filipak-Niedźwiedzka 2009, Bogdanowski i in. 1998, Welc-Jędrzejewska i in. 2011).

Gospodarowanie krajobrazem w praktyce

Planistyczne aspekty zrównoważonego rozwoju zostały w wielu krajach UE wyraźnie wyartykułowane i sprowadzone do pięciu podstawowych grup zagadnień:

- racjonalnej gospodarki gruntami, ograniczającej możliwości rozpraszania zabudowy,
- oszczędności energii przez odpowiednie – kompaktowe – zagospodarowanie przestrzenne i energooszczędne budownictwo,
- ograniczania potrzeb transportowych i preferencji dla zrównoważonych systemów transportu, zwłaszcza na terenach zurbanizowanych,
- kompleksowo pojmowanej ochrony przyrody, w tym tworzenia sieci tzw. zielonej i niebieskiej infrastruktury, gospodarki odpadami i ochrony przeciwpowodziowej,
- wieloaspektowej ochrony klimatu (w tym ograniczanie emisji gazów cieplarnianych oraz zwiększanie powierzchni biologicznie czynnych).

Zadania te ujmowane są w ramach działań strategicznych realizowanych w większych projektach infrastrukturalnych.

Dobrym przykładem realizacji zadań krajobrazowych w skali regionalnej jest system ośmiu parków regionalnych, zaplanowanych wokół Berlina – *Regionalparks in Brandenburg und Berlin*. Parki te obejmują zespoły historyczno-kulturowe i obszary rekreacyjno-wypoczynkowe, których priorytetem jest ochrona i promocja dziedzictwa lokalnego i krajobrazu kulturowego Brandenburgii (w myśl idei „Europy regionów”). Funkcja przyrodnicza i uzupełnienie pierścieniowego systemu zieleni miejskiej Berlina w programach partycypacji przedstawiane są na dalszym planie. Parki regionalne promują się wzajemnie, a także posiadają zunifikowane systemy informacji turystycznej. Konkuruje między sobą ofertą weekendową dla mieszkańców Berlina, bazując na lokalnych zasobach – różnorodnych krajobrazach. Poszczególne parki mają różną charakterystykę: leśne, rolnicze, kulturowe. Dzięki swojemu urozmaiceniu podkreślają różnorodność regionu. W ramach tych obszarów konserwuje się i odtwarza historyczne założenia parkowe i krajobrazowe. Wybrane obszary doinwestowane są przez rekultywację terenów przemysłowych lub organizację imprez wystawowych. Cykliczne wystawy budownictwa lub ogrodnicze (IBA, BUGA) są skutecznym narzędziem promocji regionu i stymulacji rozwoju

Parki regionalne

gospodarczego. Na potrzeby realizacji tych imprez powoływane są partnerstwa prywatno-publiczne (PPP), które wspólnie kształtują krajobraz. W ramach tych konsorcjów kojarzone są cele gospodarcze, społeczne i przyrodnicze, tak by organizowana wystawa przynosiła jak najwięcej korzyści po jej zakończeniu. Jest to swego rodzaju doinwestowanie miejsca poprzez dotowanie infrastruktury, promocję lokalnej kultury (i krajobrazu) czy też budowanie kapitału ludzkiego. Zadania związane z partycypacją społeczną i realizacją celów publicznych koordynują samorządy. Efektywność i rentowność tych działań zapewnia również udział podmiotów prywatnych, które realizują nowe inwestycje i mogą reklamować własne produkty. Potwierdzając tym samym, że reklama jest dźwignią handlu. Miasta lub partnerstwa starające się o organizację takiej imprezy powinny na etapie składania aplikacji zaplanować cele oraz metody ich realizacji. Prawo do organizowania wystawy przyznawane jest w drodze konkursu.

Nagroda Krajobrazowa Rady Europy

Podobne założenia przyjęły instytucje europejskie, organizując coroczne konkursy dla miast i regionów wdrażających opiswane idee. **Nagroda Krajobrazowa Rady Europy** (*Landscape Award sessions of the Council of Europe*) jest jednym z narzędzi motywujących samorządy lokalne do stanowienia własnych polityk, strategii czy planów krajobrazowych. Nominacje do nagrody stanowią przykłady dobrych praktyk, promujących pożądane wzorce działań i postaw obywatelskich, a także ułatwiają wymianę doświadczeń. W tym aspekcie nagrody przyczyniają się pośrednio do kapitalizacji wiedzy o krajobrazie. Pierwszą Polską Nagrodę Krajobrazową w roku 2012 otrzymał Dolnośląski Zespół Parków Krajobrazowych za projekt *Zachowanie wartości krajobrazowych i ekologicznych doliny nizinnej rzeki Szprotawa – użytek ekologiczny Przemkowskie Bagno – Przemkowski Park Krajobrazowy*⁶.

⁶ Jest to wieloletni projekt, w ramach którego realizowane są działania z zakresu ochrony przyrody i zrównoważonego rozwoju na terenie Przemkowskiego Parku Krajobrazowego, użytku ekologicznego „Przemkowskie Bagno” oraz obszaru Natura 2000 „Stawy Przemkowskie”. Nagrodzony projekt spełnia wszystkie kryteria przyznania Nagrody Krajobrazowej Rady Europy: wprowadza konkretną formę ochrony, zarządzania i planowania krajobrazu; odwołuje się do zasad zrównoważonego rozwoju, uwzględniając aspekty środowiskowe, społeczne, gospodarcze, kulturowe i estetyczne; wprowadza zrównoważony rozwój pod względem środowiskowym, społecznym, gospodarczym, kulturowym i estetycznym; angażuje lokalną społeczność w działania na rzecz kształtowania krajobrazu; promuje działania edukacyjne dzieci i młodzieży w zakresie ochrony krajobrazu; stanowi wartość wzorcową do naśladowania (źródło: www.gdos.gov.pl).

Z kolei wyróżnieniem Komisji Europejskiej dla miast wdrażających długofalową politykę ekologiczną jest **Zielona Stolica Europy**. Pierwszym zwycięzcą był Sztokholm (2010), w kolejnych konkursach wyróżniono: Hamburg (2011), Vitoria-Gasteiz (2012) i Nantes (2013). Nagroda jest przyznawana za działania na terenie miast, jednak standardy te w kolejnych latach będą dotyczyły również obszarów podmiejskich, a także całych metropolii. Pierwszy program ekologiczny w Sztokholmie został uruchomiony w połowie lat 70. Efektem zrównoważonej polityki jest m.in. ustanowienie parku narodowego wokół Sztokholmu – Ekoparken oraz systematyczne (i systemowe) wdrażanie standardów urbanistycznych.

Sztokholm może poszczycić się imponującymi osiągnięciami w zakresie zrównoważonego rozwoju miasta i jego strefy podmiejskiej. Prawie 90% mieszkańców miasta mieszka w odległości mniejszej niż 300 m od obszaru zielonego. Zredukowano emisję CO₂ o 25% w porównaniu z rokiem 1990. Do 2050 roku Sztokholm ma być miastem wolnym od paliw kopalnych.

W mieście 69% gospodarstw domowych ma dostęp do ogrzewania miejskiego, a udział energii odnawialnej w ciepłowniach wynosi około 70%. Funkcjonuje tam również wydajny system przetwarzania odpadów – 25% podlega recyklingowi, 73,5% z nich jest przetwarzane na potrzeby ciepłownictwa (odzysk energii poprzez spalanie), a 1,5% podlega biodegradacji. W Sztokholmie jest do dyspozycji 760 km ścieżek rowerowych ♦. Wskaźniki te osiągnięto w dużej mierze dzięki zaangażowaniu mieszkańców.

♦ Sztokholm... 2010

Jednak największe tradycje w zakresie partycypacji społecznej w inicjatywach ochrony środowiska i krajobrazu posiadają Brytyjczycy. Właśnie im zawdzięczamy miasta-ogrody i zielone pierścienie wokół wielu aglomeracji zachodniej Europy oraz skuteczne wdrożenie programu NATURA 2000.

Uzupełnieniem przywołanych tu przykładów zagranicznych niech będą doświadczenia Szkocji, gdzie położono szczególny nacisk na sprawne i skuteczne działanie w zakresie krajobrazu. Postanowiono maksymalnie usprawnić i zjednoczyć działania dwóch zależnych od siebie grup. Są nimi władza publiczna (rząd, urzędnicy, eksperci diagnozujący krajobraz) oraz społeczeństwo (mieszkańcy, przedsiębiorcy itd.). Urzędnikom potrzebne są skuteczne narzędzia i fachowa wiedza pomagające w gospodarowaniu krajobrazem, a mieszkańcom należy się rzetelna informacja o krajobrazie (jego zasobach, stanie i kierunkach zagospodarowania), aby akceptowali i współrealizowali zadania krajobrazowe ♦.

♦ Swanwick 2002

Filarami tej polityki są:

- cykliczna identyfikacja i ocena krajobrazu w wielu skalach (kraju, regionu, miasta i osiedla), w którą włączone są instytucje naukowe, organizacje pozarządowe i administracja publiczna,
- sprawna komunikacja z mieszkańcami – organizacja: forów debaty obywatelskiej, sondaży opinii, konsultacji społecznych i działań edukacyjnych,
- publikacja wytycznych i instrukcji dla urzędników i podmiotów gospodarczych odpowiedzialnych za sprawy krajobrazowe,
- opracowanie strategii krajobrazowych na wszystkich szczeblach administracji oraz wdrażanie zagadnień krajobrazowych do dokumentów planistycznych.

Wartością dodaną tych działań jest zaufanie społeczne i poczucie wpływu na otoczenie wśród mieszkańców. Budowa zaufania społecznego powinna być oparta na rzetelnej informacji o stanie środowiska i planach zagospodarowania. Dobrym przykładem są tutaj modele przestrzenne obrazujące MPZP wykonywane przez studentów Wydziału Architektury Politechniki Wrocławskiej w ramach kursów projektowych (il. 3.3). Przedstawiają one konsekwencje przestrzenne wynikające z MPZP w formie, która jest bardziej czytelna i zrozumiała dla mieszkańców. Obrazy te są niezbędnym narzędziem tłumaczącym język planistyczny mieszkańcom. Po takiej wizualizacji uchwalanych aktów możliwa jest rzeczowa dyskusja o przyszłym kształcie krajobrazu.

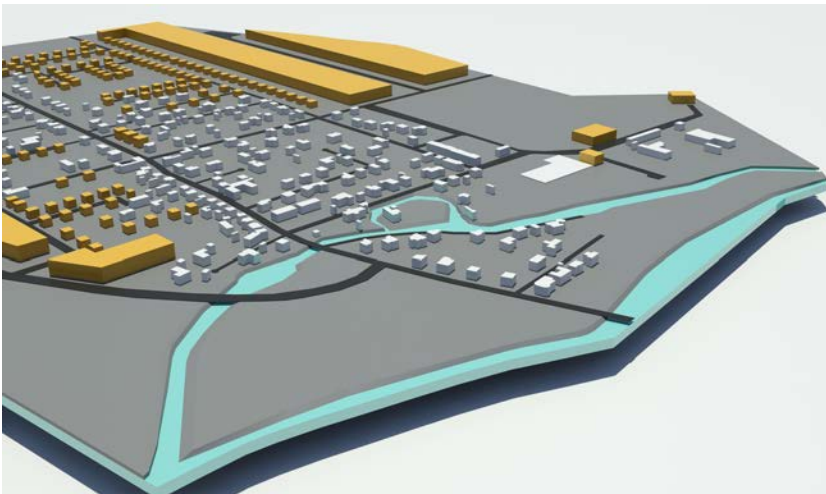
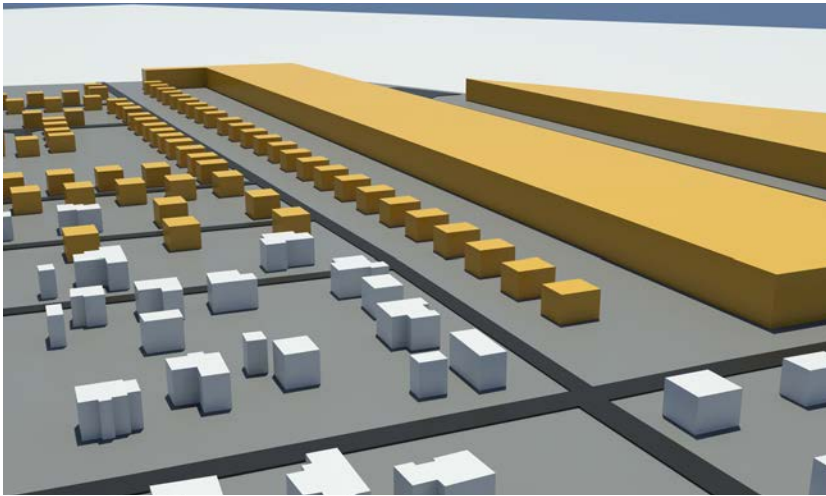
Skuteczna komunikacja jest podstawą partycypacji społeczeństwa w planowaniu przestrzeni⁷. Często błędnie ogranicza się ją tylko do dyskusji nad wyłożonymi planami zagospodarowania. Udział mieszkańców może się przejawiać również poprzez:

- organizację wydarzeń promujących region,
- lokalne grupy realizujące drobne działania,
- aktywność organizacji pozarządowych,
- pracę wolontariuszy.

Często są to „miękkie” działania mające związek z lokalnym krajobrazem. Poprzez tego typu inicjatywy społeczeństwo partycypuje w procesie gospodarowania krajobrazem i – co ważniejsze – poczuwa się do współodpowiedzialności za stan otoczenia.

◆ *Ustawa...* 2003, art. 11

⁷ Zagadnienia udziału społeczeństwa w planowaniu przestrzennym na poziomie gminy reguluje Ustawa o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym ◆.

II. 3.3

Wizualizacje obrazujące ustalenia MPZP wsi Krzyżanowice*. Oprac. P. Tabaszewski

* W zapisach projektu MPZP KRZYŻANOWICE I ♦ zlokalizowano obok siebie funkcje ze sobą kolidujące. Na wizualizacji uwidoczniono niekorzystne zapisy MPZP (białym kolorem wyróżniono zabudowę jednorodzinna istniejącą, żółtym kolorem planowaną). Ustalenia MPZP pozwalają na wybudowanie 11-hektarowej hali z płaskim dachem o wysokości 16 m, w odległości 4 m od granicy działek domów jednorodzinnych. Projekt został wyłożony w październiku 2012 roku, ale po protestach mieszkańców został wycofany i skierowany do poprawy.

♦ Świtlińska-Robotka 2012

Podsumowanie

Przedstawione przykłady udowadniają celowość implementacji metod gospodarowania krajobrazem. Funkcjonujące akty prawne stwarzają możliwość wdrażania tych działań w myśl EKK ♦.

♦ Giedych 2004, s. 33

Konsultacje społeczne są nieodłącznym elementem tego procesu. W pierwszej kolejności dobre praktyki powinny obejmować działania związane z uwrażliwieniem mieszkańców w kwestiach krajobrazowych. Skuteczne animowanie oddolnej aktywności wymaga szerokiego kojarzenia celów i włączenia do wspólnych projektów różnorodnych instytucji. Proces ten mogą wspomagać również lokalni liderzy oraz nowoczesne narzędzia komunikacji (Internet oraz system informacji przestrzennej – GIS). Kluczową zasadą jest także ustawiczne podnoszenie kompetencji osób odpowiedzialnych za gospodarowanie krajobrazem, co powinno mieć przełożenie na poprawę ładu przestrzennego w naszym kraju.

Potrzeba, by uświadomić społeczeństwo obywatelskie, organizacje prywatne i organy publiczne co do wartości krajobrazów, ich roli i zmian w nich zachodzących, nie oznacza, że organy te nie są wrażliwe na jakość otoczenia (tzw. warunki życia). W rzeczywistości oznacza to, że istniejące uwrażliwienie nie zawsze jest sprawne, a strony nie zawsze uznają związek pomiędzy krajobrazem a codziennym życiem ♦.

♦ Zalecenie... 2008, s. 22

Bibliografia

Bogdanowski J., 1976, *Kompozycja i planowanie w architekturze krajobrazu*, Wydawnictwo PAN, Kraków.

Bogdanowski J., 1994, *Metoda jednostek i wnętr architektoniczno-krajobrazowych (JARK-WAK) w studiach i projektowaniu (podstawowe wiadomości)*, wyd. 3, Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej, Kraków.

Bogdanowski J. Myczkowski Z. (red.), 1998, *Ochrona wartości krajobrazu i środowiska kulturowego w studium do planu i miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego gminy*, Ośrodek Ochrony Zabytkowego Krajobrazu. Narodowa Instytucja Kultury, Studia i Materiały, Krajobrazy t. 18 (30), Warszawa.

Drapella-Hermansdorfer A., 2011, *Krajobraz jako dobro. Polityki, strategie oraz społeczne działania na rzecz krajobrazu*, [w:] *Ochrona krajobrazu przyrodniczego i kulturowego a rozwój cywilizacyjny*, Biuletyn Forum Debaty Publicznej nr 3, Kancelaria Prezydenta RP, Warszawa, s. 35–41.

Dworniczak Ł., 2012, *Zagadnienia identyfikacji charakteru krajobrazu w atlasach krajobrazowych. Studia przypadków z Europy*, maszynopis, Wydział Architektury Politechniki Wrocławskiej, Wrocław.

Europejska Konwencja Krajobrazowa 2000, Dz.U. z 2006 r. Nr 14, poz. 98.

- Fabregas J.B., Ramos A.C., 2011, *Zarządzanie obszarem: Gospodarowanie krajobrazem jako proces*, Generalna Dyrekcja Ochrony Środowiska, Warszawa.
- Filipiak-Niedźwiedzka I., 2009, *Wyróżniki krajobrazu i architektury wsi Polski południowo-zachodniej*, monografia, Wydawnictwo Uniwersytetu Przyrodniczego, Wrocław.
- Giedych R., 2004, *Uwarunkowania prawne planowania, ochrony i zarządzania krajobrazem w Polsce w świetle Europejskiej Konwencji Krajobrazowej*, [w:] Kistowski M. (red.), *Studia ekologiczno-krajobrazowe w programowaniu rozwoju zrównoważonego. Przegląd polskich doświadczeń u progu integracji z Unią Europejską*, Gdańsk, s. 29–34.
- KPZK 2030: *Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju*, Uchwała nr 239 Rady Ministrów z dnia 13 grudnia 2011 r. w sprawie przyjęcia Koncepcji Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030.
- Kronenberg J., 2012, *Usługi ekosystemów w miastach*, Magazyn Zrównoważony Rozwój – Zastosowania nr 3, Łódź.
- Kwaśniewski A., Mycak O., Dworniczak Ł., 2012, *Projektowanie – metoda sporządzania analiz krajobrazowych i ich zakres*, raport, Wydział Architektury Politechniki Wrocławskiej, Wrocław.
- Mader A., Patrickson S., Smit J. (red.), 2011, *Poradnik TEEB dla miast: usługi ekosystemów w gospodarce miejskiej*, Fundacja Sendzimira, Kraków.
- Majchrowska A., 2007, *Realizacja zapisów Europejskiej Konwencji Krajobrazowej*, *Czasopismo Techniczne, Architektura z. 7-A*, Kraków, s. 179–184.
- Myczkowski Z., 2012, *Idea Czerwonej Księgi Krajobrazu Polski w kontekście możliwości wdrożenia Europejskiej Konwencji Krajobrazowej do Koncepcji Przestrzennego Zagospodarowania Kraju*, [w:] *Wdrażanie Europejskiej Konwencji Krajobrazowej w Polsce*, Generalna Dyrekcja Ochrony Środowiska, Warszawa, s. 9–27.
- Myczkowski Z., Marcinek R., Siwek A., 2009, *Możliwości wdrożenia Europejskiej Konwencji Krajobrazowej i problem zachowania dziedzictwa kulturowego poprzez kształtowanie krajowej polityki przestrzennej – rekomendacje do KZPK*, Ekspertyza dla Ministerstwa Rozwoju Regionalnego, Kraków.
- Richling A., Dąbrowski A., 1995, *Typy krajobrazów naturalnych*, [w:] Najgrakowski M. (red.), 1995, *Atlas Rzeczypospolitej Polskiej*, Główny Geodeta Kraju, Warszawa.
- Rozporządzenie w sprawie zakresu projektu studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy*, Rozporządzenie Ministra Infrastruktury z dnia 28 kwietnia 2004 r., Dz.U. z 2004 r. Nr 118, poz. 1233.
- Swanwick C. (red.), 2002, *Landscape Character Assessment. Guidance for England and Scotland*, The Countryside Agency, Scottish Natural Heritage, Edinburgh.
- Sztokholm – pierwsza zielona stolica Europy*, 2010, http://www.ec.europa.eu/environment/europeangreencapital/docs/about/brochure/egc-brochure-stockholm_pl.pdf, dostęp: 10.2011.

Świtlińska-Robotka J., 2012, *Projekt MPZP KRZYŻANOWICE I*, Wisznia Mała.

Ustawa o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym, Dz.U. z 2003 r. Nr 80, poz. 717.

Welc-Jędrzejewska J., Kulesza-Szerniewicz E., Makowska B., Stieler E., Jagielska E., 2011, *Problematyka ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków w studiach uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin oraz w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego. Poradnik dla planistów i samorządów lokalnych*, Narodowy Instytut Dziedzictwa, Warszawa.

Wolski P., 2009, *Polska architektura krajobrazu w roku 2009*, Architektura Krajobrazu nr 2, Uniwersytet Przyrodniczy, Wrocław.

Zalecenie Komitetu Ministrów dla państw członkowskich w sprawie wytycznych dotyczących wdrażania Europejskiej Konwencji Krajobrazowej, przyjęte przez Komitet Ministrów w dniu 6 lutego 2008 r. na 1017 posiedzeniu Zastępców Ministrów.

Reintegracja osiedli poprzez rozwój partycypacji społecznej

Jacek WISZNIOWSKI

◆ *Planowanie...* 2012

Na stronie tytułowej rozdziału: Spotkanie publiczne* z udziałem mieszkańców, pracowników urzędu gminy i przedstawicieli władz samorządowych na temat problemów i możliwości rozwoju przestrzennego gminy Wisznia Mała. Sala Wydziału Architektury Politechniki Wrocławskiej, 2013. Fot. J. Wiszniowski

* Na spotkaniu prezentowano opracowania studenckie wykonane w ramach zajęć prowadzonych na Wydziale Architektury Politechniki Wrocławskiej.

◆ Olbrysz, Koziński 2011

◆ Olbrysz, Koziński 2011

◆ Olbrysz, Koziński 2011

Realne koszty wielokrotnie przekraczające budżety miast i gmin z powodu nieracjonalnie wielkich powierzchni terenów przeznaczonych pod zabudowę Ministerstwo Transportu, Budownictwa i Gospodarki Morskiej szacuje obecnie na ok. 130 miliardów złotych, a liczbę ludzi potrzebnych do zasiedlenia tych terenów – na 316 milionów ◆. Wydatki konieczne na budowę dróg i infrastruktury dla tych terenów doprowadzą w krótkim czasie do bankructwa wielu polskich gmin¹. Ekstensywna i dysfunkcyjna zabudowa generuje nie tylko wysokie koszty, ale również uniemożliwia racjonalny rozwój i prowadzi do degradacji przestrzennej, co wykazano w wielu publikacjach na ten temat².

Obecny system gospodarowania przestrzenią jest nie tylko nieracjonalny, ale również niesprawiedliwy, ponieważ wydatki wynikające z odszkodowań za grunty wykupywane pod drogi i funkcje publiczne oraz koszty budowy infrastruktury technicznej uzbrojenia nowych terenów obciążają wszystkich dotychczasowych mieszkańców, natomiast korzyści odnosi wyłącznie niewielka grupa właścicieli odrolnionej ziemi.

System finansowy gospodarowania przestrzenią okazał się niewydolny, co pokazuje na przykładach *Raport o finansowych efektach polskiego systemu gospodarowania przestrzenią* ◆. Łatwość uniknięcia renty planistycznej, jak również nieefektywny system opłat adiacenckich powodują znaczne zmniejszenie możliwości uzyskiwania przez gminę korzyści z procesów urbanizacyjnych. W praktyce planowanie rozwoju przestrzennego generuje straty. Wnioski *Raportu* są druzgocące: *Stopień zadłużenia gmin jest proporcjonalny do ich zaangażowania w promowanie rozwoju. Kto więcej zrobił, ten ma większe długi. Ścisła korelacja wskazuje na wybitnie antyrozwojowy charakter obecnego prawa. [...] Problemów uniknęły tylko te gminy, które nie myśląc o rozwoju, nie uchwałyły żadnych planów np. gmina Zarszyn* ◆.

¹ Wykazują to autorzy *Raportu o finansowych efektach polskiego systemu gospodarowania przestrzenią*: Przykładem jest gmina Lesznowola. W ciągu 10 lat jej budżet wzrósł czterokrotnie (20 mln zł w 1999 r. do 85 mln w 2010 r.). Liczba mieszkańców podwoiła się (z 12 tys. w 2000 r. do 24 tys. w 2010 r.). W 2006 r. na terenie gminy było zarejestrowanych 2797 firm, zaś w 2010 już 4473. Osiągnięcie tak dobrych wyników rozwojowych związane było z aktywną polityką planistyczną, gmina ma opracowane plany dla 98% swojego terenu, ale opłaciła to bardzo dużymi zobowiązaniami: prawie 600 mln zł wobec 61 mln zł dochodów własnych (979%). Przykład Lesznowoli pokazuje, że kłopoty są nieuniknione nawet przy dobrym zarządzaniu i w skrajnie korzystnych warunkach zewnętrznych wynikających z bezpośredniego sąsiedztwa Warszawy ◆.

² Dylewski 2007, Gwiazdowicz 2010, Jędraszko 2005, Kowalewski 2009, Markowski 2008, *Planowanie...* 2012, *Raport...* 2008, Wiland 2012.

Gminy, broniąc się przed bankructwem, dążą do minimalizowania strat poprzez:

- zmniejszanie ilości przestrzeni publicznych (przy planowanych terenach zabudowy mieszkaniowej są one zazwyczaj w ogóle nie wskazywane),
- zmniejszanie liczby dróg publicznych (koszty budowy dróg przerzuca się na inwestorów prywatnych, co prowadzi do fragmentarycznych, niefunkcjonalnych układów komunikacyjnych, o minimalnych szerokościach, niepozwalających często na wydzielenie chodnika, nie wspominając o ścieżkach rowerowych czy zieleni towarzyszącej),
- unikanie sporządzania planów (zmniejsza to obciążenia gminy, ale przerzuca koszty na inwestorów i skutkuje chaosem procesów urbanizacyjnych),
- unikanie płacenia odszkodowań (nie likwiduje to zobowiązań prawnych gminy, ale przewlekłość postępowań administracyjnych i sądowych odstrasza uprawnionych od występowania na tę drogę) ◆.

◆ Olbrysz, Koziński 2011

Gospodarowanie przestrzenią w Polsce jest w głębokim kryzysie, do którego doprowadziło wiele przyczyn, m.in. uchylene miejscowych planów wykonanych przed 1995 rokiem, możliwość lokalizacji inwestycji bez planu – na podstawie decyzji administracyjnych (m.in. decyzji o warunkach zabudowy), liberalizacja polityki przestrzennej, brak obowiązujących wskaźników urbanistycznych, generujący straty dla gmin system finansowy gospodarki przestrzennej ◆.

◆ Kowalewski 2009

Wynikiem tego jest chaos nowej zabudowy w coraz większym stopniu pochłaniającej otwarte tereny, niszczącej krajobraz kulturowy i naturalny. Fragmentacja struktury funkcjonalno-przestrzennej z równoczesnym zanikiem centrotwórczych przestrzeni publicznych (il. 4.1) oraz degradacja obszarów zurbanizowanych idą w parze z postępującą dezintegracją społeczną i narastającymi konfliktami ◆. Inwestycje, skądinąd potrzebne, ale nieosadzone w długofalowych strategiach rozwoju i wprowadzane bez uzyskania społecznej akceptacji, stanowią często zbyt duże obciążenie dla środowiska.

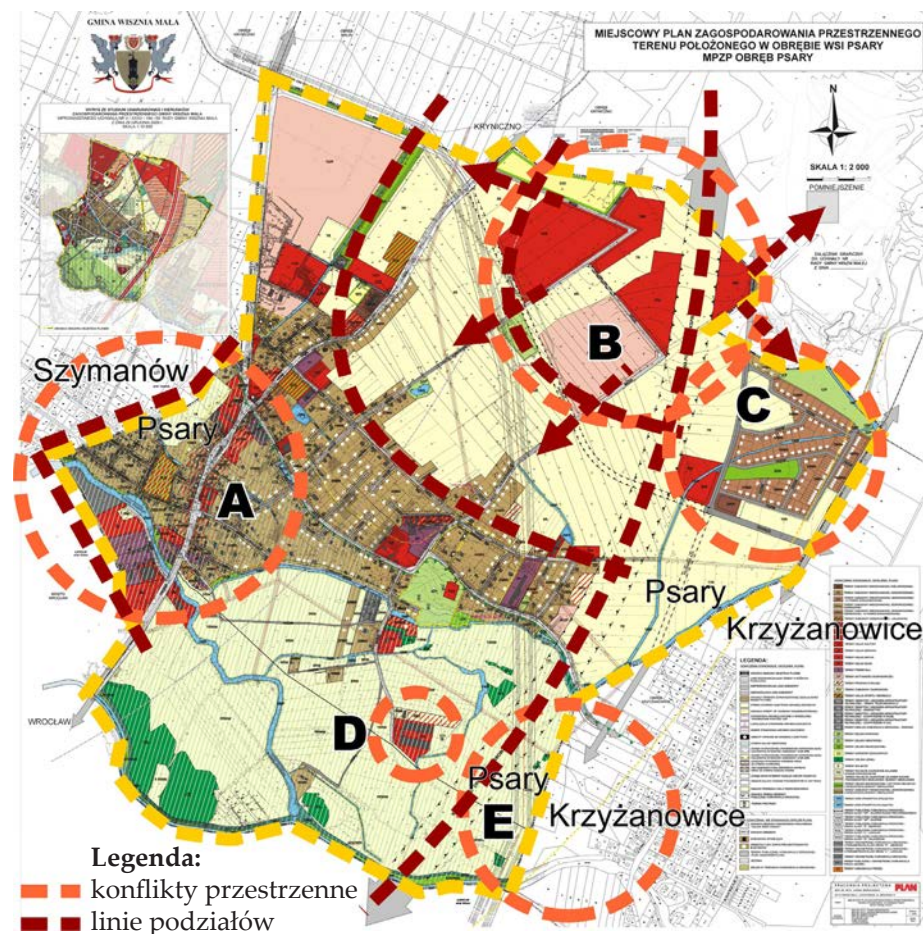
◆ Wiszniowski 2010

Od dwudziestu lat trwa spór o to, czy ograniczać gospodarowanie przestrzenią. Izbom zawodowym urbanistów i architektów nie udaje się przekonać polityków do gruntownej reformy systemu planowania. Gminy pozbawione wsparcia w racjonalnej polityce przestrzennej ulegają presji inwestorów dążących do maksymalizacji doraźnych zysków, bez oglądania się na trwałe szkody w krajobrazie i marnotrawstwo terenów otwartych.

II. 4.1

Dezintegracja struktury przestrzennej na przykładzie MPZP dla podwrocławskich Psar*.

Oprac. własne na podst. Mierzejewska 2010

* Zapisy MPZP OBREB PSARY (Mierzejewska 2010) prowadzą do powstania kilku poważnych konfliktów przestrzennych w granicach sołectwa Psary.

Konflikt A – granice sołectwa w sposób sztuczny i nieczytelny rozdzielają istniejące osiedle mieszkaniowe. Mieszkańcy jednego osiedla na tej samej ulicy przynależą administracyjnie w części do Psar, w części do Szymanowa.

Konflikt B – funkcje aktywności gospodarczej planowane na dotychczasowych obszarach rolniczych degradują krajobraz terenów otwartych. Brak spójności zagospodarowania. Dodatkowym problemem jest wyniesiona ekspozycja terenu, która zwiększa zasięg degradacji krajobrazu przez przyszłą zabudowę produkcyjno-przemysłową.

Konflikt C – planowane osiedle, chociaż administracyjnie przynależy do sołectwa Psary, po wybudowaniu drogi S-5 będzie całkowicie oderwane od Psar. Plan prowadzi do powstania podobnych problemów, które obecnie występują na styku Psary–Szymanów (konflikt A). Planowane osiedle degraduje krajobraz obecnych terenów otwartych.

Konflikt D – tereny aktywności gospodarczej w środku terenów otwartych. Plan sankcjonuje istniejące hale, nie proponując żadnych działań naprawczych dla przeciwdziałania degradacji krajobrazu.

Konflikt E – część sołectwa Psary oddzielona zostanie przez drogę S-5. Tereny przynależące administracyjnie do Psar przylegają bezpośrednio do Krzyżanowic. Plan ignoruje konsekwencje prowadzenia drogi S-5 i skutki, jakie ma to dla zagospodarowania przyległych terenów.

Istnieje obszerna literatura analizująca i opisująca te negatywne zjawiska, a także sposoby zapobiegania im. Ciągłe jednak ta wiedza nie przekłada się na realną poprawę sytuacji i rozwiązywanie konkretnych problemów. Brak rozwiniętych form planowania przestrzennego opartych na partycypacji obywatelskiej jest wynikiem m.in. niedostatecznej wiedzy na temat uspołecznionego kształtowania środowiska oraz negatywnych doświadczeń konfliktów społecznych towarzyszących większości inwestycji celu publicznego. Palącymi potrzebami stały się upowszechnianie wiedzy na temat metod i narzędzi partycypacji oraz popularyzowanie dobrych praktyk w tym zakresie. Tę lukę może wypełnić środowisko naukowe wyższych uczelni, w których misję wpisane jest podnoszenie poziomu edukacji społeczeństwa.

W niniejszym rozdziale przedstawiono inicjatywy podjęte w tym zakresie przez Wydział Architektury Politechniki Wrocławskiej. Poprzez upowszechnianie wiedzy i budowanie struktur dialogu Zakład Kształtowania Środowiska angażuje się w prace mające na celu scalanie osiedli rozbitych przestrzennie i społecznie na terenach podmiejskich Wrocławia. Należy jednak zaznaczyć, że nie są to jedyne inicjatywy podejmowane na tym terenie³.

Przyczyny przestrzennego chaosu

Zmiany cywilizacyjne zachodzące współcześnie odznaczają się ogromną dynamiką. W szybkim tempie oddziałują na kulturę, styl życia, społeczne relacje i – co widzimy w krajobrazie – wpływają na środowisko zamieszkania. Z jednej strony dynamika zmian generuje pożądany potencjał coraz większych możliwości, z drugiej zaś zwiększa presję zagrożeń. Stan, w jakim jest polski krajobraz, wynika ze złej kondycji społecznej Polaków ◆.

◆ Wiszniowski 2010

To, co widzimy wokół siebie w krajobrazie przetworzonym, jest zapisem w przestrzeni kultury zamieszkiwania lokalnej społeczności. Krajobraz jako dobro wspólne stanowi najbardziej widoczny zapis tego, co wspólne – tego, co łączy pojedyncze osoby w lokalną społeczność, w jej odniesieniach do kształtowanego przez nią terytorium. Badania i diagnozy społeczne z ostatnich lat wskazują, że coraz mniej nas łączy – spada zaufanie nie tylko do polityków, ale także do sąsiadów, pogłębia się rozwarstwienie społeczne i alienacja ◆.

◆ Czapiński, Sułek 2011

³ Między innymi w 2006 roku Centrum Rozwiązań Systemowych we współpracy z Fundacją Sendzimira przeprowadziło cykl warsztatów, które przyczyniły się do upowszechnienia i wyboru lokalizacji hydrobotanicznych oczyszczalni ścieków w Dziewinie, w południowej części gminy Ścinawa ◆.

◆ *Partycypacyjne...* 2007

Problematyka partycypacji społecznej w coraz szerszym zakresie jest obecna w publikacjach oraz tematach krajowych i międzynarodowych konferencji⁴. Zgłębiając te zagadnienia i badając uwarunkowania polskie, można zauważyć, że mamy do czynienia z poważnym konfliktem. Z jednej strony politycy i urzędnicy, którzy nie chcą lub nie uważają za potrzebne pozyskiwanie społecznej akceptacji dla przedsięwzięć dotyczących środowiska zamieszkania. Z drugiej zaś słabe i wewnętrznie skłócone lokalne społeczności, które nie potrafią wyłonić hierarchii potrzeb reprezentatywnej dla ogółu. Ten trudny, a często toksyczny związek rodzi opłakane skutki widoczne w chaosie niekontrolowanej zabudowy ♦.

♦ *Polska Polityka...* 2011

♦ Markowski 2008

Brak społecznie umocowanych strategii i polityk zintegrowanego rozwoju uniemożliwia skuteczny udział w europejskiej polityce regionalnej i strukturalnej ♦. Trwające latami dyskusje nad *Polską Polityką Architektoniczną*, a także nad *Europejską Konwencją Krajobrazową* nie przekładają się na politykę ani krajową, ani regionalną, a zwłaszcza na praktykę planowania w gminach. Zazwyczaj plany opracowywane na szczeblu gminy podporządkowane są doraźnym celom pojedynczych inwestorów, spychając na dalsze pozycje wartości krajobrazowe, ład przestrzenny czy choćby jakość życia mieszkańców. Potwierdzają to analizy miejscowych planów wykonywane w ramach pracy naukowo-dydaktycznej w Zakładzie Kształtowania Środowiska Wydziału Architektury Politechniki Wrocławskiej.

Standardy partycypacji

Reintegracja przestrzenna wymaga reintegracji społecznej, w konsekwencji zaś podjęcia systematycznej pracy nad rozwojem kapitału społecznego, który jest niezbędny dla powodzenia przedsięwzięć dotyczących dobra wspólnego ♦. Większości negatywnych zjawisk można przeciwdziałać, a potencjalne zagrożenia neutralizować – jednak wymaga to istotnego podniesienia świadomości wszystkich uczestników procesu podejmowania decyzji przestrzennych. Konsultacje społeczne wymagają odpowiedniego przygotowania wszystkich współpracujących stron. Potrzebne jest wypracowanie zasad oraz metod rozwiązywania problemów, a także planowania i prowadzenia przedsięwzięć inwestycyjnych w porozumieniu z mieszkańcami ♦. Zrównoważony rozwój buduje się na społecznej zgodzie. Tego można się nauczyć.

♦ Wiszniowski 2009

♦ Wiszniowski 2010

⁴ *Europejska Konwencja Krajobrazowa* 2000; *Karta Lipska* 2007; *Krajobraz Polski i Polityka* 2006; *Polska Polityka Architektoniczna* 2011; *Strategia Zrównoważonego Rozwoju* 2006; *Udział kultury w zrównoważonym rozwoju* 2012.

Poczynając od lat 80. XX wieku standardy partycypacyjne są ulepszone, dostosowywane do pojawiających się potrzeb i rozwijane ♦. Duży zasób doświadczeń przekładający się na poradniki i podręczniki w zakresie angażowania lokalnych społeczności w rozwój środowiska zamieszkania jest cennym dorobkiem wielu programów międzynarodowych, m.in. Health 21, Agenda 21, URBACT II, a także wielu instytucji, stowarzyszeń i fundacji ♦.

W latach 90. Agenda 21 wskazywała dwa typy narzędzi umożliwiających integrację danej społeczności wokół celów zrównoważonego rozwoju. Są to:

- narzędzia konsultacji społecznych: regularne wywiady, informacje uzyskiwane telefonicznie, ankiety, kwestionariusze, spotkania otwarte, kampanie, publikowanie lokalnych pism, zaproszenie do współpracy studentów i pracowników wyższych uczelni, współpraca ze szkołami, grupy robocze i inne (il. 4.2);
- narzędzia podnoszące świadomość: wystawy, plakaty, ulotki, broszury i inne materiały wizualne, konferencje, otwarte spotkania publiczne, bilanse, kampanie edukacyjne, regularne spotkania i imprezy, autobusy informacyjne, okresowe przeglądy itp. (il. 4.3).

Podstawową płaszczyzną kontaktów umożliwiającą realizację całego programu Agenda 21 jest forum. Zalecano, aby tworzyły je grupy wyłonione z danej społeczności w celu reprezentowania wspólnych interesów. Zazwyczaj zaprasza się reprezentantów lokalnych grup społecznych, osoby cieszące się autorytetem wśród mieszkańców, przedstawicieli organizacji pozarządowych działających na tym terenie oraz instytucje zainteresowane współpracą. Z uwagi na udział różnych grup nacisku i szeroki zakres rozpatrywanych problemów, wypracowanie wspólnej decyzji często wymaga czasu. Taka koncepcja współpracy zapewnia jednak optymalne kierowanie procesem udziału społecznego.

Praca forum powinna być wspierana przez radę ekspercką (*advisory board*), którą zazwyczaj tworzą przedstawiciele miejscowych uczelni. Środowisko naukowe może pełnić konkretną rolę w strukturach dialogu w ramach forum akademickiego (il. 4.4) na wzór takich uczelni, jak m.in. Wyższa Szkoła Kassel (Niemcy), Uniwersytet Południowej Afryki (RPA), Uniwersytet Lancashire (Anglia), Uniwersytet w Nottingham (Anglia), Uniwersytet Los Angeles (USA), Uniwersytet Illinois (USA). Na podstawie analizy poszczególnych przedsięwzięć partnerskich podejmowanych przez te wyższe uczelnie można określić zobowiązania stąd wynikające, ujęte w tabeli 4.1.

♦ *Community...* 1999,
European... 2007,
Europejski proces... 2000

♦ Wiszniowski 2003

II. 4.2

Warsztaty dla uczniów*. Szkoła Podstawowa im. JP II, Psary.
Fot. J. Wiszniowski

* Dla wzrostu zaangażowania lokalnej społeczności ważne jest pozyskanie kluczowych partnerów, wokół których tworzy się kapitał społeczny. Według badań socjologów takim miejscem budowania kapitału społecznego jest w Polsce szkoła.

II. 4.3

Spotkanie publiczne dla mieszkańców, urzędników i władz samorządowych. Ośrodek Kultury, Sportu i Rekreacji, Wisznia Mała. Fot. J. Wiszniowski

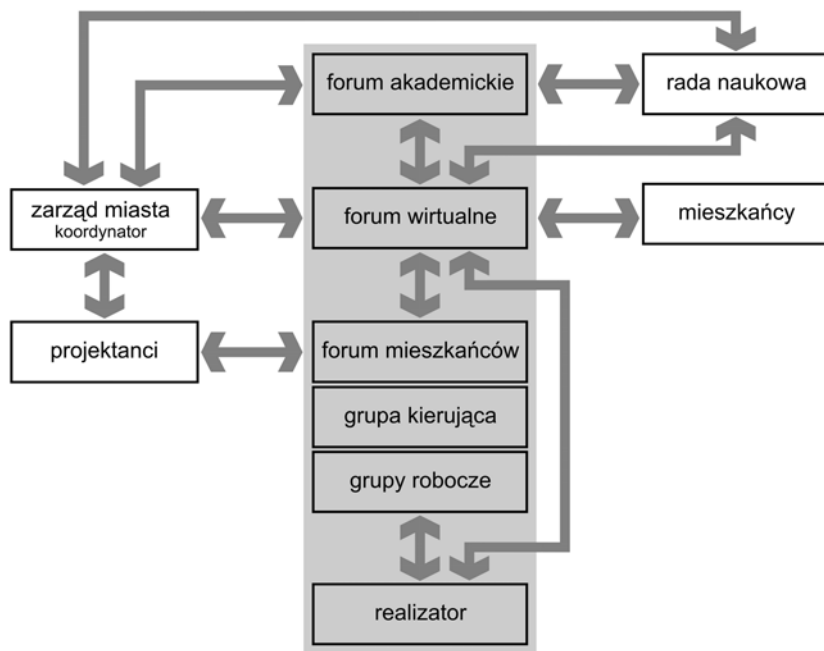
Tabela 4.1
Zadania forum akademickiego.
Oprac. własne

Edukuje	przez podnoszenie poziomu wiedzy na temat środowiska zrównoważonego rozwoju, planowania przestrzennego, zagadnień urbanistyczno-architektonicznych.
Doskonali	w zakresie wiedzy o gospodarowaniu przestrzenią, ochronie i rozwoju zasobów środowiska, umiejętności czytania map, planów i opracowań planistycznych, oraz korzystania z narzędzi informacji przestrzennej.
Służą	przez zaangażowanie w rozwiązywanie konkretnych problemów lokalnych społeczności w danym regionie, konsultacje eksperckie, monitoring i ocenę podejmowanych działań.
Buduje społeczność	przez aktywny udział w inicjowaniu i rozwijaniu struktur współpracy między mieszkańcami.
Kształci fachowców	poprzez przejęcie przez uczelnię odpowiedzialności za dialog z lokalnymi społecznościami – kształtuje postawy zaangażowania społecznego u studentów i przygotowuje ich do prowadzenia uspołecznionego procesu planowania.

Z początkiem XXI wieku sytuacja w Polsce się zmieniła za sprawą kilku ustaw. Są to m.in.:

- Ustawa *Prawo ochrony środowiska* z 27 kwietnia 2001 roku, która wskazuje na konieczność konsultowania raportu o oddziaływaniu przedsięwzięcia na środowisko;
- Ustawa *o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym* z 27 marca 2003 roku, która określa miejsce partycypacji społecznej w procedurach dotyczących sporządzania projektu studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania gminy i projektu miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego⁵;

⁵ Partycypację społeczną przewiduje się tu na trzech etapach:
1) składania wniosków dotyczących studium gminy i MPZP na początku sporządzania jego projektu (lub projektu jego zmian);
2) zapoznawania się z projektem nowego studium gminy i nowego MPZP po ukończeniu fazy projektowej, w trakcie wyłożenia do publicznego wglądu oraz uczestnictwa w dyskusji publicznej nad przyjętymi rozwiązaniami;
3) wnoszenia uwag dotyczących projektu studium gminy i projektu MPZP oraz ich rozpatrywania w końcowej fazie procedury planistycznej.

II. 4.4
Schemat organizacji działań partnerskich z udziałem forum akademickiego. Oprac. własne

- *Ustawa o pomocy społecznej z 12 marca 2004 roku, obligująca do konsultacji przy sporządzaniu gminnych strategii rozwiązywania problemów społecznych i rozwoju społecznego* ♦;
- *Ustawa o udostępnianiu informacji o środowisku i jego ochronie, udziale społeczeństwa w ochronie środowiska oraz o ocenach oddziaływania na środowisko z 3 października 2008 roku, w której jest mowa o powszechnym wglądzie w dokumenty w procesie uzyskiwania decyzji o środowiskowych uwarunkowaniach planowanego przedsięwzięcia i ocenie jego potencjalnego oddziaływania na środowisko*⁶;
- *Ustawa o infrastrukturze informacji przestrzennej z 4 marca 2010 roku, która ułatwia dostęp do informacji przestrzennych, mogących usprawnić zarządzanie zasobami środowiska w warunkach społeczeństwa informacyjnego.*

♦ Chojnowska-Ochnik i in. 2010

Ustawy te – podobnie jak unijne fundusze pomocowe – nałożyły na samorządy lokalne obowiązek konsultowania podstawowych decyzji i dokumentów ze społeczeństwem.

⁶ Konsultacje prowadzi się dla przedsięwzięć mogących:

- zawsze znacząco oddziaływać na środowisko,
- potencjalnie oddziaływać na środowisko,
- oddziaływać na obszary Natura 2000, dla których określono obowiązek przeprowadzenia oceny oddziaływania na środowisko i przygotowania raportu.

W roku 2008 w ramach *Poakcesyjnego Programu Wsparcia Obszarów Wiejskich* zaczęto też wdrażać *Program Integracji Społecznej*, który przyczynił się do upowszechniania metod partycypacji. Pomimo prawnego systemu zachęt, a nawet zobligowania do uspołecznienia procesów podejmowania decyzji w kwestiach rozwoju przestrzennego, siła przyzwyczajenia jest tak duża, że do autentycznego zaangażowania dochodzi rzadko i to głównie w sytuacjach odbieranych jako kontrowersyjne i naruszające interes miejscowej ludności⁷.

Program Reintegracji Osiedli

Powstanie i rozwój przedsięwzięć partnerskich zależą od woli współpracy poszczególnych stron, ich umiejętności prowadzenia dialogu w celu znalezienia konsensusu, a często także od środków finansowych, jakie gmina może przeznaczyć na działania ekspertów. W tym kontekście stała współpraca urzędów marszałkowskich z uczelniami może ułatwić stworzenie jednej ze struktur partnerskiej współpracy, np. forum akademickiego. Potrzebne są też dobre praktyki – doświadczenia współpracy podejmowanej do realizacji konkretnych celów. Z analizy podobnych przykładów wynika, że na początku należy określać mniejsze cele, ponieważ wtedy w krótszym czasie da się ocenić rezultaty podjętych przedsięwzięć.

Program Reintegracji Osiedli (PRO) to zbiór działań naukowych i dydaktycznych, skierowany do gmin Wrocławskiego Obszaru Funkcjonalnego (WrOF). Upowszechnia on wiedzę na temat zagrożeń i możliwości przeciwdziałania degradacji osiedli w strefie podmiejskiej. Jest to działanie mające na celu wytworzenie dobrej praktyki prowadzącej do:

- wzrostu znaczenia dobra wspólnego dla wszystkich uczestników tego procesu,
- wzrostu odpowiedzialności za środowisko,
- powstania płaszczyzny współpracy,
- wzrostu zaangażowania w uspołecznienie procesów formułowania strategii i planowania.

Działania te są realizowane w sposób zintegrowany przez łączenie dydaktyki na Wydziale Architektury, podnoszenie kwalifikacji przedstawicieli samorządu terytorialnego oraz upowszechnianie wiedzy i przygotowanie partycypacji lokalnych

⁷ Klasycznym przykładem takiej sytuacji był spór nt. możliwości przeprowadzenia obwodnicy Augustowa przez obszary Natura 2000.

społeczności w jednym przedsięwzięciu związanym z konkretnym obszarem i określoną grupą mieszkańców. Program tworzy się na bazie wieloletniej pracy naukowej i dydaktycznej rozwijającej dorobek w dziedzinie partycypacji społecznej w procesie planowania i projektowania⁸ oraz praktycznych doświadczeń wynikających z zaangażowania w uspołecznianie procesów podejmowania decyzji dotyczących zagospodarowania przestrzennego na obszarze Gminy Wisznia Mała⁹.

Teren gminy mieści się w strefie podmiejskiej, przy północnej granicy Wrocławia. Występujące tu intensywne procesy urbanizacji wywołują złożone problemy przestrzenne. Dolina rzeki Widawy jest naturalną granicą między miastem a gminą, a jednocześnie obszarem krajobrazowym łączącym tereny po obu stronach tej granicy.

Program Reintegracji Osiedli ma na celu rozwój:

1. Dorobku naukowego:

- badanie możliwości i zagrożeń zrównoważonego rozwoju osiedli w strefie podmiejskiej,
- opracowanie metody ewaluacji rozwoju przestrzennego w aspekcie zagadnień społecznych,
- wystąpienia i publikacje prezentujące rezultaty projektu reintegracji, gromadzenie zbioru dobrych praktyk;

2. Potencjału dydaktycznego:

- ćwiczenia projektowe oparte na rzeczywistych problemach kształtowania środowiska zamieszkania umożliwiające studentom lepsze przygotowanie do zawodu,
- praktyczne zastosowania prezentowanej na wykładach wiedzy podczas spotkań studentów z lokalnymi społecznościami,
- konfrontacja przyjmowanych podczas zajęć założeń do projektu z opinią mieszkańców i przedstawicieli lokalnego samorządu,
- poszerzanie wiedzy i umiejętności studentów w zakresie przygotowania i prowadzenia uspołecznionego procesu projektowego (przedstawianie projektu w sposób komunikatywny dla lokalnych społeczności, przygotowanie wystawy, prowadzenie konsultacji społecznych, warsztaty).

⁸ O zaangażowaniu studentów Wydziału Architektury PWr w proces wnoszenia uwag do projektu zmian w studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Wrocławia pisze Alina Drapella-Hermansdorfer ♦.

⁹ Umowa-porozumienie o współpracy, CRU nr P/50/12, z dnia 26.03.2012.

Il. 4.5

Spotkanie publiczne* połączone z prezentacją i wystawą prac studenckich. Ośrodek Kultury, Sportu i Rekreacji, Wisznia Mała. Fot. J. Wiszniowski

* W spotkaniu wzięli udział: wójt gminy Wisznia Mała, pracownicy Urzędu Gminy, radni, sołtysi i mieszkańcy miejscowości z terenu gminy oraz studenci i pracownicy naukowo-dydaktyczni Wydziału Architektury Politechniki Wrocławskiej.

Program Reintegracji Osiedli wykorzystuje:

- światowe doświadczenia przeciwdziałania zagrożeniom niekontrolowanej zabudowy terenów podmiejskich,
- potencjał środowiska naukowego Wydziału Architektury Politechniki Wrocławskiej (przede wszystkim pracowników Zakładu Kształtowania Środowiska),
- otwarcie Wydziału Architektury Politechniki Wrocławskiej na współpracę z lokalnym samorządem, biznesem i lokalnymi społecznościami (zgodnie z zasadą: „Myśl globalnie – działaj lokalnie”),
- zaangażowanie Politechniki Wrocławskiej w upowszechnianie wiedzy wśród lokalnych społeczności.

Główne kierunki Programu Reintegracji Osiedli:

- integracja społeczna – odbudowa i rozwój lokalnych społeczności, budowanie więzi społecznych opartych na terytorializmie,
- rozwój zaangażowania lokalnych społeczności w ochronę i kształtowanie środowiska zamieszkania (debaty, prelekcje, konsultacje, warsztaty, prezentacje, wystawy),
- rozpoznawanie i rozwój miejsc charakterystycznych – wyróżników kulturowych stymulujących rozwój więzi z miejscem zamieszkania,
- rewitalizacja przestrzeni publicznych (ulic i placów) jako miejsca spotkań i budowania wspólnoty,
- rozwój miejsc centrotwórczych – punktów ciężenia integracji przestrzennej,
- konsolidacja terenów zabudowanych, przywracanie wartości użytkowej ziemi oraz ochrona terenów rolniczych i obszarów naturalnych.

W dalszej części rozdziału prezentowane są działania naprawcze obejmujące swoim zakresem problemy społeczno-przestrzenne wybranych osiedli peryferyjnych północnej części Wrocławia oraz miejscowości gminy Wisznia Mała. Od północy granicę miasta Wrocławia wyznacza rzeka Widawa. Jej dolina jest osią spinającą obszary po obu stronach granicy. Istnieją tu podobne uwarunkowania środowiskowe, ale różny status administracyjny, dlatego opracowania porównawcze osiedli tego obszaru przynoszą szczególnie interesujące wnioski.

W ramach działań na rzecz poprawy kształtowania środowiska realizowane są przedsięwzięcia adresowane do wszystkich użytkowników przestrzeni (il. 4.5). Doświadczenia zbierane na każdym etapie projektu są analizowane w celu wyod-

rębnienia i doskonalenia rozwiązań przynoszących najlepsze efekty. Badanie możliwości i zagrożeń zrównoważonego rozwoju osiedli w strefie podmiejskiej na przykładzie gminy Wisznia Mała pozwoli opracować metodę ewaluacji rozwoju przestrzennego w aspekcie zagadnień społecznych i zgromadzić zbiór dobrych praktyk zalecanych do stosowania w większości gmin sąsiadujących z dużymi miastami.

Rezultaty współpracy z samorządem

Program Reintegracji Osiedli realizowany we współpracy Wydziału Architektury Politechniki Wrocławskiej i podwrocławskiej gminy Wisznia Mała obejmuje działania mające na celu poprawę organizacji i kształtowania przestrzeni w oparciu o wartości społeczne. Aby zmiana się dokonała i utrwaliła w krajobrazie polskich miast i wsi, konieczne jest kontynuowanie podobnych działań. Społeczność, z jej systemem wspólnych wartości, jest spoiwem niezbędnym dla prawidłowego rozwoju środowiska zamieszkania. Wymaga to aktywności wzmacniających i integrujących społeczność, a także przygotowujących ją do wzięcia aktywnego udziału w procesie podejmowania decyzji – ważne jest, by nikogo nie wykluczać z prawa do stanowienia o swoim środowisku zamieszkania ♦.

♦ Wiszniowski 2009

Pomimo obowiązku partycypacji społecznej, zapisanego w procedurach planistycznych, doświadczenia pokazują, że przestrzegana jest litera prawa, a w praktyce często dochodzi do instrumentalnego traktowania lokalnej społeczności. Uwidacznia się to w różnych formach wykluczenia przez:

- ograniczenie dostępu do informacji,
- forsowanie jednego rozwiązania bez alternatywy,
- brak chęci dialogu i współpracy.

Ograniczenie dostępu do informacji najczęściej spowodowane jest brakiem działań zmierzających do zainteresowania mieszkańców tematem przedsięwzięcia. Umieszczanie w Internecie informacji napisanej administracyjnym, bezosobowym żargonem¹⁰ albo wykładanie planu w jego obowiązującej, mało komunikatywnej formie zapisu graficznego, „załatwia” narzucony procedurą obowiązek informowania społeczeństwa. Przepis jest spełniony literalnie, ale ze względu na niską jakość przekazu

¹⁰ Typowym przykładem takiej informacji jest „Obwieszczenie o wyłożeniu do publicznego wglądu projektów miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, Wisznia Mała, 26 września 2012 r.”, <http://www.bip.wiszniamala.pl/webcm/ogoszenia2?wid=123&templateId=1&tdocid=8970>.

informacji nie prowadzi w praktyce do konsultacji społecznych. Przede wszystkim informacja powinna być napisana w prosty i zrozumiały sposób, opatrzona komentarzem wyjaśniającym istotę przedsięwzięcia, jak również konkretne skutki, jakie niesie dla mieszkańców – pozytywne i negatywne. Przemilczenie negatywnych konsekwencji wcześniej czy później stanie się powodem konfliktu, którego podłożem będzie oburzenie wynikające z wprowadzania w błąd. Tego typu zjawiska burzą kruchą płaszczyzną dialogu, wprowadzając nieufność i wrogość. Aby pozyskać udział mieszkańców w procesie planowania, konieczne jest klarowne przedstawianie zamierzeń, ponieważ tylko zaufanie daje możliwość dojścia do porozumienia i współpracy. Wszelkie manipulowanie informacją wprowadza poważne bariery w procesie partycypacji społecznej i dyskredytuje nawet obiektywnie pozytywne dla mieszkańców decyzje.

Opis konsekwencji wynikających z zapisów planu powinna zawierać prognoza oddziaływania na środowisko, która stanowi podstawę do projektu planu. Niestety w przypadku analizowanych planów zagospodarowania miejscowości z terenu gminy Wisznia Mała prognozy te zostały sporządzone wyjątkowo nie dbale. Prognoza dla Krzyżanowic zupełnie pominęła zagrożenia już istniejące (przekroczenie norm hałasu przez autostradową obwodnicę Wrocławia), a także te zagrożenia spodziewane w niedługim czasie (trasa S-5, łącznik pawłowski ze skrzyżowaniem w Krzyżanowicach i planowane drogi zbiorcze prowadzone przez zabudowę mieszkaniową). Zabrakło też w niej oceny zagrożeń płynących dla krajobrazu, wynikających z planowanej zabudowy produkcyjno-przemysłowej o skali i formie zdecydowanie obcych dla krajobrazu kulturowego miejscowości. Brak rzetelnej prognozy, która jest dokumentem podstawowym dla uchwalanego planu i powinno skutkować koniecznością powtórzenia całej procedury uchwalania miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego ♦.

♦ *Ustawa...* 2008

Przedstawienie jednego, skończonego projektu planu jest kolejną barierą dla konsultacji społecznych. Zanim zostanie wyłożony projekt planu w formie zrozumiałej wyłącznie dla profesjonalistów, debatę publiczną powinny zasilać opracowania wariantowe w postaci rysunków, makiet bądź wizualizacji. Skończony i wydrukowany na dużej planszy projekt onieśmiela i utrudnia dyskusję. Może sprawiać wrażenie, że praca jest skończona, zanim jeszcze przedłożono ją opinii publicznej. Obserwując spotkania przeprowadzone w czasie wyłożenia planów, można zauważyć, że uwagi mieszkańców mobilizują projektantów do obrony własnych rozwiązań, a przecież nadużyciem byłoby stwierdzenie, że

przedstawiane projekty są skończoną doskonałością. Zubaża to w istotny sposób dialog, ponieważ nie dopuszcza do rozważenia innych opcji. Tym samym obniża się jakość i różnorodność, które mogłyby być cennymi wartościami wynikającymi ze współpracy.

Dla poprawy jakości konsultacji społecznych należałoby prezentować kilka wariantów planu, aby zapewnić wybór i możliwość dyskusji na temat plusów i minusów poszczególnych koncepcji. Najlepszym rozwiązaniem jest zorganizowanie warsztatów i wspólne wypracowanie strategii rozwoju. Warsztaty typu charette są bardzo popularne w krajach UE. Niestety w Polsce pojawiają się sporadycznie¹¹.

Okazuje się też, że pomimo prawnego zagwarantowania konsultacji społecznych, urzędnicy bronią się przed wynikającymi z uwag ewentualnymi zmianami, obawiając się słusznie, że uwzględnienie zmian musi prowadzić do powtórzenia procedury – od ogłoszenia o przystąpieniu do planu włącznie. To dłużej trwa i więcej kosztuje. Dlatego władze lokalne i projektanci z góry zakładają, że konsultacje nie wniosą żadnych istotnych zmian i że plan uchwali się bez uwzględniania uwag. Taka praktyka jest też niestety milcząco aprobowana przez mieszkańców, którzy nie mając w tym względzie innych doświadczeń, są przekonani, że tak musi być.

Z tego powodu zapisy prawne nie wystarczą dla pozyskania udziału lokalnej społeczności w procesie planowania. Trzeba zmienić nastawienie urzędników, projektantów i mieszkańców, pokazać przykłady dobrze przeprowadzonego planowania, uświadomić wartość społecznego zaangażowania w ochronę i kształtowanie swojego środowiska zamieszkania.

W ramach PRO przy udziale studentów Wydziału Architektury przygotowano krótką analizę oddziaływania planu na środowisko, ilustrowaną za pomocą zrozumiałych schematów oraz wizualizację efektów planu w postaci makiety 3D. Opracowanie skutków zapisów planu przedstawione zostało na spotkaniu publicznym z mieszkańcami, uświadamiając obecnym, jakiego typu zagrożenia może przynieść uchwalenie planu.

Budzenie świadomości społecznej, jeżeli jest oddolną inicjatywą, siłą rzeczy może wywoływać oburzenie mieszkańców

¹¹ Maciej M. Mycielski, architekt i urbanista, uczestnik ponad 30 warsztatów planistycznych, projektant m.in. eko-miasta Siewierz, stwierdza: *Doświadczenia „charette” w Polsce są ograniczone, a miejsce takiego działania w procesie planistycznym jeszcze nieokreślone. [...] W ramach obecnie obowiązujących procedur i przepisów warsztat „charette” mógłby mieć miejsce po studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy lub na początku procedury miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego, np. jako uzupełniająca forma gromadzenia wniosków do planu* ♦.

na władze samorządowe. W odczuciu ludzi wybrani przez nich reprezentanci powinni strzec ich interesów, tymczasem okazuje się, że często sami nie mają odpowiedniej wiedzy i doświadczenia, żeby przewidzieć potencjalne konsekwencje uchwalanych planów.

Informacja zachęcająca do udziału musi uwzględniać możliwości dotarcia do niej. Na przykład, zamieszczanie informacji dotyczącej mieszkańców jednej miejscowości na platformie bip.gov.pl, wśród wielkiej liczby innych ogłoszeń, prowadzi do szybkiego jej zagubienia w ogólnym natłoku komunikatów. Dotarcie do niej jest często bardzo utrudnione.

Ważne jest też miejsce i czas wyznaczony na spotkanie publiczne. Jeżeli zaprasza się na nie do budynku położonego w znacznej odległości (z Krzyżanowic do Wiszni Małej – 9 km), w dniu pracy i w godzinach przedpołudniowych – może to sprawiać wrażenie, że organizatorom raczej na debacie publicznej nie zależy.

W wyniku interwencji zmieniono termin debaty nad wyłożonym planem dla Krzyżanowic z godziny 10.00 na 17.00. Okazało się, że samo przeniesienie godziny spotkania na bardziej dogodną dla mieszkańców spowodowało, że było to jedyne spotkanie spośród organizowanych przez władze gminy, na które mieszkańcy przyszli. Z innych miejscowości, które miały spotkania na temat wyłożonych planów, we wczesnych godzinach przedpołudniowych – nie przychodził nikt lub pojawiała się jedna osoba. Na godzinę 17.00 przyjechało ok. 20 mieszkańców Krzyżanowic. Zmiana godziny na bardziej przyjazną dla osób pracujących zdecydowanie podniosła frekwencję.

Zamieszczenie obwieszczenia na tablicy ogłoszeń (w przypadku większości miejscowości przy przystanku autobusowym) również nie wystarcza, ponieważ zdecydowana większość mieszkańców porusza się samochodami. Wprawdzie sprawa upublicznienia informacji jest realizowana zgodnie z przepisami, ale obiektywna skuteczność tych działań (zamieszczenie ogłoszenia na stronie www.bip.gov.pl oraz na tablicy przy przystanku) jest niestety znikoma.

Sytuację zdecydowanie poprawiłaby szersza kampania informacyjna. Wystarczyłoby przesłać pocztą lub wrzucić bezpośrednio do skrzynki na listy broszury informujące szczegółowo o planowanych przedsięwzięciach, z osobistym apelem o uczestnictwo. W krajach, takich jak Anglia, Francja, Holandia, Niemcy często wykorzystuje się też autobusy informacyjne, które są parkowane w bezpośrednim sąsiedztwie lub, jeśli obszar jest większy, objeżdżają okolicę, przystając na dłużej w miejscach skupisk domów.

W omawianym przypadku władze nie widziały potrzeby dodatkowych spotkań i konsultacji, uważając, że warunki narzucone ustawą o planowaniu przestrzennym zostały już spełnione. Pojawiła się więc obywatelska inicjatywa zorganizowania dodatkowego spotkania dla mieszkańców. Spotkanie to zorganizowano o wiele bliżej, w budynku szkoły w Psarach (z Krzyżanowic do Psar – 2 km) na godzinę 18.00. Zostało ono poprzedzone zaproszeniem z załączoną obszerną informacją na temat skutków planów i zachętą do osobistego udziału, które w formie broszury (z ilustracjami i komentarzami) trafiło do skrzynek na listy wszystkich domów w Krzyżanowicach. Efektem był udział 150 mieszkańców. W stosunku do publicznej debaty nad wyłożonym planem, zorganizowanej przez władze gminy, na którą przyjechało 20 osób, nastąpił znaczny postęp. Biorąc pod uwagę fakt, że koszty organizacyjne spotkania były pomijalne (koszt kserowania ulotek), rezultat wynikał jedynie ze stosunku do zaangażowania społecznego. Tam, gdzie nie chodzi jedynie o spełnienie przepisów, a najważniejszym celem jest jak najszerzy udział lokalnej społeczności frekwencja mówi sama za siebie¹².

Upowszechnianie wiedzy

Jak planować, projektować, prowadzić proces inwestycyjny, chroniąc i rozwijając potencjał środowiska przyrodniczego, kulturowego i społecznego, a jednocześnie przeciwdziałać konfliktom przestrzennym i społecznym? Konieczne jest podnoszenie świadomości i upowszechnianie wiedzy na temat uspołecznionego kształtowania środowiska, poczynając od właściwej edukacji przyszłych architektów i urbanistów, poprzez doskonalenie przedstawicieli samorządu terytorialnego i urzędników, kończąc na podnoszeniu świadomości mieszkańców.

Realizacja *Programu Reintegracji Osiedli* odbywa się na kilku poziomach: współpraca z urzędem gminy, z lokalnym samorządem, z mieszkańcami, z ośrodkiem kultury oraz ze szkołami.

¹² Szczególne podziękowania należą się mieszkańcom Krzyżanowic za udział w spotkaniach, wsparcie, pracę i zaangażowanie. Pani Józefie Bebtocińskiej, radnej i sołtys z Krzyżanowic, za współorganizowanie konsultacji społecznych i za spotkania ze studentami. Pani Elżbiecie Komarzyńskiej, dyrektorze Szkoły Podstawowej im. Jana Pawła II w Psarach, za pomoc w zorganizowaniu warsztatów dla uczniów oraz spotkania i wystawy dla mieszkańców. Panu Jakubowi Bronowickiemu, wójtowi gminy Wisznia Mała, i pracownikom Urzędu Gminy za gotowość współpracy. Współpracownikom z Zakładu Kształtowania Środowiska i studentom Wydziału Architektury PWr za wspólny wysiłek przy realizacji PRO.

Dotychczasowe działania to:

- konsultacje w sprawie przygotowywanych MPZP,
- prelekcje dotyczące zagadnień kształtowania i ochrony środowiska z udziałem wójta, pracowników Urzędu Gminy, radnych, sołtysów i członków Grup Odnowy Wsi,
- opracowania dotyczące głównych problemów rozwoju przestrzennego osiedli na terenie gminy Wisznia Mała, wykonywane przez studentów w ramach przedmiotów prowadzonych przez Zakład Kształtowania Środowiska (umowa o współpracy z dnia 26.03.2012),
- prezentacja projektów i wystawa prac studenckich dotyczących kształtowania przestrzeni publicznych oraz zrównoważonego rozwoju osiedli na terenie gminy Wisznia Mała (Wisznia Mała 21.05.2012),
- dwudniowe warsztaty pt. „Szkoła moich marzeń” dla uczniów klas 0–6 dotyczące zagadnień kształtowania środowiska, przeprowadzone w Szkole Podstawowej im. Jana Pawła II (Psary 12–13.06.2012) oraz wystawa wykonanych przez dzieci prac (klasy 0–3 widoki budynku szkoły, klasy 4–6 makiety szkoły z otoczeniem),
- współpraca przy tworzeniu Centrum Edukacji i Integracji Społecznej w SP im. Jana Pawła II (zawiązanie lokalnej grupy wsparcia wśród osób reprezentujących środowiska naukowe, biznesowe, kulturalne, społeczne i polityczne),
- spotkania publiczne na temat ochrony i zrównoważonego kształtowania środowiska zamieszkania: Krzyżanowice w dniu 29.10.2012 (Grupa Odnowy Wsi), Wisznia Mała w dniu 6.11.2012 (debata nad wyłożonym MPZP), Psary w dniu 15.11.2012 (spotkanie dla mieszkańców),
- upowszechnianie wiedzy przez udział w procesie (środowiska naukowego, studentów, samorządu terytorialnego i mieszkańców).

Od 2010 roku na Wydziale Architektury Politechniki Wrocławskiej na kierunku Architektura i Urbanistyka oraz Gospodarka Przestrzenna prowadzone są przedmioty wprowadzające w tematykę partycypacji społecznej w procesie projektowania i planowania: „Projektowanie uczestniczące” oraz „Projektowanie przestrzeni publicznych”. Zagadnienia partycypacji uwzględniały także inne przedmioty w ramach dydaktyki prowadzonej przez Zakład Kształtowania Środowiska Wydziału Architektury Politechniki Wrocławskiej. Ważnym elementem uzupełniającym dydaktykę stały się działania praktyczne. Na zajęcia zapraszani

są przedstawiciele lokalnych społeczności, władz samorządowych i urzędnicy, którzy odnoszą się do opracowywanych przez studentów analiz i wniosków. Studenckie projekty prezentowane są mieszkańcom i radzie gminy w formie publicznych prezentacji i wystaw. Studenci biorą udział w przygotowaniu i prowadzeniu publicznych prezentacji, dyskusji oraz warsztatów architektonicznych dla uczniów szkoły podstawowej. Możliwości rozwoju potencjału dydaktycznego przedstawione zostały w tabeli 4.2.

Wzrost wiedzy i umiejętności w zakresie uspołecznionego projektowania	przez wykłady oparte na światowych osiągnięciach i doświadczeniach krajów o wysokim poziomie kapitału społecznego i rozwiniętym społeczeństwie obywatelskim.
Przygotowanie do prowadzenia uspołecznionego projektowania	przez zaangażowanie w rozwiązywanie konkretnych problemów lokalnej społeczności, konsultacje z przedstawicielami lokalnych społeczności, analizę podejmowanych działań.
Praktyczne umiejętności	przez prowadzenie warsztatów architektonicznych na różnych poziomach dla uczniów szkół podstawowych, gimnazjalnych i ich rodziców.
Zastosowanie zdobytej wiedzy i umiejętności w przygotowaniu i prowadzeniu publicznych spotkań z mieszkańcami	przez organizowanie wystaw, prowadzenie publicznych prezentacji, konfrontacje przyjmowanych podczas zajęć założeń do projektu z opinią mieszkańców i przedstawicieli lokalnego samorządu.

Tabela 4.2
Rozwój potencjału dydaktycznego. Oprac. własne

Proces dydaktyczny zintegrowany w ramach *Programu Reintegracji Osiedli* prowadzony jest na obu kierunkach, na różnych przedmiotach (tab. 4.3). W ramach współpracy pracownicy Zakładu Kształtowania Środowiska wraz z pracownikami Urzędu Gminy wybrali do opracowania konkretne problemy rozwoju przestrzennego jednostek osadniczych na terenie gminy. Projekty dotyczące poszczególnych miejscowości przygotowane zostały w ramach przedmiotów na kierunkach Architektura i Urbanistyka oraz Gospodarka Przestrzenna. Wybrane projekty studenckie przedstawione zostały 21 maja 2012 roku podczas spotkania publicznego z udziałem wójta, przedstawicieli lokalnego samorządu i mieszkańców. Po wprowadzeniu w problematykę opracowań studenci przedstawili przygotowane prezentacje i posterki, które po spotkaniu weszły w skład wystawy udostępnionej publicznie w Ośrodku Kultury w Wiszni Małej (il. 4.6).

Il. 4.6
Publiczna wystawa i prezentacja studenckich projektów. Ośrodek Kultury, Sportu i Rekreacji, Wisznia Mała. Fot. J. Wiszniowski

Tabela 4.3
Rodzaj i zakres poszczególnych elementów dydaktyki wykorzystujących współpracę z lokalną społecznością i samorządem w ramach *Programu Reintegracji Osiedli*. Oprac. własne

Kierunek: Architektura i Urbanistyka

Przedmioty	Tematyka i zakres
Projektowanie przestrzeni publicznej	Projektowanie przestrzeni publicznej jako spoiwa wiążącego ze sobą poszczególne elementy struktury funkcjonalno-przestrzennej. Przestrzeń publiczna jako komunikat wartości uznawanych przez społeczność. Miejsca integracji społecznej umożliwiającego spotkania i udział w wydarzeniach publicznych, kulturalnych i komercyjnych.
Projektowanie uczestniczące	Projektowanie architektoniczne uwzględniające wartości społeczne. Stosowanie zasad i technik prowadzących do pozyskania społecznego zaangażowania i wsparcia.
Projektowanie obiektów i obszarów rekreacyjno-sportowych	Projektowanie zespołów rekreacyjno-sportowych jako elementów integracji społecznej i przestrzennej oraz ochrony i rozwoju wartości przyrodniczo-krajobrazowych na obszarach rolniczych zagrożonych niekontrolowaną zabudową terenów otwartych.

Kierunek: Gospodarka Przestrzenna

Przedmioty	Tematyka i zakres
Planowanie przestrzeni publicznej	Planowanie i zarządzanie przestrzenią publiczną w procesie uspołecznionym. Strategie i scenariusze działań partnerskich w przestrzeni publicznej. Ochrona i rozwój wartości społecznych w przestrzeni publicznej.
Planowanie uczestniczące	Planowanie wzrostu partycypacji społecznej w procesie kształtowania i zarządzania środowiskiem, podnoszące jakość i efektywność gospodarowania przestrzenią. Stosowanie zasad i technik prowadzących do pozyskania społecznego zaangażowania i wsparcia.
Projektowanie równoważonego rozwoju miast i osiedli	Projektowanie równoważonego rozwoju obszarów zagrożonych degradacją (m.in. ocena zasobów, ochrona krajobrazu kulturowego, kompensacja przyrodnicza). Rozpoznanie obszarów problemowych i wskazanie rozwiązań.

Pod koniec semestru studenci uczestniczący w różnych kursach zintegrowanych w *Programie Reintegracji Osiedli* przeprowadzili wspólną prezentację swoich projektów podczas publicznego spotkania z mieszkańcami. Połączenie na jednym spotkaniu – w

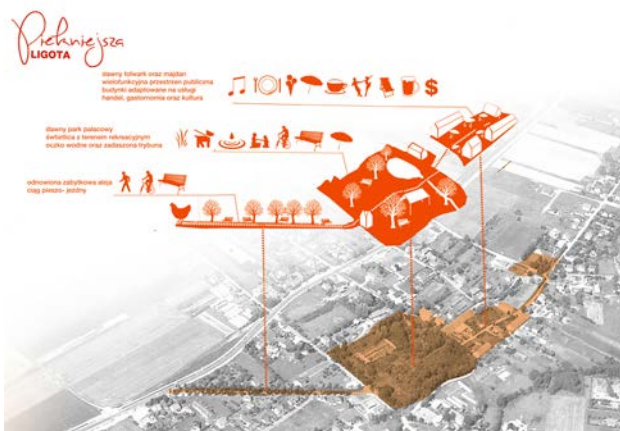
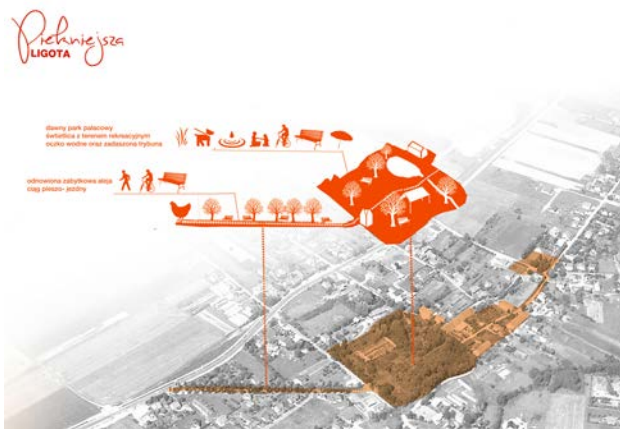
odniesieniu do tych samych konkretnych osiedli – różnych kierunków, planowania strategii przestrzennych, planowania urbanistycznego, projektowania architektonicznego, aż do skali małej architektury umożliwiło uzyskanie pełnego obrazu zagrożeń i możliwości, a także wymianę różnych punktów widzenia i podejść do tego samego tematu. W ten sposób mieszkańcy uzyskali szeroką perspektywę, a studenci mieli możliwość poznania opracowywanych zagadnień z różnych stron i w różnych skalach.

Studenci biorący udział w kursie „Projektowanie przestrzeni publicznej” mieli za zadanie rozpoznać miejsca ważne dla budowania sąsiedzkiej wspólnoty, określić podstawowe problemy, opracować wnioski i zaproponować rozwiązania. W trakcie zajęć okazało się, że dla studentów największy problem stanowiło określenie programu funkcjonalnego dla projektowanej przestrzeni publicznej oraz jej układu funkcjonalno-przestrzennego.

Dla prowadzącego kurs najtrudniejszym zadaniem okazało się wypracowanie ze studentami czytelnego i zrozumiałego sposobu prezentacji ich pomysłów. Wiele wysiłku kosztowało uzyskanie logicznego ciągu prezentowanych plansz. Daje to wyobrażenie o tym, że warsztat projektowy i umiejętność właściwego zaprezentowania rozwiązań nawet na V roku studiów może sprawiać wielki problem. Zaskakująco wiele pomysłów traci z powodu złej grafiki i chaotycznej prezentacji.

Czasem braki warsztatowe studenci starali się rekompensować niekonwencjonalnymi pomysłami, ale nierealność tych rozwiązań i oderwanie od rzeczywistości (zwłaszcza od jej ekonomicznego aspektu) jeszcze bardziej obniża jakość studenckich opracowań. Na koniec kursu udało się jednak dla większości tematów uzyskać bardzo ciekawe projekty. Kilka z nich wzbudziło duże zainteresowanie wśród władz gminy i pracowników urzędu, a także radnych i mieszkańców. Warto było pokazać między innymi projekt systemu przestrzeni publicznych w Ligocie Pięknej jako przykład czytelności przekazu i wyrazistości formy (il. 4.7).

Prosta ankieta przeprowadzona wśród studentów na początku i na końcu kursu wykazała wzrost zainteresowania uspołecznionym procesem projektowym i wzrost przekonania o randze partycypacji społecznej w kształtowaniu środowiska. Przygotowanie studentów do wdrażania uspołecznionego procesu projektowego zostało utrwalone przez udział w organizacji i prowadzeniu publicznej prezentacji projektów przed mieszkańcami. Natomiast mieszkańcy otrzymali nowy impuls do zainteresowania się miejscem swojego zamieszkania.

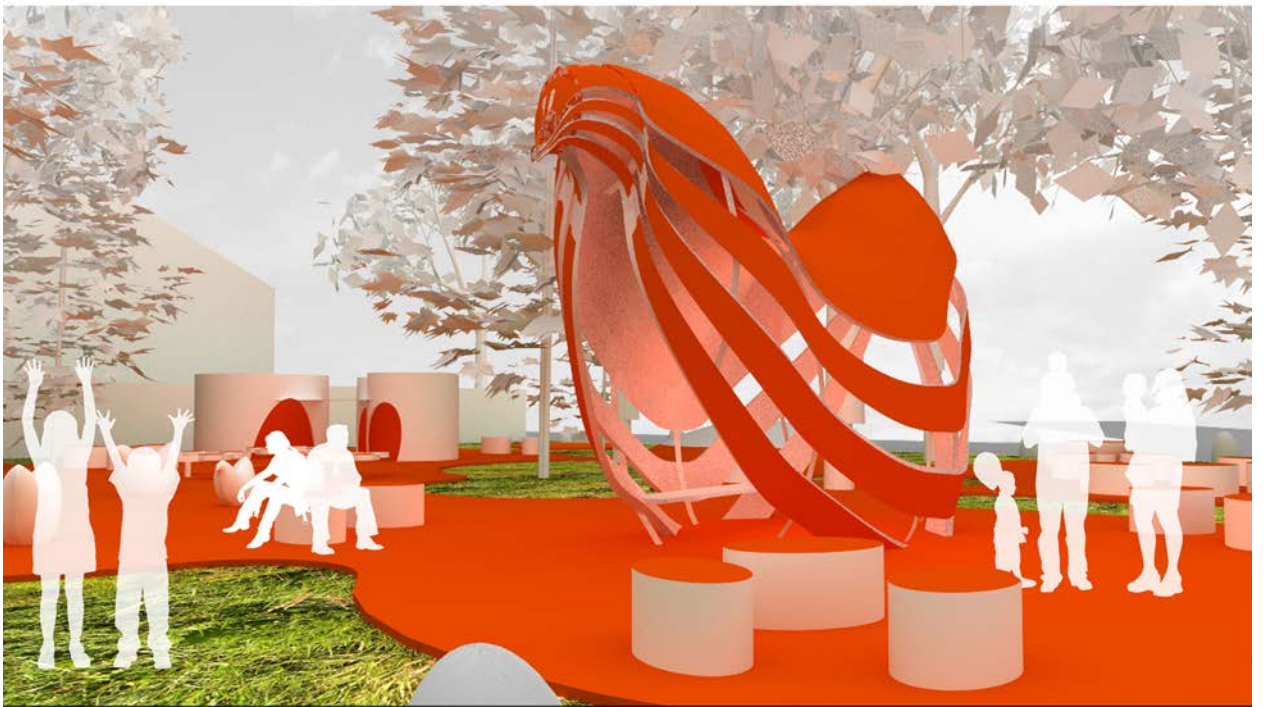

II. 4.7

Wybrane plansze z pracy pt. „Piękniejsza Ligota”. Oprac. M. Góra, M. Karczewska, Wrocław 2012

Piękniejsza
LIGOTA

II. 4.8

Praca w grupach podczas warsztatów pt. „Szkoła moich marzeń”. Klasy 4–6. Szkoła Podstawowa im. JPiI, Psary.

Fot. J. Wiszniowski

II. 4.9

Praca indywidualna podczas warsztatów. Klasy 1–3. Szkoła Podstawowa im. JPiI, Psary.

Fot. J. Wiszniowski

II. 4.10

Uczniowie klas 4–6 wykonujący makiety budynku szkoły wraz z otoczeniem. Szkoła Podstawowa im. JPiI, Psary.

Fot. J. Wiszniowski

Oprócz spotkań z dorosłymi mieszkańcami równolegle organizowane były warsztaty adresowane do dzieci i młodzieży, tak aby objąć działaniami możliwie najszerszą reprezentację lokalnych społeczności. W ramach *Programu Reintegracji Osiedli* pracownicy Zakładu Kształtowania Środowiska we współpracy ze Szkołą Podstawową im. Jana Pawła II w Psarach przeprowadzili Warsztaty Wyobraźni pt. „Szkoła moich marzeń”. Dzięki wielkiemu zaangażowaniu Elżbiety Komarzyńskiej (dyrektorki szkoły) w warsztatach wzięło udział ok. 150 uczniów oraz większość nauczycieli (il. 4.8 i 4.9).

Celem warsztatów był rozwój zaangażowania lokalnych społeczności w troskę o środowisko życia (uczniowie biorący udział w warsztatach pochodzą z podwrocławskich osiedli Krzyżanowice, Psary, Szymanów i Widawa). Ćwiczenia praktyczne były poprzedzone wykładami dostosowanymi do wieku uczestników. Klasy 0–3 wysłuchały wykładu na temat kształtowania budynku: forma, elewacje, materiały. Uczniowie indywidualnie wykonywali prace przedstawiające koncepcje elewacji budynku szkoły. Klasy 4–6 miały wykład na temat zagospodarowania otoczenia budynku: funkcje, formy, detale. Następnie uczniowie wykonywali makiety budynku szkoły wraz z otoczeniem, pracując zespołowo w grupach 4–5-osobowych (il. 4.10).

Podczas pracy z uczniami klas 0–3 można było zaobserwować zależność między prezentowanymi na wykładzie przykładami a przedstawianymi w pracach pomysłami. To pokazuje, jak ważne jest wskazywanie dzieciom dobrych przykładów architektury i urbanistyki. Jednocześnie nasuwa się uwaga do prowadzących, aby unikali zbyt radykalnych przykładów, ponieważ mogą one niepotrzebnie zdominować wyobraźnię uczestników warsztatów.

Przygotowane przez prowadzących szablony (linearny rysunek elewacji budynku) były dla większości uczniów niepotrzebne. Dzieci bez problemów zachowywały skalę i proporcje rysowanego budynku szkoły. Szablony okazały się zbędnym ograniczeniem i po pierwszej części zajęć zrezygnowano z nich.

Dużą pomocą były praktyczne wskazówki plastyka, Katarzyny Krawczyk, która pokazywała najlepsze sposoby wykorzystania różnych materiałów i kolorów w pracach poszczególnych zespołów.

Zajęcia z uczniami klas 4–6 pokazały, że na tym poziomie zdecydowanie dobrze sprawdza się praca zespołowa. Współpraca w grupie wymaga ustalenia wspólnych zasad. Można było zaobserwować różnorodność form tej współpracy. Podczas gdy w jednej grupie wyłonił się lider prowadzący pracę członków

zespołu w określonym przez siebie kierunku, w innej grupie następował podział obszaru na strefy podlegające twórczości pojedynczych osób. Dla uczniów klas 4–6 ważniejsze są konsultacje z prowadzącymi warsztaty. Wskazane jest oddelegowanie jednego opiekuna do dwóch zespołów i częste rozmowy prowadzącego z grupą. Konsultacje prowadzone były bez przerwy podczas wszystkich zajęć warsztatowych¹³.

Warsztaty pokazały, że przy odpowiednim dopasowaniu tematu zajęć do wieku dzieci można uzyskać zaskakująco dobre prace. Warunkiem sprzyjającym było duże zaangażowanie dyrekcji szkoły oraz nauczycieli. Dzięki bardzo dobrej atmosferze współpracy warsztaty przyniosły znakomite rezultaty. Chodzi nie tylko o same prace uczniów (il. 4.11 i 4.12), ale również o wzrost zainteresowania wyglądem otoczenia i jakością środowiska, w którym uczymy się, pracujemy, żyjemy.

Organizatorom warsztatów zależało na przełamaniu obojętności lub bezsilności wobec negatywnych przykładów oglądanych na co dzień w mijanym krajobrazie. Budynek szkoły, przystanek autobusowy, dziedziniec przed szkołą – mogą budzić pozytywne wrażenia, mogą wyglądać lepiej, mogą nieść radość, inspirować, rodzić więź z miejscem życia.

Ważne też było wezwanie do odpowiedzialności za swoje otoczenie. Możliwość wypowiedzenia się na temat wyglądu tego otoczenia, odczuć, jakie ono budzi, już stanowiła pewien zwrot w myśleniu o czymś, co dotąd mijało się obojętnie. Okazja do przedstawienia swojej wizji na temat tego miejsca mobilizowała do zastanowienia się, co mogłoby poprawić obecny wygląd.

Taki był przekaz warsztatów skierowany nie tylko do uczniów, ale również do rodziców, nauczycieli oraz lokalnej społeczności, dla której szkoła jest jedynym miejscem spotkań.

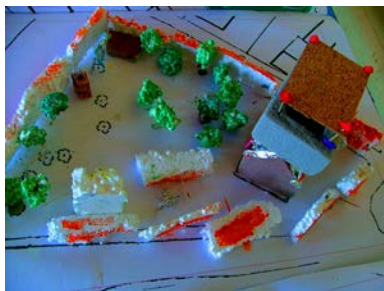
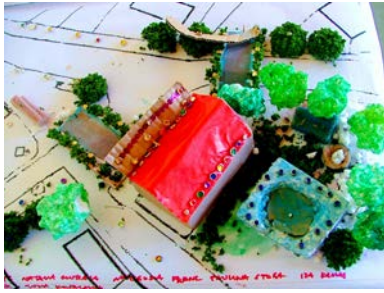
Wybrane prace zostały przedstawione 18 czerwca 2012 roku podczas obchodów Dnia Patrona Szkoły, a później zaprezentowane na wystawie, której odbiorcami byli rodzice, przedstawiciele lokalnych władz oraz mieszkańcy. Wystawa miała za zadanie rozbudzić zainteresowanie miejscem zamieszkania oraz zainspirować do świadomego kształtowania środowiska i ochrony jego zasobów. Prace dzieci stały się pretekstem do dyskusji o wyglądzie otoczenia i refleksji nad zakresem potrzebnych działań zmierzających do jego poprawy.

Il. 4.11

Wybrane rysunki uczniów klas 0–3 przedstawiające szkołę, do jakiej chcieliby chodzić. Szkoła Podstawowa im. JPII, Psary. Fot. J. Wiszniowski

¹³ Opiekę naukową zapewniali Jacek Wiszniowski i Krzysztof Cebart. Dodatkowo konsultacji udzielali studenci Wydziału Architektury Politechniki Wrocławskiej z obu kierunków: Architektury i Urbanistyki oraz Gospodarki Przestrzennej.

Il. 4.12

Wybrane makiety przedstawiające jak według uczniów klas 4–6 mógłby wyglądać budynek szkoły wraz z otoczeniem. Szkoła Podstawowa im. JPIL, Psary. Fot. J. Wiszniowski

Podsumowanie

Projektowanie uczestniczące mające na względzie stosunki społeczne i warunki realizacji relacji międzyludzkich powinno stać się standardem i integralną częścią kultury gospodarowania przestrzenią. Lekceważenie kwestii społecznych w procesach planowania w Polsce ma skutek szczególnie negatywny ze względu na pogłębianie postaw antyobywatelskich, niechęci do społecznego angażowania się i brak troski o dobro wspólne.

Wiele problemów zaobserwowanych podczas realizacji *Programu Reintegracji Osiedli* miało swoje źródło w niskim poziomie kapitału społecznego. Negatywne tendencje i zagrożenia mogłyby zostać powstrzymane i neutralizowane przez budowę i rozwój właściwych relacji społeczno-przestrzennych. Ochrona i rozwój środowiska zależą od świadomości i siły lokalnej społeczności. Wszystkie strony procesu podejmowania decyzji dotyczących kształtowania środowiska wymagają większej wiedzy i umiejętności w zakresie działań partnerskich opartych na odpowiedzialności za dobro wspólne.

Reintegrację przestrzenną zdegradowanych obszarów zurbanizowanych można uzyskać poprzez poprawę uspołecznionego procesu kształtowania środowiska.

W tym celu należy dążyć do:

- wykreowania czytelnej i zdecydowanej polityki przestrzennej na szczeblu krajowym i regionalnym,
- przejęcia przez instytucje publiczne odpowiedzialności za systemowe planowanie i zarządzanie przestrzenią,
- powołania rad eksperckich do jakościowego opiniowania proponowanych rozwiązań,
- uszczegółowienia procedury uchwalania planów, m.in. wprowadzenia jakościowej weryfikacji konsultacji społecznych, obligatoryjnej wariantowości planów, wizualizacji zapisów wykładanych do opinii planów,
- podnoszenia poziomu kultury przestrzennej przez upowszechnianie wiedzy w ramach uspołecznionego procesu planowania,
- promocji działań partnerskich – współpracy środowisk naukowych, samorządowych, biznesowych i lokalnych społeczności,
- budowania i rozwoju kapitału społecznego przez wzrost udziału lokalnej społeczności w procesach podejmowania decyzji i kształtowania środowiska zamieszkania.

Analizy nowo powstających obiektów architektury, obszarów nowej zabudowy oraz miejscowych planów dowodzą, że decyzje wpływające na krajobraz mają mało profesjonalny charakter i są formułowane pod naciskiem doraźnych, partykularnych interesów rozmaitych grup. Konsekwencją tego procesu jest fragmentacja struktury przestrzennej jednostek osadniczych, zabudowywanie przestrzeni publicznej i dezintegracja lokalnych społeczności, które nie mają gdzie rozwijać więzi społecznych i tracą tożsamość z miejscem zamieszkania ♦.

♦ *Polska Polityka...* 2011

Ta sytuacja stawia przed środowiskiem naukowym wezwanie do odpowiedzialności wobec społeczeństwa, którego członkami wszyscy jesteśmy. Należy konsekwentnie budować struktury współpracy, wspierać rozwój kapitału społecznego, przygotowywać i rozwijać partycypację społeczną, podnosić poziom wiedzy wszystkich uczestników procesu projektowania i gospodarowania przestrzennego. Naukowo-dydaktyczny *Program Reintegracji Osiedli* adresowany do lokalnego samorządu, społeczności mieszkańców, a także do studentów jako przedstawicieli przyszłych kadr stanowi jeden z wielu przykładów dobrych praktyk możliwych do wykorzystania z korzyścią dla innych gmin i innych uczelni w kraju. PRO jest ofertą współpracy skierowaną do gmin zagrożonych przestrzennym chaosem. Program składa się z trzech części:

- badania możliwości i zagrożeń rozwoju osiedli w strefie podmiejskiej,
- dydaktyki wprowadzającej do studenckich opracowań tematy dotyczące rzeczywistych problemów kształtowania środowiska (zgłaszanych przez mieszkańców i władze gminy) i umożliwiającej praktyczne zastosowania partycypacji poprzez spotkania z mieszkańcami i publiczne prezentacje połączone z debatą,
- upowszechniania wiedzy wśród lokalnych społeczności polegającej na spotkaniach z mieszkańcami i z przedstawicielami samorządu terytorialnego, organizowaniu warsztatów oraz prowadzeniu publicznych spotkań i debat w oparciu o przygotowane przez studentów prezentacje i wizualizacje.

Działania te mają za zadanie m.in. przygotowanie przyszłych projektantów i planistów do prowadzenia uspołecznionego procesu projektowego; podnoszenie wiedzy przedstawicieli samorządu; rozpoznanie i wspieranie rozwoju miejsc centrotwórczych, budujących wspólnotę; wzrost zainteresowania środowiskiem zamieszkania wśród mieszkańców; oraz budzenie troski i rozwój zaangażowania w ochronę i kształtowanie środowiska.

Bibliografia

- Community participation for health for all*, 1993, UK Health for All Network, Liverpool.
- Community participation in local health and sustainable development. Approaches and techniques*, 2002, WHO Regional Office for Europe, Copenhagen.
- Community Participation Policy*, <http://www.unisa.ac.za/commcu/policy>, dostęp: 07.2001.
- Chojnowska-Ochnik N., Singer E. (red.), 2010, *Metodologia Wspierania Rozwoju Społecznego Gminy Poprzez Partycypację. Gminna Strategia Rozwiązywania Problemów Społecznych i Rozwoju Społecznego*, Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej, Warszawa.
- Czapiński J., Sułek A., 2011, *Stan społeczeństwa obywatelskiego. Diagnoza Społeczna. Warunki i Jakość Życia Polaków*, <http://www.ce.vizja.pl/en/download-pdf/volume/5/issue/3/id/219>, dostęp: 10.2012.
- Deklaracja Poznańska 2008*, Kongres Architektury Polskiej w Poznaniu Przekaz architektury, architektura przekazu, 25 maja 2008 r., http://www.sarp.org.pl/pliki/deklaracja_poznanska.doc, dostęp: 12.2012.
- Drapella-Hermansdorfer A., 2010, *Obywatel student*, Pryzmat nr 236, Wrocław, s. 27–28
- Dylewski R., 2007, *Żywiotowa suburbanizacja w świetle raportu Komisji Europejskiej i wnioski dla Polski*, Człowiek i Środowisko nr 1–2, Warszawa, s. 123–131.
- European Handbook for Participation*, PARTECIPANDO – Thematic Network of the URBACT Programme, http://www.urbact.eu/fileadmin/subsites/participando/pdf/European_Handbook_for_Participation.pdf, dostęp: 10.2007.
- Europejska Konwencja Krajobrazowa*, 2000, sporządzona we Florencji dnia 20 października 2000 r., <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU20060140098>, dostęp: 10.2012.
- Europejski proces Lokalnej Agendy 21*, 2000, [w:] *Materiały szkoleniowe ICLEI, Lokalne strategie zrównoważonego rozwoju*, Warszawa.
- Gwiazdowicz M., 2010, *Kryzys gospodarki przestrzennej*, Infos nr 3(73), Wydawnictwo Sejmowe dla Biura Analiz Sejmowych, Warszawa, s. 1–4.
- Gwizdak W., 2008, *Jednoznaczne prawo czy dowolna interpretacja?*, Z:A nr 1/08, KIA, Warszawa, s. 50–51.
- Hanzl M., 2004, *Udział lokalnej społeczności w rehabilitacji historycznej dzielnicy Mursfreesboro. Próba adaptacji metody do współczesnych warunków polskich*, [w:] Kozłowski D., *Miasto w mieście. Problemy kompozycji*, seria: Architektura nr 2-A, Kraków, s. 431–441.
- Jędraszko A., 2005, *Zagospodarowanie przestrzenne w Polsce: drogi i bezdroża regulacji ustawowych*, Unia Metropolii Polskich, Warszawa.

- Karta Lipska, 2007, przyjęta z okazji nieformalnego spotkania ministrów w sprawie rozwoju miast i spójności terytorialnej w Lipsku dnia 24 maja 2007 r., <http://www.silesia.org.pl/upload/Karta%20Lipska.pdf>, dostęp: 06.2012.
- Kowalewski A., 2009, *Kryzys planowania miast w Polsce. Źródła i kierunki zmian*, Przegląd Urbanistyczny, t. 1, Wrocław, s. 8–14.
- Krajobraz Polski i Polityka, 2006, Konferencja z inicjatywy Polskiej Rady Architektury i SARP przy współpracy Towarzystwa Urbanistów Polskich, Warszawa z dnia 20 listopada 2006 r., [http://wroclaw.sarp.org.pl/index.php?id=101&tx_ttnews\[tt_news\]=68&tx_ttnews\[backPid\]=9&cHash=b3e9ae5230](http://wroclaw.sarp.org.pl/index.php?id=101&tx_ttnews[tt_news]=68&tx_ttnews[backPid]=9&cHash=b3e9ae5230), dostęp: 12.2012.
- Markowski T., 2008, *Problematyka wdrażania polityki przestrzennej państwa*, referat wygłoszony na konferencji *Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju a wizje i perspektywy rozwoju przestrzennego Europy* zorganizowanej wspólnie przez Komitet Przestrzennego Zagospodarowania Kraju PAN i Ministerstwo Rozwoju Regionalnego w dniach 25–26 września 2008 r. w Jachrance k. Serocka, <http://www.mrr.gov.pl/Rozwoj%20przestrzenny/Strony/KonferencjaWJachranceKPZK.aspx>, dostęp: 06.2009, s. 2.
- Mierzejewska J., 2010, *Projekt MPZP OBRĘB PSARY*, załącznik do Uchwały nr V/XXXVII/206/10 z dnia 28 kwietnia 2010 r., Wisznia Mała.
- Mycielski M.M., 2005, *Warsztat planistyczny „charette” a Nowy Urbanizm*, Urbanista nr 3, Warszawa, s. 37–39.
- Olbrysz A., Koziński J., 2011, *Raport o finansowych efektach polskiego systemu gospodarowania przestrzenią*, prezentowany na samorządowej konferencji *Finansowe skutki polskiego systemu gospodarowania przestrzenią* 06.2011, Warszawa, <http://www.czp.org.pl/biblioteka-wiedzy/item/48-przyk%C5%82ad-lorem-ipsum>, dostęp: 08.2013.
- Partycypacyjne planowanie gospodarki ściekowej w Dziewinie*, 2007, Centrum Rozwiązań Systemowych, Fundacja Sendzimira, Wrocław, <http://www.sendzimir.org.pl/sites/default/files/Dziewin.pdf>, dostęp: 12.2012.
- Planowanie przestrzenne w gminach*, 2012, Ministerstwo Transportu, Budownictwa i Gospodarki Morskiej, http://www.transport.gov.pl/2-48edcaaad83e1-1789468-p_1.htm, dostęp: 12.2012.
- Polska Polityka Architektoniczna – Polityka jakości krajobrazu, przestrzeni publicznej i architektury*, 2011, Polska Rada Architektury, Stowarzyszenie Architektów Polskich, Towarzystwo Urbanistów Polskich, Izba Architektów RP, Warszawa, <http://www.sarp.org.pl/pliki/ppa.pdf>, dostęp: 09.2012, s. 9.
- Raport o stanie i uwarunkowaniach prac planistycznych w gminach na koniec 2007 roku*, 2008, Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN, Warszawa.
- Schneider-Skalska G., 2004, *Kształtowanie zdrowego środowiska mieszkaniowego*, Politechnika Krakowska, Kraków.

- Sienkiewicz B., 2008, *Narodziny narodu*, Tygodnik Powszechny nr 09, Kraków, <http://tygodnik.onet.pl/1,14480,druk.html>, dostęp: 10.2009.
- Strategia Zrównoważonego Rozwoju*, 2006, Rezolucja legislacyjna Parlamentu Europejskiego w sprawie zmienionej strategii zrównoważonego rozwoju 16.06.2006, <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2006:300E:0487:0491:PL:PDF>, dostęp: 09.2012.
- Szabłowski M., 2008, *Ograniczanie dostępu do informacji publicznej poprzez manipulację treścią i miejscem publikacji*, Z:A nr 02/2008, KIA, Warszawa, s. 44–45.
- Udział kultury w zrównoważonym rozwoju*, 2008, Konkluzja Rady Unii Europejskiej na temat architektury z dnia 20 listopada 2008 r., <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2008:319:0013:0014:PL:PDF>, dostęp: 10.2012.
- Ustawa o udostępnianiu informacji o środowisku i jego ochronie, udziale społeczeństwa w ochronie środowiska oraz o ocenach oddziaływania na środowisko*, z dnia 3 października 2008 r., Dz.U. z 2008 r. Nr 199, poz. 1227 ze zm.
- Wiland M., 2012, *Zmiany w wiejskim krajobrazie a uwarunkowania prawno-ekonomiczne*, Architektura Krajobrazu nr 2, Wrocław, s. 49–58.
- Wiszniowski J., 2003, *Wpływ partycypacji społecznej na proces projektowania architektonicznego*, praca doktorska na Wydziale Architektury Politechniki Wrocławskiej, Wrocław.
- Wiszniowski J., 2009, *Krajobraz jako dobro wspólne*, referat wygłoszony na III Konferencji z cyklu *Oblicza równowagi* pt. *Krajobraz jako celowy czy „uboczny produkt” działalności architekta i planisty*, w ramach Międzuczelnianej Konferencji *Krajobrazu Europy – gospodarka planowa czy generowanie chaosu*, Wrocław 17–19.09.2009.
- Wiszniowski J., 2010, *Sustainable space development*, Architectus nr 2(28), Wrocław, s. 219–222.
- Wiszniowski J., 2011, *Responsibility of the architect to the local community*, Architectus nr 2(30), Wrocław, s. 63–67.
- Wiszniowski J., 2012, *Kultura wspólnoty zamieszkania*, [w:] Trocka-Leszczyńska E., Przesmycka E. (red.), *Miasto w kulturze*, Oficyna Wydawnicza Politechniki Wrocławskiej, Wrocław, s. 441–452.

Tereny rekreacyjno-sportowe w procesie reintegracji strefy podmiejskiej

Maciej STOJAK

Na stronie tytułowej rozdziału:
Toya Golf & Country Club z lotu
ptaka. Wisznia Mała.
Fot. G. Kilian

Teren jednej z podwrocławskich gmin – Wiszni Małej – zlokalizowanej w północnej części Obszaru Metropolitalnego Wrocławia jest świetnym przykładem strefy, w granicach której prześledzić można wszystkie procesy związane ze współczesną urbanizacją terenów wiejskich. Jednym z takich zjawisk jest degradacja naturalnego krajobrazu takich obszarów – krajobrazu rolniczego. Wydaje się, że jednym ze sposobów na powstrzymanie tego procesu jest ponowna reinterpretacja krajobrazu oraz zintegrowanie formalne zdefragmentowanych krajobrazowo obszarów. Możliwości osiągnięcia tych celów daje jedynie projektowanie spójnych krajobrazowo i elastycznych funkcjonalnie obiektów wielkoobszarowych – np. terenów rekreacyjno-sportowych. Jednak powodzenie procesu reintegracji krajobrazowej jest uzależnione od wypadkowej decyzji administracyjnych, możliwości finansowych gminy, spójności inwestycji ze strategią rozwoju gminy i jakości rozwiązań urbanistyczno-architektonicznych.

Dezintegracja urbanistyczna – znak naszych czasów

Zjawisko bezładnego „rozlewania” się zabudowy miejskiej (*city sprawl*) na okolicę jest faktem. Ten proces, zapoczątkowany w krajach wysokorozwiniętych, spowodował pojawienie się, niespotykanych dotąd, problemów urbanistycznych, m.in. związanych bezpośrednio z krajobrazem, pośrednio – ze standardem zamieszkania (w efekcie z rozbięciem lokalnych społeczności). Panaceum na dezintegrację krajobrazową i funkcjonalną strefy metropolitalnej stał się nowy sposób projektowania i planowania zintegrowanego określany jako „zrównoważony rozwój”.

Program reintegracji osiedli jest jednym z działań wpisujących się w ten nurt. Teren gminy Wisznia Mała, zlokalizowany w strefie metropolitalnej Wrocławia, jest doskonałym poligonem doświadczalnym dla opisywanej działalności projektowej. W jego granicach zaobserwować można wszystkie niekorzystne zjawiska, będące efektem szybkiej i niekontrolowanej urbanizacji.

Jednym z przedmiotów kursowych III roku studiów na Wydziale Architektury Politechniki Wrocławskiej jest prowadzone w Zakładzie Kształtowania Środowiska „Projektowanie terenów i obiektów rekreacyjnych”. W semestrze letnim 2011/2012 tematyka projektów związana była z rozwojem bazy sportowej i rekreacyjnej gminy Wisznia Mała. Granicami opracowania objęto tereny wsi Psary, Krzyżanowice, Raków i Cienin. Wybór tych właśnie tematów był skutkiem zainteresowania władz gminnych nowymi kierunkami rozwoju, współpraca samorzą-

du z Wydziałem Architektury Politechniki Wrocławskiej oraz po części - efektem międzynarodowej konferencji dotyczącej m.in. planowania rekreacji w strefie metropolitalnej Wrocławia. Zadaniem studentów było stworzenie projektów nowej ogólnodostępnej bazy rekreacyjnej, opierając się na istniejących zasobach krajobrazowych, kulturowych i funkcjonalnych terenu.

Dezintegracja krajobrazu – analiza procesu

Celem zajęć było udowodnienie, że „zielone” obiekty wielkopowierzchniowe – w tym przypadku sportowo-rekreacyjne – są dla procesu reintegracji zasadniczym elementem integrującym¹. W obrębie wsi Raków, Psary i Krzyżanowice obserwuje się skutki wszystkich etapów dezintegracji krajobrazu: penetrację (il. 5.1), rozbudowę przyczółków (il. 5.2), inwazję (il. 5.3) i ucieczkę od zdewastowanej rzeczywistości ♦.

♦ Böhm 2006, s. 307

Warto zwrócić uwagę, że ostatni etap – ucieczka od zdewastowanej (częściowo przez samych mieszkańców) rzeczywistości, nie musi skutkować *oczekiwaniem na kogoś „kto robi z tym wszystkim porządek”*². Moim zdaniem częściej będziemy mieli do czynienia z powtórnym – analogicznym, zapętlonym – procesem dezintegracji krajobrazu. Ucieczka od zdewastowanej rzeczywistości rozpocznie penetrację nowych terenów.

Za każdym razem impulsem do ponownego zainicjowania opisywanego procesu będzie chęć ucieczki. Jeżeli w takim razie uciekamy od otoczenia, to znaczy, że jego dewastację odczuwamy i widzimy, czyli że w istocie w dobie ponowoczesności nadal ważnymi wartościami są harmonia, ład, kompozycja, równowaga i logika³. Indywidualizm, wolność i swoboda twórcza (w tym przypadku architekta i inwestora) akceptowana jest przez ogół (mieszkańców) jedynie do pewnego progu, po przekroczeniu którego przestrzeń postrzegana jest przez użytkownika jako zdefragmentowana i niespójna.

Zjawisko *city sprawl* analizowane na płaszczyźnie socjologicznej przypisywane jest także działalności planistów i architektów, którzy uważają, że wspólnota powstająca na bazie małej, gęsto zaludnionej przestrzeni jest alternatywą dla aktu-

¹ W szczególności dla reintegracji krajobrazowej i funkcjonalnej

² Ten etap jest kolejny wg Böhma ♦.

♦ Böhm 2006, s. 306

³ Nie zgodziłbym się zatem w tej kwestii z Zygmuntem Baumanem, przynajmniej w odniesieniu do planowania przestrzennego. Większość z nas jest indywidualistami, jeśli chodzi o „własny ogródek”, ale w przypadku ulicy, osiedla, dzielnicy wyszczególnione wartości klasyczne nadal wydają się dominujące i aktualne.

II. 5.1

Penetracja terenów niezurbanizowanych przez zabudowę (obszar oznaczony kolorem czerwonym) – 1 etap dezintegracji krajobrazu, wieś Psary. Oprac. własne na podst. Mapy Google

II. 5.2

Penetracja terenów niezurbanizowanych przez zabudowę (obszar oznaczony kolorem czerwonym) – 1 etap dezintegracji krajobrazu, rozbudowa przyczółków zabudowy (obszar oznaczony kolorem niebieskim) – 2 etap dezintegracji krajobrazu, wieś Szymanów. Oprac. własne na podst. Mapy Google

II. 5.3

Inwazja zabudowy na tereny niezurbanizowane (obszar oznaczony kolorem czerwonym) – 3 etap dezintegracji krajobrazu, wieś Psary. Oprac. własne na podst. Mapy Google

alnego miejskiego budownictwa. Małe „wspólnoty” domków jednorodzinnych wydają się profesjonalistom deską ratunku dla ich mieszkańców przed „bezdomnością” ◆ Mikołajewska 1989, s. 232

Można twierdzić, że polityka tego rodzaju jest polityką rozmyślnego odwracania się od rzeczywistości nowoczesnego społeczeństwa przemysłowego. Skoro zasadą współczesności jest indywidualizm, to w urbanistyce w rzeczywistości ograniczany jedynie do obszaru indywidualnej działki budowlanej i tylko część wspólna – przestrzeń i tereny publiczne – mają szansę spajania tych indywidualności w harmonijną całość. Takie właśnie podejście pozwoli na realizację wolności jednostki i jednocześnie zabezpieczy krajobraz przed zbytnim zdefragmentowaniem. Przy takim podejściu do projektowania przestrzeni mieszkańcy zabezpieczeni zostaną przed „gettowieniem” osiedli, czyli tworzeniem wspólnot ochronnych na bazie podobieństw zachowań.

Tereny rekreacyjne i sportowe i towarzyszącą im z zasady zieleni traktować należy jako „spoiwo krajobrazu”. Naturalne jest projektowanie zieleni w celu łączenia różnorodnych terenów funkcjonalnych (zwłaszcza na terenach podmiejskich). Przykładem takiego działania jest zespół jednostek mieszkaniowych połączonych terenami rekreacji w Hertogenbosch w Holandii ◆ Stojak, Dworniczak 2012

Wydaje się, że zieleni jest praktycznie jedynym spoiwem urbanistycznym⁵ o formie uniwersalnej. Dostosowanie jej do form różnych materiałów urbanistycznych (zabudowa mieszkaniowa, przemysł itd.) jest stosunkowo proste. Uwagę zwraca fakt, że „zielone spoiwo” nawet w przypadku różnicowania formy (obszary parkowe, aleje, zieleni architektoniczna) i składu (dobór gatunkowy) nie ma tendencji do znaczących wahań kosztów realizacji.

Zielone tereny rekreacyjne mogą odegrać znaczącą rolę w procesie reintegracji urbanistycznej pod warunkiem, że są realizowane w sposób całościowy. Należy przez to rozumieć spójność i logikę procesu planistycznego, bo samo tworzywo urbanistyczne⁶ może być zdefragmentowane w stopniu dowolnym.

⁴ „Bezdomność” w tym kontekście należy rozumieć jako poczucie bezsensowności i zagrożenia odczuwane przez jednostkę we współczesnej strukturze społecznej; za panaceum na to uczucie uważa się przynależność do wspólnoty.

⁵ Spoiwo urbanistyczne – tereny o funkcji i formie, które pozwalają na łączenie z praktycznie każdym rodzajem tworzywa urbanistycznego (zob. niżej).

⁶ Tworzywo urbanistyczne – forma istniejącego sposobu wykorzystania terenu.

Planowanie terenów sportowych i rekreacyjnych

Gmina Wisznia Mała posiada duży potencjał rekreacyjny oparty zarówno na bogatej szacie roślinnej, jak i istniejących obiektach (dla przedmiotowych terenów: pole golfowe Toya Golf & Country Club, stadnina koni w Rakowie, lotnisko w Szymanowie, szkoła jazdy konnej i zespół sportowy Orlik w Krzyżanowicach itd.). Ogromną wartość ma krajobraz związany głównie z rzeką Widawą. Istotnym aspektem w odniesieniu do opisywanego terenu jest zagrożenie spójności krajobrazu przebiegiem autostradowej obwodnicy Wrocławia zlokalizowanej na nasypie. W istocie jednak można potraktować obwodnicę jako ramę, oddzielającą krajobraz wiejski od terenów zurbanizowanych Wrocławia, a przejazdy pod autostradą jako bramy widokowe. Co ciekawe, jednym z najintensywniej wykorzystywanych rekreacyjnie terenów, jest obszar praktycznie wykluczony prawnie z użytkowania – poligon wojskowy. W każdy weekend można na nim spotkać modelarzy (zawody modeli latających), grupy uprawiające ASG (Air Soft Gun), właścicieli quadów i motocykli crossowych i wędkarzy. Wydaje się więc, że jedynym zadaniem projektantów jest znalezienie właściwego sposobu udostępniania poszczególnych terenów. Grupa użytkowników docelowych już istnieje.

Planowanie terenów sportowych i rekreacyjnych – teoria

Niestety, w Polsce nie ma wymogu, ani praktyki, wykonywania przez władze samorządowe planów rekreacji. W związku z tym studenci opierali się na własnych obserwacjach – często niedoskonałych, lecz wystarczających do zrealizowania projektu kursowego. Samorząd powinien mieć świadomość, że opracowania waloryzujące tereny pod względem ich przydatności do rekreacji, a także planowanie strategii lub wydawanie lokalnych opracowań definiujących standardy i wymogi projektowe dla terenów rekreacyjnych są powszechne w innych krajach (il. 5.4). Są one efektem prac studialnych i mają postać podręczników ze wskazówkami dla projektantów (*design guide*) czy instrukcji projektowania (*design standards manual*). Prace te publikowane są także jako obowiązujące na danym terenie opracowania planistyczne (*recreation plan*). Często poza ustaleniami planistyczno-architektonicznymi prace takie dokładnie definiują, zależny od funkcji, rodzaj i typ wymaganego uzbrojenia technicznego działki, funkcję, rodzaj i formę budynków itd. Szczegółowość opracowań dochodzi do skal detali inżynierskich (1:20, 1:10).

Uwagę w opracowaniach amerykańskich zwraca przejrzystość zastosowanej metodologii. Szczególną wagę przykładają do logiki procesu decyzyjnego i projektowego. Prace w skalach szczegółowych są konsekwencją ogólnych strategii i planów.

WYDZIELONY FRAGMENT TERENU	TURYSTYKA PIESZA			TURYSTYKA ROWEROWA			JAZDA KONNA			ŁODZIE MOTOROWE			ŁODZIE ŚMIGŁOWE			KAJAKI			WĘDKARSTWO			MYŚLIWSTWO			REKREACJA NIETYPOWA			POLA NAMIOTOWE			TURYSTYKA EDUKACYJNA			OBSERWACJA PRZYRODY			ZWIEDZANIE			ZWIEDZANIE ZABYTKÓW		
	GIS	AP	SFWMD	GIS	AP	SFWMD	GIS	AP	SFWMD	GIS	AP	SFWMD	GIS	AP	SFWMD	GIS	AP	SFWMD	GIS	AP	SFWMD	GIS	AP	SFWMD	GIS	AP	SFWMD	GIS	AP	SFWMD	GIS	AP	SFWMD	GIS	AP	SFWMD	GIS	AP	SFWMD	GIS	AP	SFWMD
Bird Driver Recharge Area	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN
Central Lakebelt Storage Area	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN
Dade-Broward Levee&Canal	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN
L-30 Canal Upgrade	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN
L-31 N Seepage Management Pilot	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN
Lakebelt Inground Reservoir Technology Pilot	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN
North Lakebelt Storage Area	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN
S-356 Structures	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN
South Miami-Dade Reuse & Wastewater Reuse Technology Pilot	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN
West Miami-Dade Reuse	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN	DN

GIS – PRZYDATNOŚĆ TERENU DO REKREACJI, WG MODELOWANIA GIS
 AP – ANALIZY PROJEKTOWE
 SFWMD – KLASYFIKACJA TERENU WG DOKUMENTU NADRZĘDNEGO*

DN – DANE NIEDOSTĘPNE
 BK – BRAK KLASYFIKACJI (wg SFWMD)

■ POTENCJALNIE DOBRE
 ■ DOBRE (wg SFWMD)
 ■ NIE UWZGLĘDNIONE (w SFWMD)

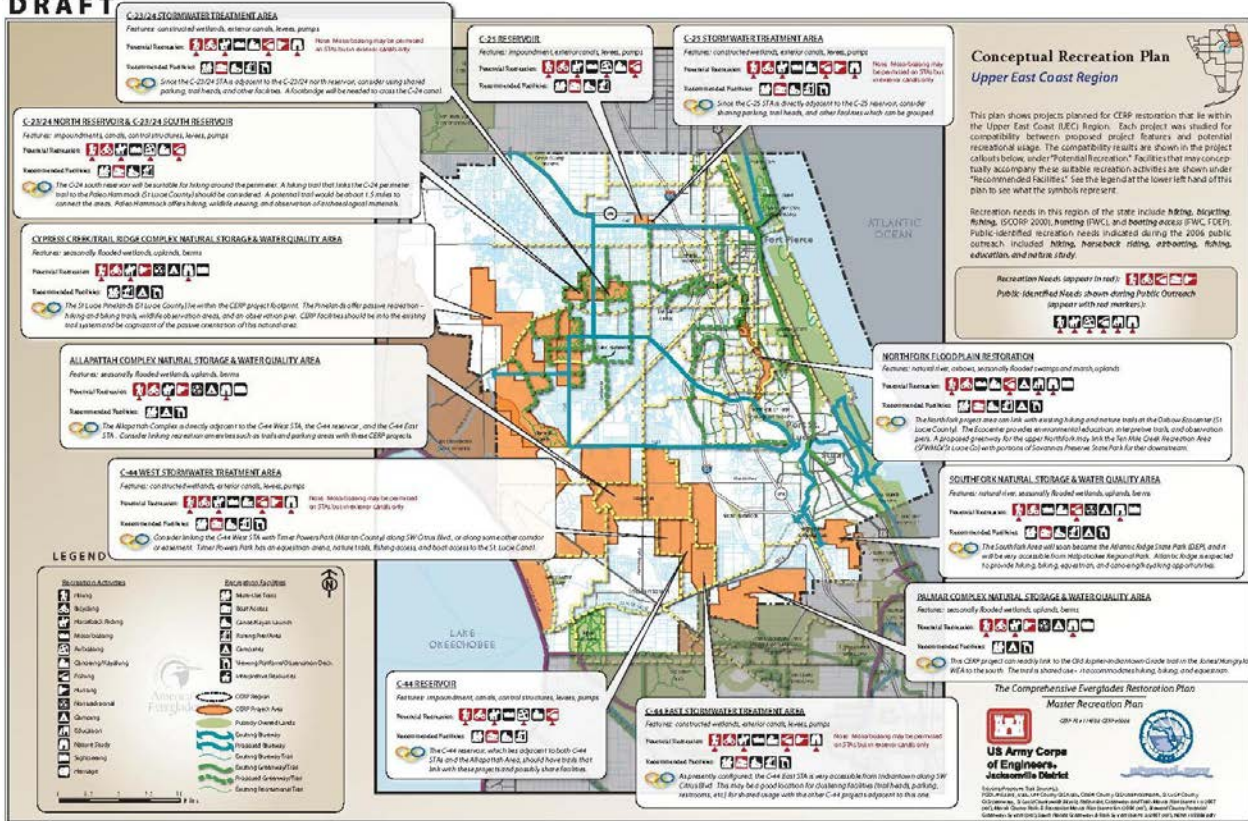
*SFWMD - Recreation Management and Partnership Plan, Acceler8 Recreation Design Facilities, South Florida Water Management District. Dokument nadrzędny dla matrycy możliwości rekreacyjnych terenu

II. 5.4

Wstępna matryca możliwości rekreacyjnych terenu*. Oprac. własne na podst. *Regional...* 2008

* Wyjaśnić należy, że analiza bazująca na oprogramowaniu GIS, której celem było określenie przydatności terenu dla rekreacji, została wykonana w formie matrycy terenu definiującej średnią ważoną „atrakcyjności rekreacyjnej” konkretnej lokalizacji. Rdzeniem modelu GIS stała się determinanta o najwyższej przyznanej wadze – dane FWC (Florida Fish and Wildlife Conservation Commission). Zdefiniowano 9 rodzajów aktywności (wędkarstwo, żeglarstwo, myśliwstwo, zwiedzanie zabytków, wędrówki piesze, obserwowanie przyrody, pola namiotowe, caravanning, turystyka) – wartość wszystkich opiera się na dostępnych zasobach terenu, co kwalifikuje je do federalnej subwencji finansowej. Dodatkowo wybrane aktywności nie są w USA regulowane odrębnymi przepisami stanowymi, co pozwala projektantom na wielokrotne stosowanie matrycy GIS w różnych lokalizacjach. Waga ocen była definiowana dla każdej aktywności odrębnie. Dopiero po uzgodnionej klasyfikacji dokonano obliczeń za pomocą oprogramowania GIS. Wyniki były prezentowane publicznie.

DRAFT

II. 5.5

Plansza projektowa planu rekreacji*. Źródło: *Recreation...* 2008

* Na planszy przedstawiono fragment ogólnego planu rekreacji – regionu Upper East Coast. Dla całości zaproponowano system szlaków wodnych i pieszych. Region na planszy podzielono na 12 mniejszych obszarów. Dla każdego z nich odniesiono się do zasobu, potencjalnych oraz zalecanych rodzajów rekreacji. Dodatkowo opisowo ujęto możliwości powiązań funkcjonalno-przestrzennych pomiędzy poszczególnymi obszarami.

Autorzy na każdym etapie projektowania wskazują dokument nadrzędny. Hierarchiczność i spójność wytycznych oraz logika i zrozumiałość zasad projektowych są równie ważne jak wnioski formułowane na ich podstawie (il. 5.5).

Posiadanie tego typu opracowania jest dla władz samorządowych bardzo wygodne, może być ono bowiem podstawą dla projektantów miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego lub stać się standardowym załącznikiem do planów funkcjonalno-użytkowych – wymaganych przepisami ustawy o zamówieniach publicznych w procedurze przetargowej.

Dzięki realizacji opisywanych powyżej prac studialnych przy sporządzaniu MPZP ujmuje się więcej aspektów planistycznych, a strategia rozwoju gminy jest bardziej spójna. Nie odnosi się wyłącznie do rozwiązywania problemów współczesności, ale określa również długofalowe konsekwencje działań sięgające w przyszłość (kształtowanie krajobrazu).

Wymogi współczesności dezaktualizują sposób projektowania ogólnodostępnych terenów rekreacyjnych i sportowych jako obszarów homogenicznych funkcjonalnie. Już w latach 60. postulowano ich lokalizację w odniesieniu i w połączeniu z okolicznymi terenami. Propozycje dotyczyły włączania sportu i rekreacji w sąsiedztwo ogrodów działkowych, terenów parkowych, zieleni miejskiej itp. Mimo że był to czas gospodarki planowej i bezwzględnego postępowania się wskaźnikami, projektanci, nawet w odniesieniu do projektów typowych, postulowali zróżnicowanie dyscyplin i rodzajów aktywności fizycznej ♦.

♦ Wirszyłło 1966, s. 112–114

Przykładem współczesnego planowania obiektów przeznaczonych wyłącznie dla określonego rodzaju sportu są kolejne rządowe programy wsparcia inwestycji sportowych dla gmin: *Blisko boisko*, *Moje boisko*. *Orlik 2012* czy ruszający w tej chwili, program budowy stadionów lekkoatletycznych na Dolnym Śląsku. Działania te promują określony i konkretny rodzaj sportu, ponieważ jest to zrozumiałe, bo na szczeblu rządowym bardzo trudno rozpoznać rzeczywiste potrzeby poszczególnych gmin. W związku z tym proponowany jest „produkt” standardowy, częstokroć nieodpasowany do potrzeb, co więcej, w żaden sposób nie integrujący sportu z rekreacją. W wielu przypadkach jedynym powodem powstania tych inwestycji jest możliwość uzyskania wsparcia finansowego⁷. Obiekty powstające w ten sposób powinny jedynie uzupełniać lokalną strategię rozwoju rekreacji i sportu. Zazwyczaj stają się jednak jej podstawowym elementem – ubogim w funkcje, a w związku z tym dla rzeszy mieszkańców nieatrakcyjnym⁸.

Należy wspomnieć o aspekcie krajobrazowym realizacji programu rządowego *Moje boisko*. *Orlik 2012*. Pomysłodawca jako koszty kwalifikowane, a zatem podlegające dofinansowaniu, określił prace i obiekty związane bezpośrednio z budową boiska (płyta, ogrodzenie) i ich podstawową obsługą (typowy budynek kontenerowy, miejsca postojowe, niezbędne ciągi piesze, śmietnik). Zwrotu kosztów nie można było uzyskać za tworzenie zasadniczych elementów zagospodarowania terenu decydujących o jakości krajobrazu – małej architektury, towarzyszącej obiektowi zieleni średniej i wysokiej.

⁷ Ten wniosek wynika z doświadczenia, autor jest projektantem 27 zespołów sportowych typu *Orlik 2012* w latach 2009–2012.

⁸ Takie wnioski płyną z raportu opracowanego dla Ministerstwa Sportu i Turystyki: *Warto jednak pomyśleć, jak rozszerzać listę dyscyplin uprawianych na „orlikach”, jak wspierać osoby, które nie są zainteresowane tylko piłką nożną. Z całą pewnością rozwiązaniem to problem homogenicznej grupy użytkowników „orlików”* ♦.

♦ Gołdys, Rogaczewska 2012, s. 16

II. 5.6
Moje Boisko. Orlik 2012. Golczewo (A), Pustków (B)

A B

II. 5.7, A-D C D

Zespół Orlik 2012 – zaplecze kontenerowe

Nawiązanie do istniejącej infrastruktury sportowej, włączenie obiektu w system rekreacji lokalnej, a tym bardziej względy krajobrazowe, nie były punktowane przy kwalifikacji projektu do dofinansowania (il. 5.6).

Obecnie następuje odwrócenie logiki procesu planistycznego. W programie „orlików” nie brano pod uwagę istniejącej infrastruktury sportowo-rekreacyjnej (działanie takie zależało wyłącznie od projektanta i inwestora), teraz sporządzane są analizy powykonawcze dla programu *Moje Boisko. Orlik 2012* i okazuje się, że konieczna jest **przemyślana rozbudowa (lub rewitalizacja) otoczenia „orlika”** – np. wyznaczenie w pobliżu ścieżek biegowych, rowerowych, utworzenie mini skate-parku, lub małego terenu do gry w bule lub ustawienie kilku sprzętów do ćwiczeń w plenerze ♦.

♦ Goldys, Rogaczewska 2012, s. 13

Mamy zatem do czynienia z sytuacją, w której w wielu miejscowościach przypadkowo zlokalizowany zespół boisk staje się zasadniczym elementem kompozycji funkcjonalnej i przestrzennej. Realizacja tego postulatu wydaje się tym bardziej karkołomna, że „orliki” powstały w większości na lub bezpośrednio przy działkach szkolnych (wytyczne zalecały taką lokalizację ze względu na wygodę użytkownika), które ze względu na funkcję są zawsze ogrodzone i niedostępne w godzinach zajęć. Trudno je włączyć w ogólnodostępny system ciągów rekreacyjnych⁹.

W treści programu w żaden sposób nie odniesiono się do wpływu obiektu na krajobraz, a wymagane wysokie na 8 m maszty oświetleniowe, piłkochwyty o wysokości 5 m i ogrodzenie wysokości 4 m na pewno takowy mają. Osobnym zagadnieniem jest kontenerowe zaplecze zespołu, w którego architekturę nie wolno było ingerować. W wielu inwestycjach o barwach kontenerów decydował inwestor i wykonawca, a projektant nie był nawet informowany o dobranej kolorystyce (il. 5.6). Oczywiście, projekty zespołów sportowych *Orlik 2012* spełniały wymagania planu miejscowego lub decyzji lokalizacji celu publicznego, jednak nadchodzące mistrzostwa EURO 2012 i rychłe zakończenie programu powodowały pośpiech w procesach projektowym, administracyjnym, realizacyjnym i nie sprzyjały zadawaniu pytań.

Współczesny, zrównoważony model funkcjonalny łączy sport amatorski i rekreację. Zazwyczaj dąży się do stworzenia z projektowanych obiektów i terenów zieleni spójnego systemu. Tak kształtowane obszary mogą służyć nie tylko ludziom,

⁹ W kontekście społecznym „orlik” jest odseparowany od otoczenia, ogrodzony, w pewnych godzinach zamknięty i buduje wrażenie, że jest tylko dla wybranych, dla najlepszych, dla sprawnych. Niestety, w ten sposób ci, którzy w ramach tych kategorii się nie mieszczą, są automatycznie wykluczeni ♦.

♦ Goldys, Rogaczewska 2012, s. 13

tworzą zdrowe ekosystemy i są wartościowe przyrodniczo; mogą funkcjonować jako element systemu zieleni miejskiej. Odpowiedni sposób i intensywność wykorzystania projektowanych obszarów pozwala na włączanie w nie elementów chronionych przyrodniczo lub ich otulin. Powstałe w taki sposób tereny są zróżnicowane funkcjonalnie i krajobrazowo, ich oferta jest różnorodna i skierowana do możliwie szerokiego grona użytkowników.

Obecnie nie zdefiniowano w żaden sposób opracowań projektowych, które można by było uznać za odpowiedniki zagranicznych planów rekreacyjnych (*recreation plan*). Samorządy zlecają opracowania związane z rozwojem rekreacji – realizowane w formie strategii finansowo-ekonomicznych. Do prac tych nie dołącza się jakichkolwiek rysunków ani planów¹⁰. Na terenie opisywanej gminy Wisznia Mała obowiązuje *Strategia Rozwoju Lokalnego Gminy Wisznia Mała na lata 2008–2015*. Zagadnienia dotyczące turystyki zawarto na dwóch i pół strony, sport zajmuje cztery strony, zaś tematu rekreacji nie poruszono w ogóle. Opracowanie jest pracą ekonomiczno-statystyczną opartą zasadniczo na ogólnie dostępnych danych. Brak w nim jakichkolwiek planów lub rysunków. Jednostką, która je sporządziła jest spółka, definiująca swoją działalność jako „pozostałe pośrednictwo finansowe”. W składzie autorskim nie ma ani architekta, ani planisty. Nie umniejszając wartości takich opracowań, zasadnicze wydaje się wprowadzenie do nich zagadnień związanych bezpośrednio z planowaniem przestrzennym i architekturą. Odniesienie do rzeczywistości, konkretnej lokalizacji, propozycja rozwiązań funkcjonalno-przestrzennych znacząco podniosłyby ich jakość i możliwość rzeczywistego wykorzystania przez samorząd.

Podsumowanie

Warto zaznaczyć, że przeprowadzone analizy funkcjonalne wskazują wartości niedostrzegane do tej pory. Zagadnienia poruszane we wnioskach uświadamiają realne zagrożenie ekonomiczne dla gminy – bo kolejna ucieczka ze zdewastowanej rzeczywistości będzie ucieczką podatników (zazwyczaj tych bogatszych) z jej terenu. Potencjalni nowi mieszkańcy będą biedniejsi, bo okolica w procesie dezintegracji straci część swoich watorów. Analizy pozwalają dostrzec, że pozornie bezwartościowe

¹⁰ Typowym przykładem takiego opracowania jest np. *Strategia rozwoju w zakresie kultury, rekreacji, sportu i turystyki na terenie gminy Mogilany* (<http://mogilany.pl/files/6/file/Strategia%20-.pdf>, 01.2013).

(„nieinwestycyjne”) tereny są atrakcyjne w innych aspektach; można na ich podstawie dokonać korekty lub przededefiniowania systemu gminnych „wartości” – co innego jest cenne w rzeczywistości, a co innego tylko uważane za cenne. Wnioski wykazują, jakie elementy są łatwo odtwarzalne, a jakie nie dają się odtworzyć w ogóle lub olbrzymimi nakładami w trudno definiowalnym czasie.

Obserwując wędkarzy nad Widawą, kajakarzy wodujących kajaki przy moście w Krzyżanowicach, a także rozmawiając z amatorami konnej jazdy, czy zwolennikami jazdy na quadach, dojść można do wniosku, że plan rekreacji w gminie Wisznia Mała powstaje w praktyce samoistnie. Co więcej, ponieważ funkcja jest definiowana przez użytkowników, ma on na pewno ekonomiczne uzasadnienie. Od władz samorządowych zależy, czy uda im się wykorzystać potencjał terenów, jakimi gospodarują, a jaki niewątpliwie posiada cały obszar północny obszaru metropolitalnego Wrocławia.

Analiza opracowań zagranicznych oraz studia przypadków krajowych pozwalają na sformułowanie postulatów dotyczących wprowadzenia obowiązku:

- sporządzania planów rekreacji jako opracowań uzupełniających MPZP przy nowelizacji Ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym,
- uczestniczenia planisty lub architekta w zespole autorskim, sporządzającym plan rekreacji lub studia dotyczące rekreacji i sportu,
- przedstawiania projektów MPZP w formie makiety urbanistycznej 3D w celu konsultacji społecznych,
- wykonywania w strategiach dotyczących rekreacji części planistycznej w postaci planów i rysunków.

Bibliografia

Bauman Z., 2000, *Ponowoczesność jako źródło cierpień*, Wydawnictwo Sic!, Warszawa.

Böhm A., 2006, *Planowanie przestrzenne dla architektów krajobrazu. O czynniku kompozycji*, Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej, Kraków.

Chan K., *A Curving High Line in Estonia*, http://www.architizer.com/en_us/blog/dyn/31108/lift11/#.UOwhJ6ya7xM, dostęp: 12.2012.

Drapella-Hermandorfer A., 2011, *Krajobraz jako dobro. Polityki, strategie oraz społeczne działania na rzecz krajobrazu*, [w:] *Ochrona krajobrazu przy-*

rodniczego i kulturowego a rozwój cywilizacyjny, Biuletyn Forum Debaty Publicznej Nr 3, Kancelaria Prezydenta RP, Warszawa, s. 35–41.

Frearson A., 2011, *Pasarela del Arganzuela by Dominique Perrault*, <http://www.dezeen.com/2011/08/19/pasarela-del-arganzuela-by-dominique-perrault/>, dostęp: 01.2013.

Gehl J., 2009, *Życie między budynkami. Użytkowanie przestrzeni publicznych*, Wydawnictwo RAM, Kraków.

Goldswain P., *A walk in Kings Park*, <http://architectureau.com/articles/a-walk-in-kings-park/>, dostęp: 12.2012.

Gołdys A., Rogaczewska M., 2012, *Moje Boisko Orlik 2012 szansą na rozwój aktywności społecznej. Raport z badań jakościowych*, Ministerstwo Sportu i Turystyki, Warszawa.

Mikołajewska B., 1989, *Zjawisko wspólnoty: wybór tekstów*, Wydawnictwa IPSiR UW, Warszawa.

Młynarczyk K., Marks E., Jaszczak A.A., 2009, *Społeczne uwarunkowania kreacji wiejskiej przestrzeni rekreacyjnej na wybranych przykładach z krajów nadbałtyckich*, [w:] *Nauka Przyroda Technologie*, t. 3, z. 1, Wydawnictwo Uniwersytetu Przyrodniczego w Poznaniu, Poznań, s. 1–9.

Recreation Plans for the Master Plan of the Comprehensive Everglades Restoration Program, źródło: *Recreation Plans for the Master Plan of the Comprehensive Everglades Restoration Program*, 2008, Jacksonville, http://www.evergladesplan.org/pm/pm_docs/master_rec_plan/2008_public_meetings/report_march_20_2008_web.pdf, dostęp: 01.2011.

Regional Conceptual Recreation Plans For The Master Plan Of The Comprehensive Everglades Restoration Program, 2008, G.E.C. Inc., Jacksonville, http://www.evergladesplan.org/pm/pm_docs/master_rec_plan/2008_public_meetings/report_march_20_2008_web.pdf, dostęp: 01.2011.

Sarzyński P., 2012, *Wrzask w przestrzeni. Dlaczego w Polsce jest tak brzydko?*, Polityka, Warszawa.

Stahle J. (red.), 2005, *Parks and Recreation Area Design Standards Manual*, Town of Sahuarita, Sahuarita.

Stojak M., Dworniczak Ł., 2012, *Krajobraz Holandii od-nowa*, [w:] *Architektura krajobrazu. Woda – element kompozycyjny* 4 (37), Wydawnictwo Uniwersytetu Przyrodniczego we Wrocławiu, Wrocław, s. 57–64.

Strategia Rozwoju Lokalnego Gminy Wisznia Mała na lata 2008-2015, 2008, załącznik nr 1 do uchwały Rady Gminy Wisznia Mała nr V/XVIII/104/08 z dnia 26 czerwca 2008 r.

Strategia rozwoju w zakresie kultury, rekreacji, sportu i turystyki na terenie gminy Mogilany, 2009, załącznik do Uchwały Rady Gminy Mogilany nr XXVIII/222/2009 Rady Gminy Mogilany z dnia 29 czerwca 2009 r.

Wirszylło R. (red.), 1966, *Urządzenia sportowe. Projektowanie i budowa*, Wydawnictwo Arkady, Warszawa.

Reintegracja krajobrazu gminy Wisznia Mała. Studium przypadku

Maciej STOJAK

Na stronie tytułowej rozdziału:
Plansza z pracy pt. „Kompleks sportowy w Szczecinie”. Oprac. M. Tatariewicz, P. Żerdzińska, Wrocław 2011

Dzięki współpracy władz samorządowych i Wydziału Architektury Politechniki Wrocławskiej teren gminy Wisznia Mała stał się poligonem doświadczalnym dla studentów w trakcie realizowania projektu kursowego przedmiotu „Projektowanie terenów i obiektów rekreacyjnych”. W granicach obszaru gminy można zaobserwować zjawiska będące następstwem procesu szybkiej i słabo kontrolowanej urbanizacji strefy podmiejskiej tzw. *city sprawl*. Jednym z takich zjawisk jest dezintegracja krajobrazu. Analiza problemów urbanistycznych wsi położonych w bezpośrednim sąsiedztwie Wrocławia uświadomiła studentom przebieg procesu *city sprawl* i jego przyczyny. Na rzeczywistych przykładach studenci mogli obserwować kolejne stadia procesu rozbicia krajobrazu. Celem projektów była reintegracja terenów w aspektach krajobrazowym, przyrodniczym i funkcjonalnym.

Powstałe opracowania, wykonane zgodnie ze współczesnym – zrównoważonym – sposobem planowania opierają się na rozwiązaniach wykorzystujących charakterystykę terenów rekreacyjno-sportowych, hamują niekorzystne procesy i przyczyniają się do ponownej integracji urbanistycznej i społecznej opracowywanego obszaru. Projekty studenckie tworzone były na zdefiniowanych obszarach: w dolinie Widawy na odcinku Krzyżanowice–Psary, na terenie położonym pomiędzy polem golfowym Toya Golf and Country Club a poligonem wojskowym oraz terenie nowej zabudowy mieszkaniowej w Psarach. Specyfika każdego z wyznaczonych obszarów jest odmienna, w różny zatem sposób formułowano idee projektowe. Zasadniczo w opracowaniach studenckich reintegracja odbywa się na niżej określonych płaszczyznach.

Reintegracja „wyprzedzająca”

Zasadnicze dla tego typu działania jest dostrzeżenie pierwszych oznak dezintegracji urbanistycznej, przewidzenie jej dalszego kierunku, przeciwdziałanie polegające na projektowaniu w sposób, który integruje zniszczony system i powstrzymuje niekorzystne procesy. Opracowaniem, które wykorzystywało opisane działania, był projekt stworzenia bazy rekreacyjnej dla nowej zabudowy mieszkaniowej wsi Psary, pomiędzy ulicami Główną, Polną i Lotniczą. Kształt urbanistyczny powstającego osiedla jest wynikiem podziału sąsiednich pól na działki budowlane. Na opisywanym terenie brakuje jakiegokolwiek logiki przebiegu ciągów komunikacyjnych, planowania urbanistycznego, a najistotniejsze przy parcelacji

opracowanie koncepcji terenów rekreacyjnych w gminie Wisznia Mała

1

jedynka

2

dwójka

3

trójka

Zgodnie z kierunkami zagospodarowania przestrzennego gminy Wisznia Mała proponujemy w pobliżu istniejącej świetlicy pawilon usługowy. Kształt kubatury budynku, przez co wywarzyła się wstępna forma także dla kolejnych miejsc charakterystycznych na terenie opracowania. Każdy jest inny, ale wspólnie tworzą jednolitą, czytelną całość. Projektujemy trzy takie miejsca: stąd proste nazwy poszczególnych: "jedynka", "dwójka" i "trójka" - łatwe do zapamiętania szczególnie dla dzieci.

3, 2, 1

III, II, I

Rozwijając nazwę "3, 2, 1" w rzymskim systemie zapisu liczb otrzymujemy proste linie, które posłużyły za urozmaicenie elewacji pawilonów oraz terenu w pobliżu budynków.

Otoczającą zieleni, wodzie i naturalnie obłym kształtom przeciwstawiliśmy prostokątne formy projektowanych ścieżek, pawilonów oraz takich miejsc jak plac zabaw, czy siłownia. Zwiększając ten kontrast użyliśmy surowego betonu jako głównego materiału i takich kolorów jak biel, szarość oraz ożywiająca czerwień.

3 2 1 psary!

II. 6.1

Poster z pracy pt. „3, 2, 1, Psary!”. Oprac. J. Haber, R. Fąfrowicz, Wrocław 2012

II. 6.2

Wybrane plansze z pracy pt. „3, 2, 1, Psary!”. Oprac. J. Haber, R. Fańrowicz, Wrocław 2012

terenów rolnych jest uzyskanie jak największej liczby działek pod zabudowę. Analizy wskazują, że po wyczerpaniu się terenu, osiedle o intensywności znacznie wyższej od tradycyjnej zabudowy Psar, nie posiadając żadnych usług na swoim terenie ani dogodnej komunikacji, stanie się obszarem wyizolowanym ze struktury wsi. Zasadą tworzonych przez studentów koncepcji było ujęcie w ryzyko żywiołowo rozwijającej się zabudowy jednorodzinnej i ukształtowanie (bazując na parku popałacowym, szczytkowych terenach zielonych, zieleni towarzyszącej ciekom wodnym i istniejących obiektach sportowych) spójnego pierścienia zieleni osiedlowej, porządkującego chaotyczną zabudowę, uzupełniającego korytarz ekologiczny rzeki Widawy o układ korytarzy pośrednich oraz jednocześnie pełniącego rolę zieleni publicznej i rekreacyjnej dla obecnych i przyszłych mieszkańców (il. 6.1). Był to zatem projekt „spoiwa funkcjonalnego” starej i nowej części wsi. Nowe tereny rekreacyjne – bazując na istniejących elementach kulturowych oraz tworząc nowe – mogłyby stać się miejscem integracji nie tylko urbanistyczno-architektonicznej, ale również społecznej.

Reintegracja przyrodnicza

O tym aspekcie można mówić w odniesieniu do każdej opracowywanej lokalizacji. W przypadku Widawy renaturyzacja biegu rzeki znacząco podnosiła wartość przyrodniczą jej ekosystemu. Jeżeli jednym z rodzajów rekreacji było obserwowanie dzikich ptaków, projektanci tworzyli strefy rozlewiskowe z ograniczoną możliwością penetracji przez człowieka. Ta i wiele innych aktywności proekologicznych skutkowało nie tylko rozszerzeniem oferty rekreacyjnej, ale też zwiększeniem „zielonej obudowy” ciągów pieszych. Dla reintegracji przyrodniczej duże znaczenie ma planowany – a więc zakładający odpowiednią i niezagrażającą ekosystemowi liczbę użytkowników – dostęp do terenów wartościowych przyrodniczo. Ograniczenie niekontrolowanej i wielokierunkowej penetracji systemów naturalnych przez kanalizowanie ruchu pieszego, przyspieszanie przejazdu – przez wprowadzanie ciągów rowerowych, mimo że pozornie narusza istniejący ekosystem, w rzeczywistości staje się jego szansą na przetrwanie na terenach podmiejskich.

Możliwość nawiązania do sprawdzonego i funkcjonującego modelu ekologicznego zieleni jako klasycznego systemu płatów i korytarzy (*patches and corridors*) widoczne jest w projekcie dotyczącym tworzenia nowej osiedlowej bazy rekreacyjnej osiedla w Psarach (il. 6.2). Zatem reintegracja przyrodnicza polegała na ponownym złączeniu w jeden system rozczłonkowanych terenów zielonych. Zysk środowiskowy w takim przypadku nie jest wprost proporcjonalny do uzyskanej w ten sposób powierzchni. Wartość takiego „zintegrowanego” ekosystemu rośnie wielokrotnie, stworzone środowisko bowiem zostaje zamieszkałe przez nowe gatunki, rośnie jego bioróżnorodność. Pokreślić trzeba rolę edukacji przyrodniczej na reintegrowanych terenach. Jeżeli tylko jest to możliwe, należy wprowadzać taką funkcję, ponieważ w ten sposób jesteśmy w stanie reintegrować odzyskane tereny w płaszczyźnie społecznej. Budując w mieszkaniach przekonanie o wartości krajobrazu i otoczenia, przekonanie o tym, że mieszkają w wyjątkowej okolicy, zabezpieczamy obszar przed „dewastacją rzeczywistości” i ewentualną ucieczką.

Oczywiście, w żadnym projekcie nie można mówić wyłącznie o jednym rodzaju reintegracji. Każde działanie odbywa się w wielu aspektach, wyodrębnione bowiem powyżej płaszczyzny reintegracji praktycznie nie występują samodzielnie. Zawsze w pewnym stopniu nakładają się na siebie, co świadczy o spójności procesu. Jeżeli rozpatrywany będzie on dodatkowo w aspektach socjologicznym i ekonomicznym, można z dużym prawdopodobieństwem ocenić szanse na powodzenie procesu reintegracji.

Reintegracja funkcjonalna

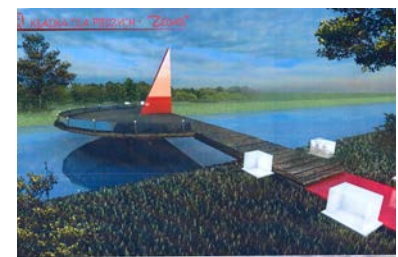
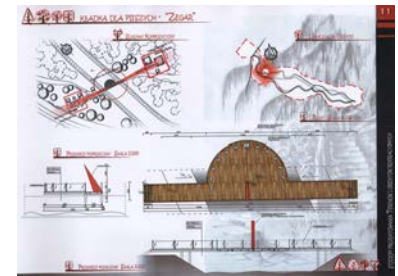
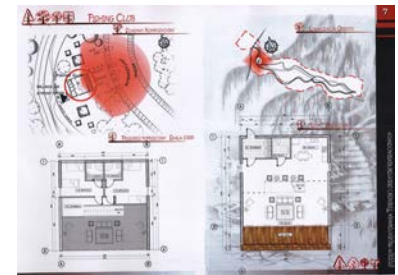
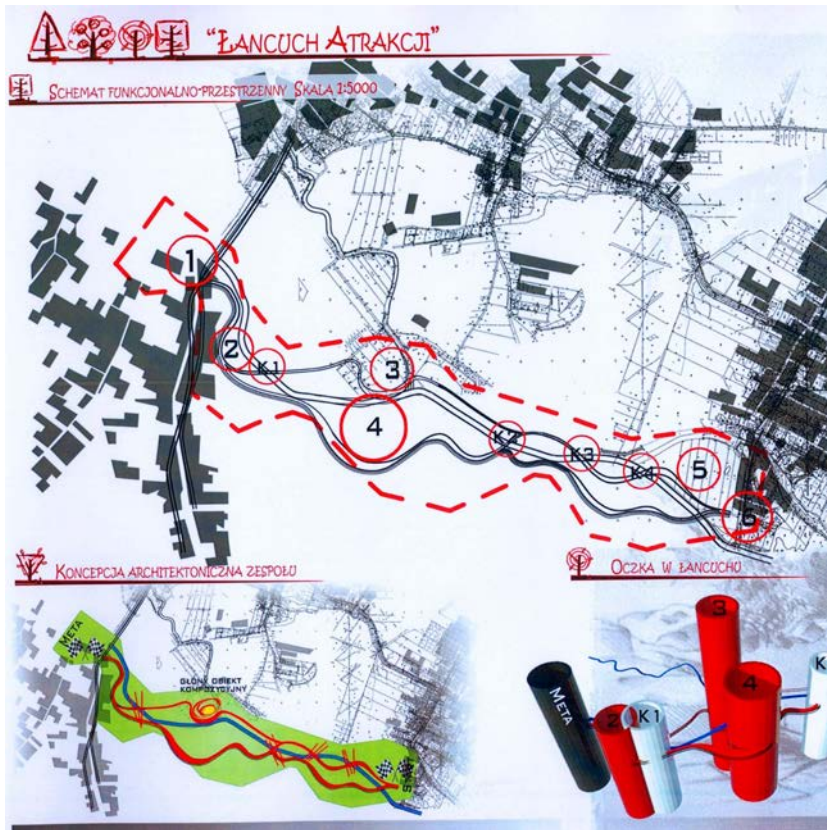
Dla projektu dotyczącego terenu sąsiadującego z polem golfowym z jednej strony, poligonem z drugiej, zasadniczą kwestią było pogodzenie sportu postrzeganego jako ekskluzywny z rekreacją typową dla terenu poligonu – sporty motorowe (il. 6.3), jazda konna (il. 6.4). Projektowane obiekty miały stać się *strefą przejścia* terenów kształtowanego *quasi*-naturalnego krajobrazu (pole golfowe) w krajobraz naturalny. Za dwa opcjonalne kierunki rozwoju rekreacji na przedmiotowym terenie studenci uznali: rozbudowę bazy sportów motorowych albo rozwój ścieżek konnych i terenów powiązanych ze szkołą jazdy konnej w Krzyżanowicach (południe) i stadniną w Rakowie Wielkim (północ).

Dla projektantów terenów związanych z motoryzacją inspiracją były rajdy urządzone cyklicznie na terenie poligonu w Cieninie¹, przylegającym do obszaru opracowania. Dobry

II. 6.3

Wybrane plansze z pracy pt. „Dirty Fun. Motocross. Dirt. Carting”. Oprac. A. Kazmierczak, M. Pakowska, Wrocław 2012

¹ Z ostatnich dużych imprez można przywołać: XXII Mercedes Truck Rally 2008, Rally Masters Team Woman Day 4x4 2011, Rajd Pojazdów Terenowych XX finału WOŚP 2012 itd.

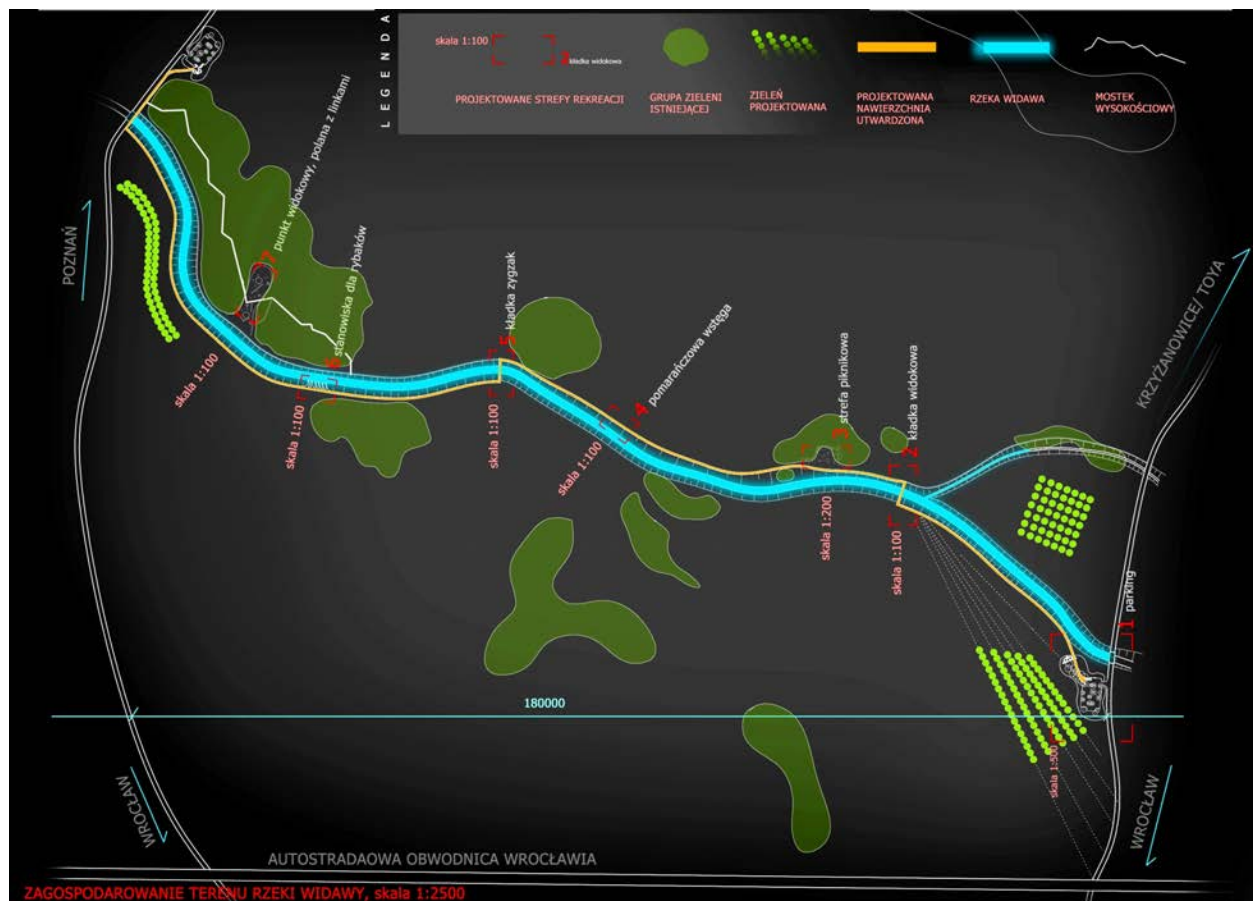

dojazd (sąsiedztwo autostradowej obwodnicy Wrocławia), rozpoznawalność w środowisku użytkowników (kierowcy rajdowi *off-road*), wielkość terenu – predestynują go do pełnienia roli ośrodka regionalnego lub nawet w skali kraju.

Studenci zajmujący się projektem bazy jeździeckiej na tym terenie opierali program na dwóch istniejących ośrodkach jazdy konnej zlokalizowanych w sąsiadujących ze sobą wsiach. Tworzyli między nimi sieć ścieżek konnych. Pasma powiązań miały w zamyśle autorów wykorzystać zasoby środowiska naturalnego i jednocześnie podnieść atrakcyjność terenów otwartych. Niektóre opracowania zakładały rozbudowę stadnin i stworzenie z ich terenu strefy buforowej pomiędzy nowo powstającą zabudową jednorodziną a poligonem (il. 6.4).

Mimo że te dwie aktywności (sporty motorowe i konne) wykluczają się funkcjonalnie, teren opracowania jest na tyle duży, a istniejąca infrastruktura przyrodnicza tak bogata (stawy, zespoły zwartej zieleni wysokiej, tereny otwarte), że nie ma problemu z ich spójną i bezkonfliktową lokalizacją.

Il. 6.4
Wybrane plansze z pracy pt. „Łańcuch atrakcji”.
Oprac. J. Kasznia, Wrocław 2012

II. 6.5

Powyżej i na stronie obok:
Wybrane plansze z pracy pt. „Pomarańczowa Widawa”. Oprac.
M. Hanczaruk, A. Hawryszczuk,
Wrocław 2012

Reintegracja krajobrazu

Jest najlepiej widoczna w projektach dotyczących terenów nadrzecznych Widawy. Działania miały na celu stworzenie spójnego obszaru funkcjonalnego, wykorzystującego elementy krajobrazu naturalnego uzupełnianego fragmentami *quasi-naturalnymi*. Uzupełnienia miały na celu podkreślenie obszarów atrakcyjnych krajobrazowo; jednocześnie projektanci zmierzali do zasłonięcia niekorzystnych widoków i obiektów („samotne” obiekty inwentarskie, nasyp i ekrany akustyczne autostradowej obwodnicy Wrocławia) lub ograniczenia ich oddziaływania poprzez kreowanie konkurencyjnych atraktorów krajobrazowych (kładki piesze na Widawie).

W działaniach dotyczących krajobrazu największe znaczenie miała zielen. Wykorzystywano zarówno formy zdefiniowane – szpalery, grupy o czytelnej kompozycji geometrycznej, solitery, jak i zielen nieformowaną pozwalającą na wzmocnienie

i uzupełnienie zdekomponowanych układów naturalnych (powierzchniowych i korytarzowych). Zielen służyła zdefiniowaniu czytelnych wnętrz krajobrazowych, którym najczęściej przypisywano określoną funkcję (polana piknikowa, miejsce obserwacji ptaków, przedpole widokowe atraktora itp.) (il. 6.5). Zasadniczy dla celowości opracowania był sposób udostępnienia terenu – ścieżki piesze, rowerowe; stworzenie systemu obsługi – parkingi, zaplecze sanitarne. Wspomniane obiekty lokowane były w pobliżu przepraw przez Widawę w Psarach lub Krzyżanowicach. Warto wspomnieć, że ukształtowanie terenu oraz pasmowy (wschodnio-zachodni) układ ciągów komunikacyjnych na tym obszarze (obwodnica, droga Psary–Krzyżanowice) determinują rolę opracowywanego terenu do bycia rekreacyjnym łącznikiem pomiędzy sąsiednimi wsiami. Ową pasmowość autorzy koncepcji często podkreślali ciągami pieszymi projektowanymi jako krajobrazowe wstęgi (intensywny kolor, nietypowy przebieg, charakterystyczne materiały). Taka forma ciągu pieszego jest charakterystyczna i modna we współczesnej architekturze krajobrazu, często staje się atrakcją terenu², a wielokrotnie wykorzystuje się ją jako zasadę kompozycji całego obiektu³.

Na potrzeby projektu dozwolona była zmiana przebiegu koryta rzeki, w celu ewentualnej renaturyzacji jej ekosystemu. Działania renaturyzacyjne, takie jak koryta meandrujące, zastoiska, brody, wodopoje, trzcinowiska, są podejmowane zwłaszcza na niewielkich rzekach. W przypadku takich działań uwzględniano rolę terenu opracowania jako obszaru zalewowego. Częstokroć w ich wyniku korzyści odnosiło nie tylko środowisko przyrodnicze, równie istotny był „zysk” krajobrazowy i społeczny.

Podsumowanie

Warto wspomnieć, że oprócz standardowych technik graficznych, studenci dla każdego opracowania tworzyli trójwymiarowe modele komputerowe. Przedstawienie koncepcji w taki właśnie sposób jest zrozumiałe dla najszerszego grona odbiorców. Projekty zrealizowane w ramach przedmiotu „Projektowanie terenów i obiektów rekreacyjnych” są wartością samą w sobie. Póki co, mogą służyć jedynie popularyzacji trendu projektowania zrównoważonego. Nie wiadomo też, czy w jakikolwiek sposób zostaną wykorzystane przez władze lokalne.

² „A Path In The Forest” w Parku Kadriorg (Talin, Estonia), kładka w Kings Park (Perth, Australia), Parque de la Arganzuela (Madryt, Hiszpania).

³ Tanghe River Red Ribbon Park (Qinhuangdao, Chiny).

Przeгляд rozwiązań krajobrazowych zastosowanych w opracowaniach ukazuje, że usługi wielkoobszarowe sportu i rekreacji mogą być doskonałą receptą formalną na spójność krajobrazową obszarów podmiejskich. Propozycje studentów są dobrą podstawą dla przyszłych rozważań władz gminy dotyczących zagospodarowania przestrzennego. Świeżość, nowoczesność i bezkompromisowość projektów może być inspirująca dla projektantów, dla lokalnego samorządu zaś jest wskazówką, jakie oczekiwania wobec rekreacji w gminie Wisznia Mała mają przyszli użytkownicy.

Na podstawie opracowań oraz ukazanych w nich potencjalnych możliwości wykorzystania terenów można w formie listy ująć następujące wytyczne:

- tereny sportu i rekreacji powinny być uwzględniane w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego nie tylko ze względu na strategię rozwoju gminy, ale również jako funkcjonalne zabezpieczenie terenów przed zjawiskiem *city sprawl*,
- tereny rekreacyjne należy uwzględniać przy sporządzaniu planów ochrony przyrodniczej i krajobrazowej jako obszary otulinowe,
- usługi sportu rekreacji należy uwzględniać jako pełnowartościowe w systemach zieleni miejskiej ze względu na krajobrazotwórczy charakter.

Bibliografia

Böhm A., 2006, *Planowanie przestrzenne dla architektów krajobrazu. O czynniku kompozycji*, Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej, Kraków.

Przyjazne naturze kształtowanie rzek i potoków – praktyczny podręcznik, 2006, Polska Zielona Sieć, Wrocław–Kraków.

Stojak M., *Usługi krajobrazotwórcze w sferze metropolitalnej miasta. Przykłady pól golfowych Toya i Brzeźno w obszarze funkcjonalnym Wrocławia*, materiały pokonferencyjne *Polska Polityka Krajobrazowa. Skala regionu, powiatu, gminy*. W przygotowaniu.

Strategia Rozwoju Lokalnego Gminy Wisznia Mała na lata 2008–2015, 2008, załącznik nr 1 do uchwały Rady Gminy Wisznia Mała nr V/XVIII/104/08 z dnia 26 czerwca 2008 r.

Qinhuangdao Red Ribbon Park, <http://www.turenscape.com/english/projects/project.php?id=336>, dostęp: 12.2012.

Wirszyc R. (red.), 1966, *Urządzenia sportowe. Projektowanie i budowa*, Wydawnictwo Arkady, Warszawa.

Koncepcja zagospodarowania Parku Rataje w Poznaniu

*Łukasz DWORNICZAK
Mariusz HERMANDORFER
Piotr WESOŁOWSKI*

W marcu 2011 roku prezydent Miasta Poznania ogłosił konkurs na projekt zagospodarowania terenu mieszczącego się wewnątrz zespołu mieszkaniowego Rataje. Celem konkursu było uzyskanie różnorodnych rozwiązań projektowych umożliwiających wybór optymalnego zagospodarowania parku wewnątrz osiedla blokowego, biorąc pod uwagę walory przestrzenne terenu, uwarunkowania społeczne oraz efekty gospodarcze.

Rozpoczynając prace nad koncepcją, rozpoznano obszary problemowe wymagające szczególnych rozwiązań projektowych¹. W tym przypadku były to rozległy i rozczłonkowany obszar parku oraz zróżnicowana struktura własności. Jednocześnie koncepcja przestrzeni publicznej dla 120 tys. mieszkańców powinna trwale reintegrować osiedla, podnosząc jakość życia w tej części miasta. Dlatego też w pracach nad koncepcją ważnym zagadnieniem była partycypacja społeczna – stworzenie realnych możliwości kształtowania przestrzeni publicznej przez mieszkańców. Niniejszy rozdział podsumowuje wnioski sformułowane w procesie twórczym, ilustrując rozważania teoretyczne konkretnymi rozwiązaniami zaproponowanymi do realizacji w poznańskim parku.

Na stronie tytułowej rozdziału:
Centralna część Volkspark Potsdam. Poczdam, Niemcy.
Fot. Ł. Dworniczak

Osiedle Rataje w Poznaniu

Poznańskie Rataje budowane były od 1965 roku jako nowa dzielnica Poznania. Projektowane zespoły osiedli mieszkaniowych miały być wyposażone w miejsca pracy, usług, oświaty i wypoczynku – zgodnie z współczesną wizją funkcjonalnego miasta. *Plan dzielnicy jest próbą odpowiedzi na temat: jak zorganizować współczesne warunki życia dla dużego skupiska ludzkiego? Prace nad tym problemem poszukują właściwych rozwiązań do spełnienia różnorodnych potrzeb socjalnych, powiązań człowieka ze społecznością i przyrodą. [...] Miasto rozumiane jest jako pulsujący organizm zespołu jednostek tętniących własnym życiem wewnętrznym, połączonych ze sobą terenami wspólnego użytkowania (zieleni i usług), wśród których przebiega sieć arterii komunikacyjnych i ciągów pieszych* ♦.

♦ Pawuła 1964

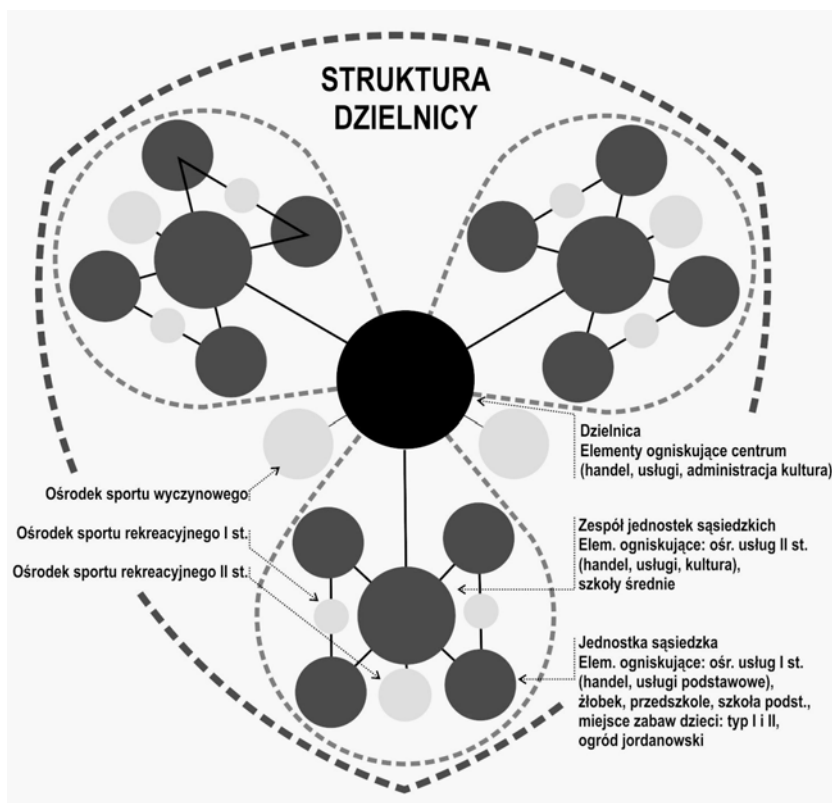
Obszar planowanego parku – ze względu na jego lokalizację pośród gęsto zaludnionych osiedli Polan, Bohaterów II Wojny Światowej, Armii Krajowej i Oświecenia – już na etapie planowa-

¹ Koncepcję konkursową wykonała grupa w składzie: Alina Drapella-Hermansdorfer (kierownik zespołu), Łukasz Dworniczak, Mariusz Hermansdorfer, Piotr Wesołowski oraz Łukasz Stawiany i Martyna Surma.

nia dzielnicy w latach 60. ubiegłego wieku przeznaczony był do pełnienia funkcji sportowo-rekreacyjnych (il. 7.1).

Podstawową składową definiującą charakter dzielnicy Rataje jest jej wielorodzinna zabudowa mieszkaniowa skupiona w 7 osiedlach otaczających obszar ujęty w opracowaniu konkursowym. Łącznie Rataje stanowią schronienie dla około 120 tys. ludzi wywodzących się z różnych grup wiekowych i klas społecznych. Skupienie tak dużej liczby mieszkańców na stosunkowo małym obszarze wiąże się z koniecznością zapewnienia im adekwatnej ilości miejsca przeznaczonego pod rekreację i rozrywkę. Dotychczas funkcje te były pełnione przez obiekty zlokalizowane w rejonie Małty i obwałowań Warty, oddalonych o około kilometr od centrum osiedla, odpowiednio w kierunkach północnym i zachodnim.

Celem władz lokalnych jest budowa Parku Sportowo-Rekreacyjnego Rataje. Projektanci postawili sobie za cel znalezienie formuły odpowiadającej na różnorodne potrzeby mieszkańców (w skali lokalnej) przy jednoczesnym wykreowaniu połączenia z już istniejącymi terenami rekreacyjnymi (w skali dzielnicy).

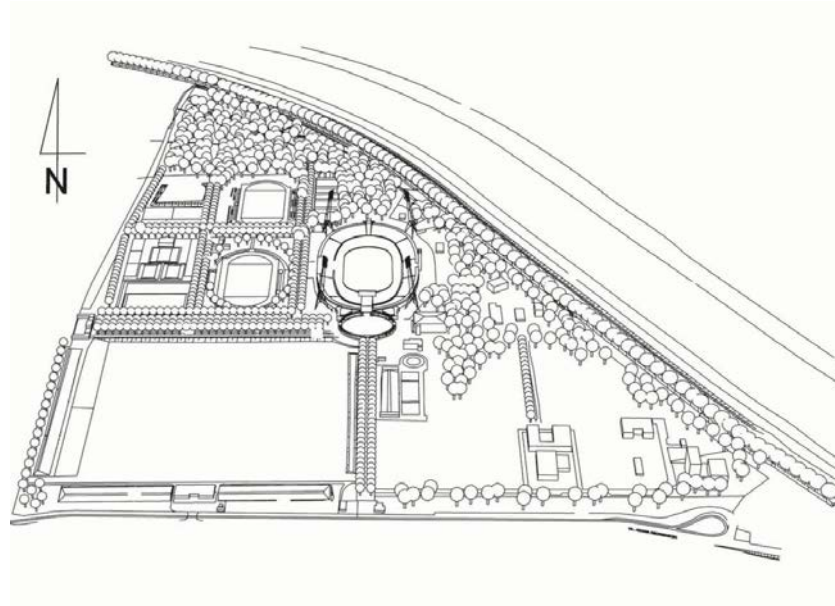
II. 7.1

Schemat koncepcji planu dzielnicy Rataje w Poznaniu. Oprac. własne na podst. Pawuła 1964

II. 7.2

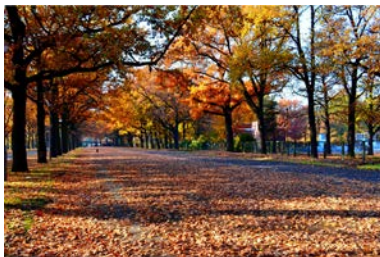
Rysunek perspektywiczny kompleksu Stadionu Olimpijskiego we Wrocławiu.

Autor: K. Biernacki

II. 7.3

Boisko piłkarskie w dawnym korycie rzeki Turia. Walencja, Hiszpania. Fot. S. Rozalski

II. 7.4

Główna aleja przy Stadionie Olimpijskim we Wrocławiu. Fot. Ł. Dworniczak

Park sportowo-rekreacyjny

W celu znalezienia modelowego rozwiązania zastanych problemów projektowych posłkowano się analizą istniejących realizacji parków o podobnej tematyce zarówno w Polsce, jak i na świecie. Wykonane studia przypadków obrazowały różnorodność możliwych rozwiązań. Od mozaiki ogrodów i terenów sportowych (osuszone koryto rzeki Turia w Walencji – (il. 7.3), przez parki skupione wokół dużych obiektów olimpijskich w Barcelonie i Monachium, po monofunkcyjne tereny rekreacyjne – pas 20 boisk piłkarskich na południu Rotterdamu, po tereny wystawowe, które obecnie pełnią funkcje parków miejskich (tzw. BUGA parki: Riemer Park w Monachium lub Volkspark Potsdam).

W Polsce powstało niewiele obiektów, które swoją skalą i rozmachem mogłyby nawiązywać do powyższych przykładów. Do najbardziej rozpoznawalnych należą: Park Śląski (wcześniej: Wojewódzki Park Kultury i Wypoczynku w Chorzowie), Park Kultury w warszawskim Powsinie oraz zespół sportowy przy historycznym kompleksie Stadionu Olimpijskiego we Wrocławiu. Ostatni przykład najlepiej obrazuje ideę i proces budowy takiego obiektu. Na początku powstał park sportowy dla osiedla Zalesie, poszerzany stopniowo o kolejne obiekty, aby stworzyć możliwie szeroką ofertę dla mieszkańców „Wielkiej Wyspy” i całego Wrocławia. Kompleks Stadionu Olimpijskiego przez znaczny udział zieleni wysokiej naturalnie wpisuje się w krajobraz Szczytnickiego Zespołu Przyrodniczo-Krajobrazowego (il. 7.2 i 7.4).

Współcześnie realizowane w Niemczech wystawy ogrodowe (*Bundesgartenschau*) stanowią przegląd kierunków kształtowania nowoczesnych terenów zieleni. Dobrym przykładem jest tu Volkspark w Poczdamie zrealizowany w 2001 roku, gdyż jego układ przestrzenny nieco przypomina poznański park. Składa się on z czterech stref zróżnicowanych funkcjonalnie, a także krajobrazowo. Strefy scalają osiedla dzielnicy Bornstedter Feld (il. 7.5).

Park Ludowy Poczdam, nazywany również parkiem pokoleń, zasłużył na to miano szeroką ofertą programową. Obejmuje ona obiekty codziennego użytku, rozlokowane równomiernie i blisko stref wejściowych (place zabaw, mała gastronomia, place sportowe, łąki wypoczynkowe) oraz funkcje generujące większy ruch w dni wolne od pracy, które skupiono w centrum parku (biosfera, place sportów wyczynowych, przestrzeń na imprezy masowe, parking) (il. 7.5, 7.6). Większość terenu jest wygradzona, a koszt wstępu jest symboliczny – 1 euro.

Owa ludyczność jest częstym motywem realizowanym w ramach terenów zieleni. Można przyjąć, że park „dla ludu” powinien oferować wszystkim mieszkańcom atrakcyjne formy spędzania czasu wolnego.

Il. 7.5. Plan terenów zieleni. Poczdam, Niemcy. Fot. Ł. Dworniczak

Il. 7.6
Volkspark, boisko. Poczdam,
Niemcy. Fot. Ł. Dworniczak

Il. 7.7
Nowe ogrody działkowe jako
integralny element zieleni miej-
skiej. Hamburg, Niemcy.
Fot. Ł. Dworniczak

Nie oznacza to jednak, że multifunkcyjny park musi być nowoczesny. W ramach światowej wystawy ogrodowej w Hamburgu (*Internationale Gartenschau 2013*) odtworzono ogrody działkowe jako integralny element nowoczesnej „ekodzielni” (il. 7.7).

Nawet pobieżna analiza tych realizacji ukazuje diametralną zmianę, jaka nastąpiła w postrzeganiu funkcji parków miejskich w stosunku do ich pierwowzorów z początku XX wieku. Idea współczesnych olimpiad dała początek ewolucji tego typu obszarów, która była odpowiedzią na stopniowo zmieniające się upodobania i tryb życia mieszkańców miast. Jej przebieg od terenów *stricte* spacerowych, tworzonych wokół centralnie umieszczonej restauracji, aż po rozległe, wielofunkcyjne miejsca aktywnego wypoczynku w dobry sposób odzwierciedla przeobrażenia zachodzące w społeczeństwie. Dodatkowym aspektem wywierającym istotny wpływ na kształt i formę użytkowania dzisiejszych obszarów zieleni jest postępująca komercjalizacja i intensyfikacja ich funkcji. Wymusza to poniekąd stosowanie nowoczesnych rozwiązań ekonomiczno-administracyjnych, dążących do samofinansowania inwestycji.

Zróznicowana oferta programowa, odmienne warunki lokalne i przyjęte strategie ekonomiczne uniemożliwiają znalezienie jednolitej definicji współczesnych parków sportowo-rekreacyjnych. We wszystkich realizacjach można jednak wyróżnić pewne cechy wspólne, które w praktyce okazują się decydować o sukcesie realizacji.

Wielofunkcyjność. Różnorodne formy spędzania czasu wolnego przenikają się wzajemnie (wypoczynek, zabawa, rekreacja, sport, edukacja), tworząc możliwie najszerszą ofertę. Organizowane są w ramach aktywności codziennych, weekendowych i okolicznościowych dla wszystkich użytkowników. Tereny te pełnią również wiele funkcji urbanistycznych, realizowanych przez obiekty użyteczności publicznej, zieleni miejską, infrastrukturę społeczną.

Ponadlokalna oferta i dostępność. Lokalizowane na przedmieściach lub w śródmieściach miast dzielnicowe kompleksy sportowe często stają się miejscem organizacji imprez o charakterze ponadlokalnym. Do realizacji tych celów niezbędna jest rozbudowana infrastruktura techniczna (drogi, parkingi, zaplecza imprez masowych).

Ekonomia budowy i zarządzania. Stosunkowo często stosowaną formą finansowania inwestycji stało się w ostatnich latach partnerstwo publiczno-prywatne, polegające na długoterminowej umowie między jednostkami samorządowymi a podmiotami prywatnymi. Swego rodzaju rozszerzeniem powyższej

koncepcji jest coraz większy udział mieszkańców zarówno na etapie projektowania i realizacji, jak i późniejszego utrzymania wybranych obszarów parku.

Parki osiedlowe należą do najlepszych przykładów praktycznego zastosowania idei partycypacji społecznej. Można tu wymienić Participation Park w Baltimore, Park Fiction w Hamburgu lub programy Pocket Parks realizowane m.in. w Kopenhadze i Londynie. Celem tych projektów jest budowa nowych terenów zieleni i przestrzeni publicznych w oparciu o aktywny udział mieszkańców. Są to zazwyczaj realizacje kameralne, utrzymywane przez mieszkańców i o stosunkowo wąskim programie funkcjonalnym. Partycypacja społeczna w kontekście działań z zakresu architektury i architektury krajobrazu jest szeroko opisana ♦. Krystyna Pawłowska wśród najważniejszych pożytków z partycypacji wymienia:

- wykorzystanie praktycznej wiedzy i pomysłów mieszkańców,
- możliwość weryfikacji koncepcji projektantów i dostosowania ich do potrzeb użytkowników (poznanie reakcji na proponowane rozwiązania),
- identyfikację obszarów problemowych i możliwość łagodzenia potencjalnych konfliktów,
- edukację mieszkańców, projektantów i inwestorów (najczęściej samorządowców),
- pozyskanie zaufania społecznego i sojuszników oraz akceptacji dla podejmowanych działań,
- rozwój społeczeństwa obywatelskiego i ograniczenie złych praktyk: korupcji, nepotyzmu, kumoterstwa, manipulacji ♦.

Realizując koncepcję konkursową, nie było możliwości organizowania badań przedprojektowych i konsultacji społecznych. Założenie, aby mieszkańcy mogli skutecznie kształtować krajobraz lokalny, zapisano w programie etapowania i realizacji prac.

Park sportowy, jak żaden inny teren zieleni, może dostosować swoją ofertę do użytkowników, maksymalizując efektywne wykorzystanie przestrzeni. Dzięki wprowadzeniu różnorodnych form rekreacji odpowiada na potrzeby potencjalnych odwiedzających nie tylko z danej dzielnicy, ale potencjalnie również i z całego miasta. Przy zachowaniu formy zarządzania opartej na partnerstwie prywatno-publicznym można łatwo poszerzyć sportową ofertę parku o atrakcje kierowane do lokalnych społeczności – seniorów, dzieci, młodzieży itd. W tym celu w planie rozwoju niniejszego parku należy uwzględnić szerokie działania partycypacyjne na każdym etapie prac.

♦ Gehl 2009,
Pawłowska 2008b,
Kamiński 2011

♦ Pawłowska 2008a

Idea i zasady budowania parku

Duża powierzchnia i rozczłonkowanie terenu opracowania – ponad 41 ha i 8 km granicy – nie dawały swobody twórczej. Intensywna zabudowa wokół determinuje multifunkcyjność parku oraz wymaga od projektanta dużej uwagi przy kształtowaniu przestrzeni między zespołami blokowisk.

Za główny problem uznano jednak rozdrobnioną strukturę własności (obszar podzielony na 167 działek jest we władaniu Urzędu Miasta Poznania, Skarbu Państwa, spółdzielni mieszkaniowych i osób prywatnych). Trudnością może tu być wypracowanie kompromisu w celu kompleksowego zagospodarowania przestrzeni. Wytyczone w ten sposób podziały administracyjne z punktu widzenia planistycznego mają charakter przypadkowy.

Osobną kwestią jest fakt, iż część obszaru opracowania jest w rękach prywatnych inwestorów, którzy z uwagi na formę konkursu architektonicznego nie mają wpływu na powstające koncepcje. Sytuacja ta może rodzić poczucie wykluczenia i konflikty.

Ten stan rzeczy wymaga rozwiązania wielu zagadnień formalno-prawnych² przed rozpoczęciem choćby (pokonkursowych) prac projektowych. Tak więc na pierwszy plan wysuwają się potrzeby etapowania inwestycji i scalania obszaru przyszłego parku. Propozycje funkcjonalno-przestrzenne powinny metodycznie rozwiązywać zaistniały problem.

Punktem wyjścia dla koncepcji urbanistycznej ratajskiego parku sportowego stała się zróżnicowana struktura własności i wynikające z niej chaotyczne podziały przestrzenne. Zdeterminowały one mozaikową kompozycję parku, która dzięki modularnej budowie daje dużą swobodę zarówno na etapie zakładania parku, jak i późniejszego użytkowania terenu. Tym sposobem jedna z bardziej niewygodnych kwestii z punktu widzenia realizacyjnego stała się niewątpliwym atutem koncepcji.

Doświadczenie uczy, że proces wykupu gruntów pod tego typu przedsięwzięcia jest raczej długotrwały i w dużej mierze zależny od chwilowej koniunktury. Układ mozaikowy daje możliwość takiego etapowania inwestycji, które nie stwarzałyby wrażenia tymczasowości i obcowania z niedokończoną całością.

Spojrzenie na obszar objęty opracowaniem jak na *collage*, uwalnia również od naiwnej myśli zaprojektowania „wszystkiego” od początku do końca. Park powinien raczej rozwijać się i ewoluować wraz ze zmieniającymi się oczekiwaniami jego użytkowników. Elastyczność i podatność na zmiany są istotą przyję-

◆ Ustawa... 1997

² Ustawa o gospodarce nieruchomościami w art. 6. nie wymienia budowy parku/terenów zieleni jako „celów publicznych” ◆.

tych rozwiązań. Te cechy, właściwe elementom przyrodniczym, starano się naśladować poprzez wprowadzenie w mocno zurbanizowaną tkankę samowystarczalnych siedlisk roślinnych i rekreacyjnych. Ich obecność w postaci alei, ogrodów osiedlowych i sadów owocowych łagodzi ostre podziały kompozycyjne, tworząc jednocześnie niezależną siatkę powiązań ekologicznych.

Etapowanie

Konieczność rozłożenia działań w czasie uzasadniona jest głównie względami ekonomicznymi, ale również potrzebą ugruntowania postulatów partycypacji społecznej wśród mieszkańców. Kluczowego znaczenia nabiera zatem uzyskanie wymiernego efektu przy minimum nakładu (łączenie funkcji, synergia) już w pierwszym etapie realizacji inwestycji. Dla Parku Rataje zaproponowano harmonogram działań złożony z kilku etapów.

Elementy krystalizujące plan na terenach należących do miasta:

- sieci komunikacji pieszej i rowerowej: główne aleje, drogi podrzędne i techniczne,
- forum – „serce” parku sportowego oraz innych przestrzeni publicznych,
- hala sportowo-rekreacyjna³ jako główny obiekt kubaturowy, mieszczący większość funkcji sportowych, gastronomię i parkingi.

Etap I – krystalizacja

W drugim etapie przewidziano szereg działań aktywizujących bezpośrednich użytkowników projektowanych terenów sportowo-rekreacyjnych. Należy do nich przede wszystkim zakładanie ogrodów i sadów osiedlowych przy czynnym współudziale mieszkańców w fazie zarówno projektowej, jak i realizacyjnej. Powinni oni mieć możliwie jak największy udział w (nieustannym) procesie budowy parku. Zaproszenie poznaniaków do współpracy służy kreowaniu nie tylko tożsamości miejsca, ale w równym stopniu także więzi sąsiedzkich. Integracja mieszkańców staje się tym samym istotnym postulatem społecznym.

Etap II – partycypacja

³ W obiekcie znajdują się: hala sportowa do gier halowych, pomieszczenia zaplecza, strefa wejściowa, drobne usługi, handel, gastronomia, parking, siłownia, klub fitness, spa, klub taneczny, centrum rehabilitacji dla seniorów, squash, badminton, sala sportów walki. Na zewnątrz: ścianka do tenisa i wspinaczkowa, 4 wygrozione korty do tenisa na dachu parkingów (w zimie dwa lodowiska), ogród rehabilitacji ruchowej, wodny park zabaw dla dzieci.

Etap III – scalenie

Doświadczenia zdobyte we wcześniejszych etapach pozwalają na sprecyzowanie priorytetów dalszego scalania obszaru centralnego. Na ich podstawie powinna dokonać się również sprzedaż obszarów przeznaczonych pod funkcje komercyjne w strefach zewnętrznych. Wprowadzenie nowych podmiotów gospodarczych może być okazją do uzupełnienia programu rekreacyjnego poprzez wzniesienie dodatkowych obiektów gastronomicznych i rekreacyjnych oraz rozbudowę infrastruktury technicznej.

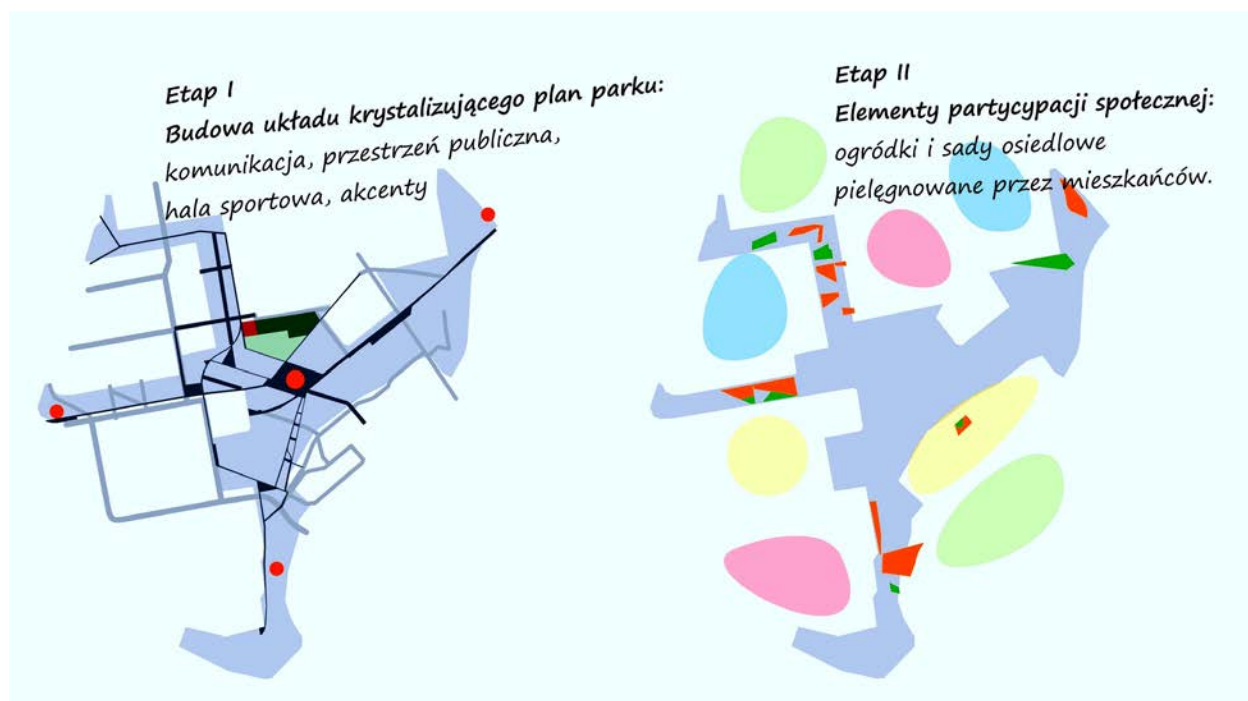
Etap IV i kolejne – zrównoważone zarządzanie

Ostatnią zasadą jest ustawiczne moderowanie zmienności parku przez mieszkańców – zmiany funkcji w obszarze mozaikowych ogrodów, podnoszenie bioróżnorodności i zakresu oferty parku, ewaluacja rozwiązań. Efektem takich działań ma być zaspokajanie bieżących potrzeb przez włączenie w „program budowy parku” grup lokalnych i organizacji pozarządowych. Kluczowym zadaniem zdaje się kreowanie powiązań z sąsiednimi osiedlami; budowa parkingów wielopoziomowych obsługujących mieszkańców i park sportowy, wykorzystanie kodu kolorystycznego osiedli, wpisanie parku w system zielonej infrastruktury miasta. Park sportowy w sensie funkcjonalno-przestrzennym powinien być powiązany również z Malta, terenami nadwarciańskimi i pierścieniem fortyfikacji (il. 7.8).

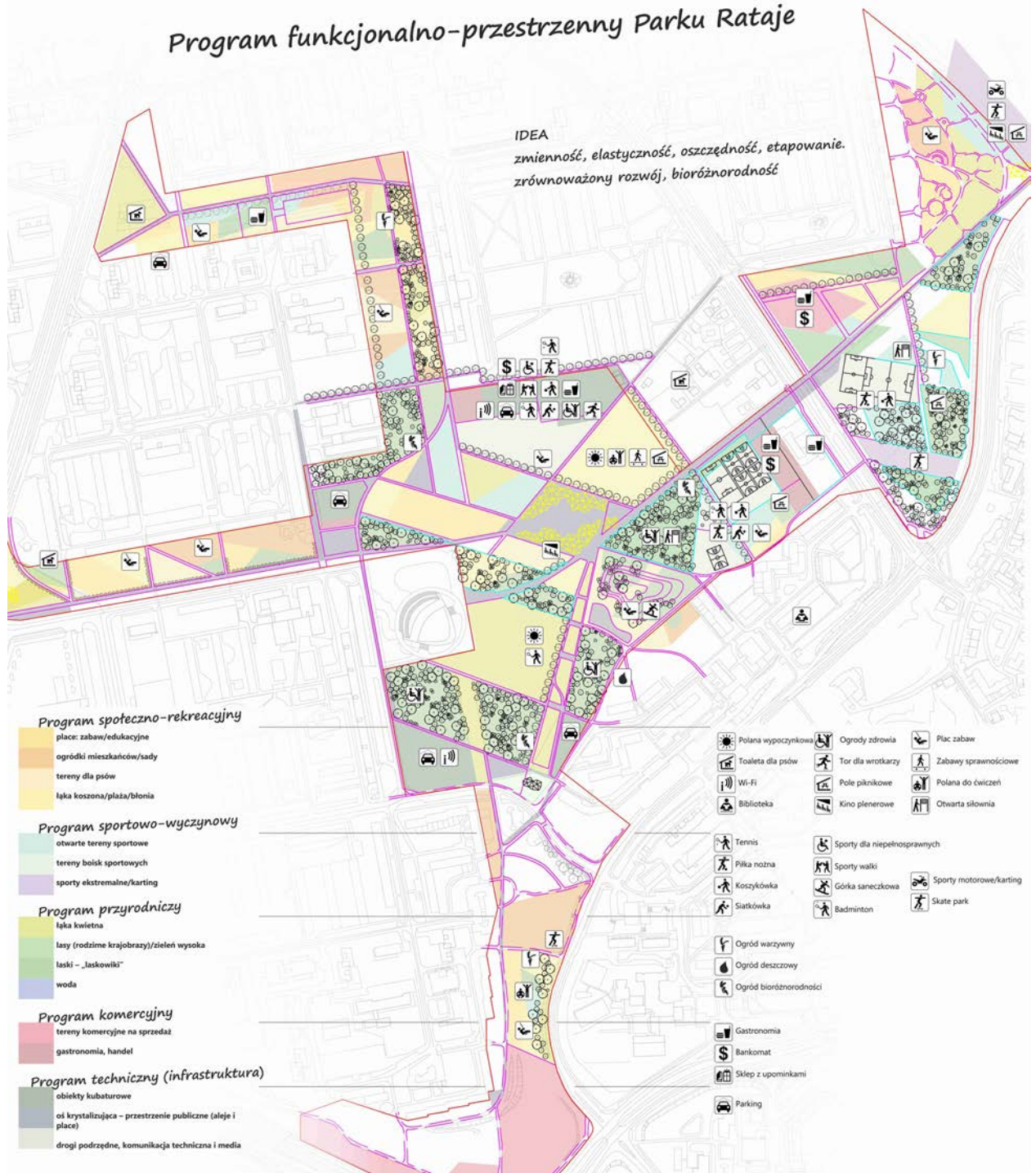
II. 7.8

Etap I i II budowy parku.

Autor: Ł. Dworniczak

Program funkcjonalno-przestrzenny Parku Rataje

II. 7.9

Koncepcja zagospodarowania Parku Rataje w Poznaniu. Autor: Ł. Dworniczak

Program funkcjonalno-przestrzenny parku

W sensie przestrzennym park tworzą dwie wzajemnie na siebie oddziałujące strefy: centralna, skupiająca ważniejsze funkcje sportowo-rekreacyjne, oraz „peryferyjna”, stanowiąca jednocześnie połączenie funkcjonalne z wnętrzami okolicznych osiedli. Koncepcja zakłada skierowanie pierwszej z nich do wszystkich mieszkańców Poznania zarówno poprzez realizację wiodącego programu parku sportowego, jak i wykreowanie przestrzeni publicznej o elastycznie kształtowanych możliwościach wykorzystania (oferta w skali miasta). Ten postulat realizowany jest dzięki wprowadzeniu w tkanę parku otwartych łąk i błoni połączonych promenadami spacerowymi oraz utworzeniu centralnie zlokalizowanego forum (il. 7.9).

Bardziej kameralny charakter przewidziano dla strefy zewnętrznej, kształtowanej w dużej mierze przez mieszkańców na zasadach partycypacji społecznej. Umieszczony w niej program skomponowano z uwzględnieniem odmiennych upodobań i potrzeb przedstawicieli różnych grup wiekowych. Swoim zakresem obejmuje on zatem miejsca aktywnego wypoczynku wewnątrz osiedli, takie jak: place zabaw, wybiegi dla psów czy skate parki, ale również strefy o charakterze rehabilitacyjno-zdrowotnym.

Znajdujące się w nich sady i ogrody osiedlowe dzięki przewadze roślin o własnościach terapeutycznych mogą pełnić funkcję swego rodzaju „sanatoriów” w mocno zurbanizowanej przestrzeni miejskiej. Dodatkowo w alejach łączących ze sobą poszczególne osiedla zaproponowano rozmieszczenie ażurowych grup drzew z dominacją dębu, brzozy, buka i sosny. Przebywanie w tego typu skupiskach – przez autorów koncepcji ochrzczo-nych pieszczotliwym mianem „Laskowików” – wskazane jest w stanie ogólnego osłabienia, w depresji czy chorobach płuc. Ich rozproszona lokalizacja nie tylko wpisuje się w ideę mozaiki, ale również odgrywa rolę w procesie kształtowania tożsamości parku jako całości. W koncepcji zagospodarowania parku przyjęto standardy urbanistyczne opracowane w Instytucie Gospodarki Przestrzennej i Komunalnej w Warszawie ♦ oraz wskaźniki zrównoważonego projektowania opisane w skrypcie *Projektowanie zrównoważone jednostek strukturalnych* ♦.

Dynamiczna kompozycja parku wynikająca ze sztywnych podziałów przestrzennych (struktura własności, osie widokowe, ciągi komunikacyjne itp.) dobrze komponuje się z poszczególnymi zespołami zabudowy. Pozwala na łatwe skalowanie poszczególnych stref, optymalizację przestrzeni i uniknięcie sztafopowej malowniczości w przestrzeni tak bardzo zurbanizowanej. Ostre podziały planu funkcjonalno-przestrzennego łądodzi szeroko

♦ Dylewski 1998

♦ Drapella-Hermansdorfer 2011

rozumiana roślinność. Mowa tu o różnych gatunkach roślin nawiązujących do siedlisk potencjalnych, formach zieleni (aleje, spalery, biogrupy) i funkcjach terenów zielonych.

W ujęciu funkcjonalnym projektowany park podzielono na część rekreacyjną i sportową, których oferta uzupełniona jest o zaplecze techniczno-komercyjne.

Program społeczno-rekreacyjny:

- błonia do organizacji imprez plenerowych,
- łąka kwiatowa,
- główny deptak – aleja różana,
- trawnik do gier (boule, badminton, siłownie terenowe),
- place rekreacyjne,
- zabawy wodne (hala, forum, aleja różana),
- parki dla psów – agility,
- aleje do gier (szachy).

Program ogrodowy (sąsiedzki):

- sad z miejscem do wypoczynku oraz pikników (kwiaty, krzewy jagododajne, drzewka owocowe),
- „grzędy” podwyższone dla osób z problemami motorycznymi.

Program sportowo-wyczynowy:

- *Centrum sportowe przy Piłsudskiego,*
- boisko piłkarskie typu „orlik”,
- 2 boiska do koszykówki i piłki siatkowej,
- otwarta siłownia na powietrzu,
- siatkówka plażowa,
- zaplecze sanitarno-administracyjne,
- *Centrum sportowe pod estakadą,*
- skate park,
- tor wyczynowy dla rowerzystów,
- karting,
- otwarta siłownia na powietrzu.

Sztuka

Za optyczne ujednoczenie i integrację poszczególnych obszarów w omawianej koncepcji odpowiada nie tylko roślinność. Zaproponowane elementy artystyczne rozmieszczone zarówno central-

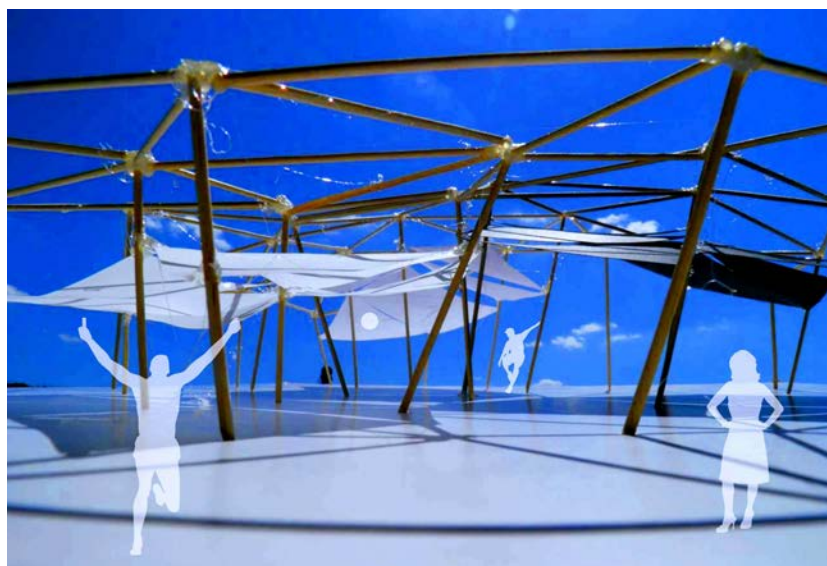
nie, jak i przy strefach wejściowych do parku także odgrywają podobną rolę. Założeniem projektu jest stworzenie rozległej, nieznacznie ograniczonej przestrzeni, która miałaby możliwość połączenia funkcji estetycznych oraz społeczno-kulturowych z ekonomicznymi. Lokalizacja forum w centralnej części parku sugeruje jednocześnie funkcję głównego placu zgromadzeń – „serca” terenu objętego opracowaniem. Dzięki charakterystycznej formie inspirowanej strukturami cięgnowymi, jakie tworzą namioty czy rozpostarte żagle, ma ona szansę stać się nowym znakiem rozpoznawczym tej części miasta Poznania (il. 7.10).

Podstawowy moduł projektu tworzy stała konstrukcja oparta na trzech „nogach” połączonych ze sobą w górnej części. Ponieważ na całość założenia składa się dowolnie powielona liczba jednostek podstawowych, wielkość i ostateczna forma instalacji ograniczone są jedynie kształtem przeznaczonego pod nią terenu. Zmieniająca się wysokość modułów umożliwia miękkie formowanie powierzchni wieńczącej, dając wrażenie lekkości przy jednoczesnym zachowaniu jej cech charakterystycznych. Dodatkowym atutem konstrukcji jest możliwość jej adaptacji do pełnionych funkcji w zależności od chwilowego zapotrzebowania. Membrany chroniące na co dzień przed deszczem i słońcem mogą być z powodzeniem wykorzystane do wydzielenia mniejszych przestrzeni wewnętrznych, takich jak sklepy, stoiska czy pawilony wystawiennicze.

Sztuka została włączona w układ funkcjonalny parku, akcentując przestrzeń publiczną i strefy wejściowe. Spójny charakter tej przestrzeni zapewnią zunifikowane detale małej architektury.

II. 7.10

Instalacja przestrzenna do elastycznej aranżacji funkcji rekreacyjnych. Autor: P. Wesołowski

Podsumowanie

Prace studialno-projektowe potraktowane zostały jako punkt wyjścia do szerszej dyskusji o formie poznańskiego parku i współczesnych parków sportowych i partycypacyjnych w ogóle. Zaprezentowana metoda kreowania parku zakłada dużą dowolność rozwiązań, które najczęściej definiowane są przez bieżące potrzeby lub rachunek ekonomiczny. Postulowane kluczowe rozwiązania dotyczą działań partycypacyjnych. Zaangażowanie mieszkańców na trwałe w proces kształtowania parku powinno zaowocować akceptacją i poszanowaniem tej przestrzeni.

Na zakończenie należy zaznaczyć, że miasto Poznań po rozstrzygnięciu konkursu rozpoczęło konsultacje społeczne z mieszkańcami i właścicielami gruntów. Zgodnie z przewidywaniami, najwięcej emocji budziły sprawy własności i zagadnienia formalno-prawne planowanych inwestycji ♦. Wobec rozbieżnych stanowisk (i interesów) różnych stron, wiele konkursowych pomysłów architektonicznych już drugi rok czeka na realizację.

♦ *Spotkanie...* 2011

Bibliografia

Drapella-Hermansdorfer A. (red.), 2011, *Projektowanie zrównoważone jednostek strukturalnych*, Raport Politechniki Wrocławskiej nr 1/S-25/2011, Wrocław.

Gehl J., 2009, *Życie między budynkami*, RAM, Kraków.

Dylewski R. (red.), 1998, *Standardy urbanistyczne (Projekt)*, Instytut Gospodarki Przestrzennej i Komunalnej, Warszawa.

Kamiński J., 2011, *Konsultacje społeczne sposób na rewitalizację terenów zieleni*, Zielen miejska nr 9 (53), Abrys, Poznań, s. 44–47.

Pawłowska K., 2008a, *Idea i metody partycypacji społecznej w architekturze krajobrazu*, *Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego* nr 10, Sosnowiec, s. 617–624.

Pawłowska K., 2008b, *Przeciwdziałanie konfliktom wokół ochrony i kształtowania krajobrazu. Partycypacja społeczna, debata publiczna, negocjacje*, Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej, Kraków.

Pawła R., 1964, *Rataje nowa dzielnica Poznania*, *Architektura* nr 7/8, Warszawa, s. 322–330.

Spotkanie z właścicielami gruntów, 2011, Raport z konsultacji społecznych dot. propozycji zagospodarowania „Rataje – Park” w Poznaniu, Poznań.

Ustawa o gospodarce nieruchomościami z dnia 21 sierpnia 1997 r., Dz.U. z 1997 r. Nr 115, poz. 741.

Spis ilustracji i tabel

(z podaniem źródeł)

Na okładce książki wykorzystano fotografie M. Olczyka i J. Wiszniowskiego.

Na stronie tytułowej Wstępu: Spotkanie publiczne na temat problemów i możliwości rozwoju przestrzennego gminy Wisznia Mała. Aula Szkoły Podstawowej im. JPII w Psarach, 2012. Fot. J. Wiszniowski.

- Rozdział 1** Na stronie tytułowej rozdziału 1: Letchworth Garden City, Wielka Brytania. Źródło: <http://www.maps.google.pl>, dostęp: 01.2013.
- Il. 1.1. Diagram zagospodarowania całego obszaru gminy z miastem w środku. W centrum miasta – park. Źródło: Howard E., 1902, *Garden Cities of To-morrow*.
- Il. 1.2. Dobrze zachowany pierwotny układ przestrzeni publicznych. Letchworth Garden City, Wielka Brytania. Oprac. własne na podst. Mapy Google, źródło: <http://www.maps.google.pl>, dostęp: 01.2013.
- Il. 1.3. Oryginalny plan miasta-ogrodu Radburn. Źródło: Stein C.S., 1957, *Toward New Towns for America*, MIT Press, New York, s. 43.
- Il. 1.4. Różnorodność przestrzeni publicznych. Radburn, USA. Oprac. własne na podst. Mapy Google, źródło: <http://www.maps.google.pl>, dostęp: 01.2013.
- Il. 1.5. Powiązania przestrzeni publicznych osiedla z sąsiedztwem. Oud-Mathenesse, Holandia. Oprac. własne na podst. Mapy Google, źródło: <http://www.maps.google.pl>, dostęp: 01.2013.
- Il. 1.6. Brak przestrzeni publicznych (miejsc spotkań mieszkańców) w zagospodarowaniu terenu osiedla. Pessac, Francja. Oprac. własne na podst. Mapy Google, źródło: <http://www.maps.google.pl>, dostęp: 01.2013.
- Il. 1.7. Układ centryczny przestrzeni publicznej z promienistym układem ulic. Auroville, Indie. Oprac. własne na podst. Mapy Google, źródło: <http://www.maps.google.pl>, dostęp: 01.2013.
- Il. 1.8. Liniowy układ przestrzeni publicznych wzdłuż brzegu malowniczej zatoki. Findhorn, Szkocja. Oprac. własne na podst. Mapy Google, źródło: <http://www.maps.google.pl>, dostęp: 01.2013.
- Il. 1.9. Równomierne rozmieszczenie przestrzeni publicznych na terenie całego osiedla. Byker Wall, Wielka Brytania. Oprac. własne na podst. Mapy Google, źródło: <http://www.maps.google.pl>, dostęp: 01.2013.
- Il. 1.10. Lokalizacja głównej przestrzeni publicznej w środku osiedla. Almere, Holandia. Oprac. własne na podst. Mapy Google, źródło: <http://www.maps.google.pl>, dostęp: 01.2013.
- Il. 1.11. Przestrzeń publiczna jako ważny element rewitalizacji osiedla. Perseigne, Normandia. Oprac. własne na podst. Mapy Google, źródło: <http://www.maps.google.pl>, dostęp: 01.2013.

II. 1.12. W zagospodarowaniu terenu osiedla nie wydzielono przestrzeni publicznej. Kraftwerk1, Szwajcaria. Oprac. własne na podst. Mapy Google, źródło: <http://www.maps.google.pl>, dostęp: 01.2013.

II. 1.13. Tradycyjna struktura z wykształconym centrum, przestrzeniami publicznymi i terenami zielonymi. Widoczne etapy projektowanej rozbudowy. Poundbury, Wielka Brytania. Oprac. własne na podst. Mapy Google, źródło: <http://www.maps.google.pl>, dostęp: 01.2013.

Na stronie tytułowej rozdziału 2: Piknik osiedlowy z okazji Europejskiego Dnia Sąsiada. Park Staszica, Wrocław. Fot. S. Rozalski.

Rozdział 2

II. 2.1. Lokalizacja Obszaru Wsparcia – Przedmieście Odrzańskie we Wrocławiu. Oprac. własne.

II. 2.2. Mapa przedsięwzięć rewitalizacyjnych w Obszarze Wsparcia. Oprac. własne.

II. 2.3. Plakat informacyjny Europejskiego Dnia Sąsiada. Źródło: <http://www.rekreacja.wroc.pl/arttykul.php5?id=1126>, dostęp: 02.2013.

II. 2.4. Otwarte dla wszystkich koncerty plenerowe. Park Staszica, Wrocław. Fot. S. Rozalski.

II. 2.5. Warsztaty artystyczne. Park Staszica, Wrocław. Fot. S. Rozalski.

II. 2.6. Wolontariusze rozdający ulotki. Park Staszica, Wrocław. Fot. S. Rozalski.

II. 2.7. Spotkania sąsiadów. Park Staszica, Wrocław. Fot. S. Rozalski.

II. 2.8. Animatorzy prowadzą zajęcia dla dzieci. Park Staszica, Wrocław. Fot. S. Rozalski.

II. 2.9. Wyniki sondy internetowej przeprowadzonej w październiku 2008 roku. Oprac. własne na podst. Załącznik nr 2 do uchwały nr XXXI/1037/09 Rady Miejskiej Wrocławia z dnia 19.02.2009 r., s. 31–33.

Tab. 2.1. Planowane działania rewitalizacyjne określone w *Programie dla Obszaru Wsparcia*. Oprac. własne na podst. *Program przedsięwzięć rewitalizacyjnych współfinansowanych w ramach Regionalnego Programu Operacyjnego dla Województwa Dolnośląskiego na lata 2007–2013*, załącznik do uchwały nr XXXVII/1185/09 Rady Miejskiej Wrocławia z dnia 9 lipca 2009 r.

Na stronie tytułowej rozdziału 3: Interaktywna makieta Hamburga. Fot. Ł. Dworniczak

Rozdział 3

II. 3.1. Krajobraz i jego percepcja. Oprac. własne na podst. Swanwick C. (red.), 2002, *Landscape Character Assessment. Guidance for England and Scotland*, The Countryside Agency, Scottish Natural Heritage, Edinburgh.

II. 3.2. Projekt gospodarowania krajobrazem (wyróżniono zagadnienia partycypacji społecznej). Oprac. własne na podst. Fabregas J.B., Ramos A.C., 2011, *Zarządzanie obszarem: Gospodarowanie krajobrazem jako proces*, Generalna Dyrekcja Ochrony Środowiska, Warszawa.

II. 3.3. Wizualizacje obrazujące ustalenia MPZP wsi Krzyżanowice.

Oprac. P. Tabaszewski. Wykonane na zajęciach „Projektowanie przestrzeni publicznej” na Wydziale Architektury Politechniki Wrocławskiej, Wrocław 2012.

Tab. 3.1. Przykładowe usługi ekosystemów – wybrane funkcje terenów zieleni w czterech kategoriach. Oprac. własne na podst. Mader A., Patrickson S., Smit J. (red.), 2011, *Poradnik TEEB dla miast: usługi ekosystemów w gospodarce miejskiej*, Fundacja Sendzimira, Kraków.

- Rozdział 4** Na stronie tytułowej rozdziału 4: Spotkanie publiczne z udziałem mieszkańców, urzędników i władz samorządowych na temat problemów i możliwości rozwoju przestrzennego gminy Wisznia Mała. Sala Wydziału Architektury Politechniki Wrocławskiej, Wrocław 2013. Fot. J. Wiszniowski.
- II. 4.1. Dezintegracja struktury przestrzennej na przykładzie MPZP dla podwrocławskich Psar. Oprac. własne na podst. Mierzejewska J., 2010, *Projekt MPZP OBREĘB PSARY*, załącznik do Uchwały nr V/XXXVII/206/10 z dnia 28 kwietnia 2010 r., Wisznia Mała.
- II. 4.2. Warsztaty dla uczniów. Szkoła Podstawowa im. JP II, Psary. Fot. J. Wiszniowski.
- II. 4.3. Spotkanie publiczne dla mieszkańców, urzędników i władz samorządowych. Ośrodek Kultury, Sportu i Rekreacji, Wisznia Mała. Fot. J. Wiszniowski.
- II. 4.4. Schemat organizacji działań partnerskich z udziałem forum akademickiego. Oprac. własne na podst. Wiszniowski J., 2003, *Wpływ partycypacji społecznej na proces projektowania architektonicznego*, praca doktorska na Wydziale Architektury Politechniki Wrocławskiej, Wrocław, ryc. 24.
- II. 4.5. Spotkanie publiczne połączone z prezentacją i wystawą prac studenckich. Ośrodek Kultury, Sportu i Rekreacji, Wisznia Mała. Fot. J. Wiszniowski.
- II. 4.6. Publiczna wystawa i prezentacja studenckich projektów. Ośrodek Kultury, Sportu i Rekreacji, Wisznia Mała. Fot. J. Wiszniowski.
- II. 4.7. Wybrane plansze z pracy pt. „Piękniejsza Ligota”. Oprac. M. Góra, M. Karczevska. Wykonane na zajęciach „Projektowanie przestrzeni publicznej” na Wydziale Architektury Politechniki Wrocławskiej, Wrocław 2012.
- II. 4.8. Praca w grupach podczas warsztatów pt. „Szkoła moich marzeń”. Klasy 4–6. Szkoła Podstawowa im. JP II, Psary. Fot. J. Wiszniowski.
- II. 4.9. Praca indywidualna podczas warsztatów. Klasy 1–3. Szkoła Podstawowa im. JP II, Psary. Fot. J. Wiszniowski.
- II. 4.10. Uczniowie klas 4–6 wykonujący makiety budynku szkoły wraz z otoczeniem. Szkoła Podstawowa im. JP II, Psary. Fot. J. Wiszniowski.
- II. 4.11. Wybrane rysunki uczniów klas 0–3 przedstawiające szkołę, do jakiej chcieliby chodzić. Szkoła Podstawowa im. JP II, Psary. Fot. J. Wiszniowski.
- II. 4.12. Wybrane makiety przedstawiające jak wg uczniów mógłby wyglądać budynek szkoły wraz z otoczeniem. Szkoła Podstawowa im. JP II, Psary. Fot. J. Wiszniowski.

Tab. 4.1. Zadania forum akademickiego. Oprac własne na podst. Wiszniowski J., 2003, *Wpływ partycypacji społecznej na proces projektowania architektonicznego*, praca doktorska na Wydziale Architektury Politechniki Wrocławskiej, Wrocław, s. 123.

Tab. 4.2. Rozwój potencjału dydaktycznego. Oprac. własne.

Tab. 4.3. Rodzaj i zakres poszczególnych elementów dydaktyki wykorzystujących współpracę z lokalną społecznością i samorządem w ramach *Programu Reintegracji Osiedli*. Oprac. własne.

Na stronie tytułowej rozdziału 5: Toya & Country Club z lotu ptaka. Wisznia Mała. Fot. G. Kilian.

Rozdział 5

II. 5.1. Penetracja terenów niezurbanizowanych przez zabudowę (obszar oznaczony kolorem czerwonym) – 1 etap dezintegracji krajobrazu, wieś Psary. Oprac. własne na podst. Mapy Google, źródło: <http://www.maps.google.pl>, dostęp: 01.2013.

II. 5.2. Penetracja terenów niezurbanizowanych przez zabudowę (obszar oznaczony kolorem czerwonym) – 1 etap dezintegracji krajobrazu, rozbudowa przyczółków zabudowy (obszar oznaczony kolorem niebieskim) – 2 etap dezintegracji krajobrazu, wieś Szymanów. Oprac. własne na podst. Mapy Google, źródło: <http://www.maps.google.pl>, dostęp: 01.2013.

II. 5.3. Inwazja zabudowy na tereny niezurbanizowane (obszar oznaczony kolorem czerwonym) – 3 etap dezintegracji krajobrazu, wieś Psary. Oprac. własne na podst. Mapy Google, źródło: <http://www.maps.google.pl>, dostęp: 01.2013.

II. 5.4. Wstępna matryca możliwości rekreacyjnych terenu. Oprac. własne na podst. *Regional Conceptual Recreation Plans For The Master Plan Of The Comprehensive Everglades Restoration Program*, 2008, G.E.C. Inc., Jacksonville, źródło: http://www.evergladesplan.org/pm/pm_docs/master_rec_plan/2008_public_meetings/report_march_20_2008_web.pdf, dostęp: 01.2011.

II. 5.5. Plansza projektowa planu rekreacji. Źródło: *Recreation Plans for the Master Plan of the Comprehensive Everglades Restoration Program*, 2008, Jacksonville, http://www.evergladesplan.org/pm/pm_docs/master_rec_plan/2008_public_meetings/report_march_20_2008_web.pdf, dostęp: 01.2011.

5.6. Zespół *Orlik 2012* w Golczewie i Pustkowie. Źródło: www.panoramio.pl, www.zs_pustkow.superszkolna.pl, dostęp: 11.2013.

5.7.A. Zespół *Orlik 2012* – zaplecze kontenerowe. Źródło: www.kup-kontener.pl, dostęp: 11.2013.

5.7.B. Zespół *Orlik 2012* – zaplecze kontenerowe. Źródło: www.anga.pl, dostęp: 11.2013.

5.7.C. Zespół *Orlik 2012* – zaplecze kontenerowe. Źródło: www.n-kk.pl, dostęp: 11.2013.

5.7.D. Zespół *Orlik 2012* – zaplecze kontenerowe. Źródło: www.sport-swiecie.pl, dostęp: 11.2013.

- Rozdział 6** Na stronie tytułowej rozdziału 6: Plansza z pracy pt. „Kompleks sportowy w Szczecinie”. Oprac. M. Tatarkiewicz, P. Żerdzińska. Wykonane na zajęciach „Projektowanie terenów i obiektów rekreacyjnych” na Wydziale Architektury, Politechniki Wrocławskiej, Wrocław 2011.
- Il. 6.1. Poster z pracy pt. „3, 2, 1, Psary!”. Oprac. J. Haber, R. Fąfrowicz. Wykonane na zajęciach „Projektowanie terenów i obiektów rekreacyjnych” na Wydziale Architektury Politechniki Wrocławskiej, Wrocław 2012.
- Il. 6.2. Wybrane plansze z pracy pt. „3, 2, 1, Psary!”. Oprac. J. Haber, R. Fąfrowicz. Wykonane na zajęciach „Projektowanie terenów i obiektów rekreacyjnych” na Wydziale Architektury Politechniki Wrocławskiej, Wrocław 2012.
- Il. 6.3. Wybrane plansze z pracy pt. „Dirty Fun. Motocross. Dirt. Car-ting”. Oprac. A. Kaźmierczak, M. Pakowska. Wykonane na zajęciach „Projektowanie terenów i obiektów rekreacyjnych” na Wydziale Architektury Politechniki Wrocławskiej, Wrocław 2012.
- Il. 6.4. Wybrane plansze z pracy pt. „Łańcuch atrakcji”. Oprac. J. Kasznia. Wykonane na zajęciach „Projektowanie terenów i obiektów rekreacyjnych” na Wydziale Architektury Politechniki Wrocławskiej, Wrocław 2012.
- Il. 6.5. Wybrane plansze z pracy pt. „Pomarańczowa Widawa”. Oprac. M. Hanczaruk, A. Hawryszczuk. Wykonane na zajęciach „Projektowanie terenów i obiektów rekreacyjnych” na Wydziale Architektury Politechniki Wrocławskiej, Wrocław 2012.
- Rozdział 7** Na stronie tytułowej rozdziału 7: Centralna część Volkspark Potsdam. Poczdam, Niemcy. Fot. Ł. Dworniczak.
- Il. 7.1. Schemat koncepcji planu dzielnicy Rataje w Poznaniu. Oprac. własne na podst. Pawła R., 1964, *Rataje nowa dzielnica Poznania*, Architektura nr 7/8, Warszawa, s. 322–330.
- Il. 7.2. Rysunek perspektywiczny kompleksu Stadionu Olimpijskiego we Wrocławiu. Oprac. K. Biernacki.
- Il. 7.3. Boisko piłkarskie w dawnym korycie rzeki Turia. Walencja, Hiszpania. Fot. S. Rozalski.
- Il. 7.4. Główna aleja przy Stadionie Olimpijskim we Wrocławiu. Fot. Ł. Dworniczak.
- Il. 7.5. Plan terenów zieleni. Poczdam, Niemcy. Fot. Ł. Dworniczak.
- Il. 7.6. Volkspark, boisko. Poczdam, Niemcy. Fot. Ł. Dworniczak.
- Il. 7.7. Nowe ogrody działkowe jako integralny element zieleni miejskiej. Hamburg, Niemcy. Fot. Ł. Dworniczak.
- Il. 7.8. Etap I i II budowy parku. Autor: Ł. Dworniczak.
- Il. 7.9. Koncepcja zagospodarowania Parku Rataje w Poznaniu. Autor: Ł. Dworniczak.
- Il. 7.10. Instalacja przestrzenna do elastycznej aranżacji funkcji rekreacyjnych. Autor: P. Wesołowski.

Krzysztof CEBRAT – dr inż. architekt, pracownik naukowo-dydaktyczny na Wydziale Architektury Politechniki Wrocławskiej. Odpowiedzialny za opracowanie wspólnych i autorskich programów nauczania oraz kształcenie studentów architektury i gospodarki przestrzennej. Promotor wielu prac dyplomowych i licencjackich. Czyny architekt – autor ponad 70 projektów koncepcyjnych i realizacyjnych różnego typu obiektów, w tym wielu nagradzanych w konkursach o zasięgu lokalnym i krajowym. krzysztof.cebrat@pwr.edu.pl; www.grupasynergia.eu

Łukasz DWORNICZAK – mgr inż. architekt krajobrazu, wrocławianin, zawodowo związany z Wydziałem Architektury Politechniki Wrocławskiej, realizuje opracowania badawcze i studialno-projektowe z zakresu ochrony i gospodarowania krajobrazem oraz identyfikacji charakteru krajobrazu. Założyciel stowarzyszenia Federacja Arborystów Polskich. Od 2008 r. współpracuje z firmą arborysta.com. lukasz.dworniczak@pwr.edu.pl

Mariusz HERMANSDORFER – mgr inż., ukończył kierunek Ochrona Środowiska na Wydziale Inżynierii Kształtowania Środowiska i Geodezji na Uniwersytecie Przyrodniczym we Wrocławiu. Jako pracownik Atelier Dreiseitl w Überlingen zajmuje się wykorzystaniem technologii środowiskowych w hydrologii urbanistycznej. Specjalizuje się w zastosowaniu programów 3D do prac projektowo-obliczeniowych w kształtowaniu założeń wodnych.

Szymon ROZALSKI – mgr inż. architekt krajobrazu, doktorant na Wydziale Architektury Politechniki Wrocławskiej, pracuje w Zarządzie Zieleni Miejskiej we Wrocławiu. Uczestniczy w realizacji projektów infrastrukturalnych dla terenów zieleni miejskiej dofinansowanych ze środków Unii Europejskiej. Autor wielu publikacji i opracowań z zakresu zagospodarowania, rewitalizacji oraz zarządzania zielenią w miastach. Prowadzi badania dotyczące wrocławskich założeń zieleni miejskiej. szymon.rozalski@pwr.edu.pl; www.krajobraz.wroc.pl/pracownicy/

Maciej STOJAK – dr inż. architekt z powołaniem łączący pracę naukową z zawodowo-twórczą. Od kilku lat szczególnie związany z projektowaniem obiektów i terenów sportowo-rekreacyjnych. Projektant prowadzący w firmie Archisport, autor ponad 40 zespołów *Moje Boisko*. *Orlik 2012* i wielu innych obiektów. W pracy naukowej zainteresowany zagadnieniami związanymi z krajobrazem pól golfowych. Fan kawy i gry w golfa (członek Toya Golf Club), popularyzujący ten sport wśród studentów – między innymi na autorsko opracowanych zajęciach.

Piotr WESOŁOWSKI – obronił dyplomy: na Wydziale Architektury Politechniki Wrocławskiej (2006 r.); na wydziale Art & Design na Uniwersytecie w Wolverhampton, w Anglii (2005 r.); na Wydziale Malarstwa i Rzeźby w Akademii Sztuk Pięknych we Wrocławiu (2008 r.). Od 2008 r. doktorant na Wydziale Architektury PWr. Pracuje na ASP oraz PWr – prowadzi zajęcia z pogranicza rzeźby i architektury. Projektuje i realizuje wielkogabarytowe instalacje przestrzenne.

Jacek WISZNIOWSKI – dr inż. architekt, pracownik naukowo-dydaktyczny na Wydziale Architektury Politechniki Wrocławskiej. Promotor wielu prac dyplomowych, których tematyka sięga po rozwiązania wykorzystujące oddziaływania energii środowiska, uwarunkowania bioklimatyczne i społeczne. Autor licznych projektów realizacyjnych, wieloetapowych i różnorodnych w funkcji. Członek Izby Architektów RP, Polskiego Klubu Ekologicznego, Towarzystwa Studiów Interdyscyplinarnych przy Papieskim Wydziale Teologicznym we Wrocławiu. jacek.wiszniowski@pwr.edu.pl; www.wiszniowski.eu

Zakład Kształtowania Środowiska na Wydziale Architektury Politechniki Wrocławskiej łączy swą działalność z proekologicznym nurtem w architekturze i planowaniu przestrzennym.

Od 1993 roku prowadzi dwuletnie podyplomowe studia w zakresie architektury krajobrazu, łącząc je z corocznymi seminariami wyjazdowymi pod nazwą Krajobrazy XXI wieku.

Zakład współpracuje z samorządami, podmiotami komercyjnymi oraz organizacjami pozarządowymi. Program Reintegracji Osiedli realizowany w ramach tej współpracy, pod kierunkiem Jacka Wiszniowskiego, ma na celu upowszechnianie wiedzy o zagrożeniach i możliwościach przeciwdziałania degradacji osiedli położonych w strefie podmiejskiej Wrocławia. W ramach zajęć dydaktycznych studenci wspólnie z mieszkańcami analizują istniejący stan rzeczy, poszukując możliwości poprawy jakości życia w obszarach problemowych, pozbawionych przestrzeni publicznych oraz wyraźnej tożsamości krajobrazowej.

Zgodnie z hasłem Agendy 21 – Myśl globalnie, działaj lokalnie – nicią łączącą te inicjatywy jest przekonanie, że odpowiednie rozwiązania powstają zawsze w wyniku społecznego dialogu, dzielenia się wiedzą i doświadczeniami oraz kształtowania postaw obywatelskich.

Niniejsza monografia z cyklu Krajobrazy XXI wieku zawiera nie tylko zapis działań podjętych w ramach Programu Reintegracji Osiedli, lecz także rozważania na tematy pokrewne związane z nurtem prospołecznym i proekologicznym we współczesnej urbanistyce krajobrazowej.

Wydawnictwa Politechniki Wrocławskiej są do nabycia w księgarni
plac Grunwaldzki 13, 50-377 Wrocław, budynek D-1 PWr.,
tel. 71 320 29 35. Prowadzimy sprzedaż wysyłkową
zamawianie.ksiazek@pwr.edu.pl

ISBN 978-83-7493-737-5